

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
GÜZEL SANATLAR ENSTİTÜSÜ
FOTOĞRAF ANASANAT DALI

**ORTAÖĞRETİM SOSYAL BİLGİLER DERS KİTAPLARINDA YER ALAN
FOTOĞRAFLARIN TOPLUMSAL CİNSİYET BAĞLAMINDA İNCELENMESİ**

Yüksek Lisans Tezi

DUYGU NAZİRE KAŞIKCI

İstanbul, 2024

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
GÜZEL SANATLAR ENSTİTÜSÜ
FOTOĞRAF ANASANAT DALI

**ORTAÖĞRETİM SOSYAL BİLGİLER DERS KİTAPLARINDA YER ALAN
FOTOĞRAFLARIN TOPLUMSAL CİNSİYET BAĞLAMINDA İNCELENMESİ**

Yüksek Lisans Tezi

DUYGU NAZİRE KAŞIKCI

Danışman: Prof. Dr. OSMAN ÜRPER

İstanbul, 2024

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyisim : Duygu Nazire KAŞIKCI
Anasanat Dalı : Fotoğraf
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Osman ÜRPER
Tez Türü ve Tarihi : Yüksek Lisans – Aralık 2024
Anahtar Kelimeler : Ders Kitapları, Fotoğraf, Toplumsal Cinsiyet

ÖZET

ORTAÖĞRETİM SOSYAL BİLGİLER DERS KİTAPLARINDA YER ALAN FOTOĞRAFLARIN TOPLUMSAL CİNSİYET BAĞLAMINDA İNCELENMESİ

Bu çalışmada ortaöğretim Sosyal Bilgiler dersine ait ders kitaplarındaki fotoğrafların toplumsal cinsiyet bağlamında incelenmesi gerçekleştirilmiştir. Çocukların kadın ve erkek davranışlarını şekillendiren toplumsal normları ve cinsiyet rollerini öğrenmesi ailede başlayarak okullarda devam eder. Ders kitaplarının değer aktarıcı ve rol model olması ve fotoğrafların gerçekliği temsil etme yetkinliği, çocukların toplumsal cinsiyet inşasında büyük rol oynamaktadır. Sosyal Bilgiler dersinin amaçlarında toplumsallaşma, aile bütünlüğü, kültürel ve milli değerlerin kazanımları bulunduğu, toplumsal cinsiyet normlarının fotoğraflar yardımıyla içselleştirilmesi önem taşımaktadır. Bu araştırma, nitel yöntemlerden doküman incelemesi yöntemiyle, amaçlı örnekleme ile belirlenen fotoğrafların içerik analizi yapılarak gerçekleştirilmiştir. Ortaöğretim Sosyal Bilgiler dersine ait kitaplarda insan ögesi içeren 347 fotoğraf, içerik analiziyle cinsiyete özgü roller, değerler ve beceriler açısından incelenirken, gerektiğinde fotoğrafa atıf yapılan metinlerden yararlanılmıştır.

Araştırmanın bulgularına göre ortaöğretim Sosyal Bilgiler ders kitaplarındaki fotoğraflarda erkek figürüne yakın oranda kadın figürüne yer verildiği, erkeklere daha çok yetişkin veya yaşlı döneminde, kadınlara ise çocuk veya gençlik dönemlerinde yer verildiği ortaya çıkmıştır. Kadınların daha çok aile küçüğü, vatandaş, göçmen ve ihtiyaç

sahibi sosyal rollerinde gösterildiği ve erkeklerin kahraman, lider, siyasi figür ve tarihsel figür rolleri ile yer aldığı görülmektedir. Meslek gruplarında; kadınlara öğretmen, öğrenci ve doktor olarak daha fazla yer verildiği, erkeklerin ise asker, polis, mühendis, işçi, tamirci, tarım işleri ile alakalı mesleklerde ve yönetici niteliği taşıyan mesleklerde temsil edildiği görülmektedir. Ayrıca kadınların çoğunlukla eğitim ve bakım verme eylemleriyle ilişkilendirildiği erkeklerin ise fiziksel güç gerektiren ve bilimsel eylemlerde daha fazla temsil edildiği ortaya çıkmıştır. Benzer şekilde kadınlar oyuncak ve mutfak eşyaları ile birlikte ev, eğitim ve alışveriş mekanlarında yer aldıkları görülürken erkeklerin teknolojik araçlar ve hırdavat malzemeleri ile birlikte kamusal alanda daha fazla yer aldığı görülmektedir. Kadınlar daha çok takı ve aksesuarlar yanında beyaz ve pembe renkleriyle ilişkilendirilirken, erkekler iş kıyafeti ve dini kıyafetler yanında gri, kahverengi ve mavi renkleriyle ilişkilendirilmiştir. Beden dilleri açısından cinsiyetler incelendiğinde kadının sevgi, umut gibi olumlu duygular yanında öfke ve suçluluk gibi olumsuz duygularla temsil edildiği, erkeklerin ise hırs, güç gibi olumsuz duygularla temsil edildiği ortaya çıkmaktadır. Sonuç olarak her ne kadar nicel olarak kadın ve erkeğe eşit miktarda yer verilmiş olsa da ortaöğretim Sosyal Bilgiler ders kitaplarında yer alan fotoğraflarda cinsiyet ayrımı önemli ölçüde göze çarpmaktadır.

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname : Duygu Nazire KAŞIKCI
Field : Photography
Supervisor : Prof. Dr. Osman ÜRPER
Degree Awarded and Date : Master – December 2024
Keywords : Coursebooks, Photography, Gender

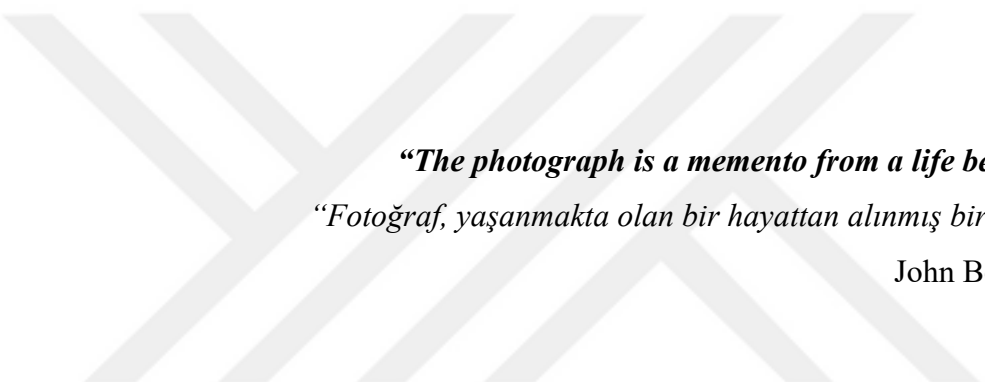
ABSTRACT

ANALYZING THE PHOTOGRAPHS IN SECONDARY SCHOOL SOCIAL SCIENCES COURSEBOOKS IN THE CONTEXT OF GENDER

In this study, the photographs in the coursebooks of the secondary school Social Studies course were analyzed in the context of gender. Children's learning of social norms and gender roles that shape male and female behavior begins in the family and continues in schools. Coursebooks as value transmitters and role models and the ability of photographs to represent reality play a major role in children's gender construction. Since the objectives of the Social Studies course include socialization, family integrity, cultural and national values, it is important to internalize gender norms through photographs. This research was carried out by analyzing the content of photographs determined by purposeful sampling with the document analysis method, one of the qualitative methods. While analyzing 347 photographs containing human elements in secondary school Social Studies coursebooks in terms of gender-specific roles, values and skills through content analysis, texts referring to the photographs were used when necessary.

According to the findings of the study, it was revealed that the photographs in secondary school Social Studies coursebooks include female figures at a rate close to that of male figures, and that men are mostly depicted in the adult or elderly period, while women are mostly depicted in the child or youth period. It is seen that women are mostly portrayed in the social roles of family member, citizen, immigrant and needy, while men

are portrayed in the roles of hero, leader, political figure and historical figure. In occupational groups, women are more often represented as teachers, students and doctors, while men are more often represented as soldiers, police officers, engineers, laborers, mechanics, agricultural workers and managers. It was also found that women are mostly associated with education and care-giving, while men are more represented in occupations requiring physical strength and scientific activities. Similarly, women are more likely to be associated with toys and kitchen utensils in domestic, educational and shopping spaces, while men are more likely to be associated with technological tools and hardware items in public spaces. While women are mostly associated with the colors white and pink along with jewelry and accessories, men are associated with the colors gray, brown and blue along with work clothes and religious clothes. When the genders are analyzed in terms of body languages, it is revealed that women are represented with positive emotions such as love and hope as well as negative emotions such as anger and guilt, while men are represented with negative emotions such as ambition and power. As a result, although women and men are equally represented in quantitative terms, gender segregation in photographs in secondary school Social Studies coursebooks stands out significantly.

“The photograph is a memento from a life being lived.”
“Fotoğraf, yaşanmakta olan bir hayattan alınmış bir andaçtır.”
John Berger, 1986

ÖNSÖZ

Yüksek lisans öğrenimim boyunca bana desteğini, güvenini ve yardımlarını esirgemeyen, tez danışmanından öte bir arkadaş olarak motive eden Prof. Dr. Osman ÜRPER'e saygı, minnet ve şükranlarımı sunarım. Tez sürecimde sabır ve anlayış göstererek yapıcı önerileri ile yoluma ışık tutan ve destek olan Doç. Dr. Derya DEMİRDİZEN ÇEVİK'e ve Prof. Dr. Oktay ÇOLAK'a teşekkürlerimi sunarım.

Fotoğraf alanına hobi olarak attığım ilk adımın akademik anlamda devam etmesini sağlayan tüm fotoğraf derneklerindeki ve iş hayatımdaki arkadaşlarıma ve dostlarıma teşekkür ederim.

Bir kadın olarak kendi ayaklarımın üzerinde durmamı sağlayan, canım aileme; babama ve cennetten beni gururla seyrettiğini inandığım anneme...

Bu çalışma, kendi gücünün farkında olan ve var olduğu haliyle kendini seven tüm kadınlara atfedilmiştir.

Duygu Nazire KAŞIKCI

Kocaeli, 2024

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ	vi
TABLO LİSTESİ	ix
ŞEKİL LİSTESİ	x
FOTOĞRAF LİSTESİ	xi
1. GİRİŞ	1
1.1. Problem Durumu	1
1.2. Araştırmanın Amacı	5
1.3. Araştırmanın Önemi	6
1.4. Sınırlılıklar.....	9
1.5. Varsayımlar	10
2. KURAMSAL ÇERÇEVE	11
2.1. Toplumsal Cinsiyet.....	11
2.1.1. Toplumsal Cinsiyet Kalıp yargıları	13
2.1.2. Toplumsal Cinsiyetin Öğrenilmesine İlişkin Kuramsal Yaklaşımlar.....	16
2.2. Eğitim ve Toplumsal Cinsiyet	21
2.2.1. Sosyal Bilgiler Dersi ve Toplumsal Cinsiyet	22
2.2.2. Ders Kitapları, Görsel Unsurlar ve Toplumsal Cinsiyet.....	24
2.3. Fotoğrafın Toplumsal Bağlamı.....	31
2.3.1. Görsel İletişim Aracı Olarak Fotoğraf.....	34
2.3.2. Görsel Analiz ve Göstergebilim	38
2.3.3. Öğretimde Fotoğraf Kullanımı	41
2.3.4. Fotoğraf ve Toplumsal Cinsiyet	53
3. YÖNTEM	61
3.1. Araştırma Modeli.....	61
3.2. Örneklem	62
3.3. Verilerin Analizi	69
3.4. Geçerlik ve Güvenilirlik	71
4. BULGULAR	73
4.1. Ortaöğretim Sosyal Bilgiler ders kitaplarında yer alan fotoğraflarda bireylerin demografik özellikleri	73

4.1.1. Cinsiyet kimliği	73
4.1.2. Yaş grubu.....	75
4.1.3. Sosyal Rol.....	77
4.1.4. Aile Kimliği.....	82
4.1.5. Meslek	84
4.2. Ortaöğretim Sosyal Bilgiler ders kitabındaki yer alan fotoğraflarda bireylerin fiziksel özellikleri.....	87
4.2.1. Eylem.....	88
4.2.2. İlişkili nesne.....	92
4.2.3. Mekân	98
4.2.4. Kıyafet	101
4.2.5. Üzerindeki renkler	104
4.2.6. Saç/Sakal tarzı	106
4.3. Ortaöğretim Sosyal Bilgiler ders kitabındaki yer alan fotoğraflarda bireylerin sosyo-kültürel özellikleri.....	107
4.4. Ortaöğretim Sosyal Bilgiler ders kitabındaki yer alan fotoğraflarda bireylerin bireysel özellikleri.....	109
4.4.1. Beden dili.....	110
4.4.2. Karakter	112
4.4.3. Benlik Becerileri.....	114
4.4.4. Sosyal Beceriler	115
4.4.5. Ortak Beceriler	116
5. SONUÇ, TARTIŞMA ve ÖNERİLER.....	118
KAYNAKÇA.....	128

TABLO LİSTESİ

Tablo 1. Araştırma Örnekleminde İncelenen Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarının Künye Bilgileri.....	64
Tablo 2. Ortaöğretim Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarındaki Görsellerin Sınıf ve Ünite Bazında Görsel Kategorileri ve Sayıları	65
Tablo 3. Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarındaki Fotoğraflar ve Araştırma Örneklemini	67
Tablo 4. Fotoğraflardaki Toplumsal Cinsiyet Kategorisi ve Kod Listesi.....	71
Tablo 5. Fotoğraflardaki Bireylerin Cinsiyet Kimliği Kategorisine ait Kodların Sayıları ve Dağılımları	73
Tablo 6. Fotoğraflardaki Bireylerin Cinsiyetlerine Göre Yaş Grubu Kategorisine ait Kodların Sayıları ve Dağılımları.....	75
Tablo 7. Fotoğraflardaki Bireylerin Cinsiyete Göre Sosyal Rol Kategorisine ait Kodların Sayıları ve Dağılımları.....	77
Tablo 8. Fotoğraflardaki Bireylerin Cinsiyete Göre Aile Kimliği Kategorisine ait Kodların Sayıları ve Dağılımları.....	82
Tablo 9. Fotoğraflardaki Bireylerin Cinsiyete Göre Meslek Kategorisine ait Alt Kategoriler ve Kodların Sayıları ve Dağılımları.....	84
Tablo 10: Fotoğraflardaki Bireylerin Cinsiyete Göre Eylem Kategorisine ait Alt Kategorileri ve Kodların Sayıları ve Dağılımları	88
Tablo 11. Fotoğraflardaki Bireylerin Cinsiyete Göre İlişkili Nesne Kategorisine ait Alt Kategorileri ve Kodların Sayıları ve Dağılımları	93
Tablo 12. Fotoğraflardaki Bireylerin Cinsiyete Göre Mekân Kategorisine ait Alt Kategorileri ve Kodların Sayıları ve Dağılımları	98
Tablo 13. Fotoğraflardaki Bireylerin Cinsiyete Göre Kıyafet Kategorisine ait Alt Kategorileri ve Kodların Sayıları ve Dağılımları	102
Tablo 14. Fotoğraflardaki Bireylerin Cinsiyete Göre Renk Kategorisi Kodlarının Sayıları ve Dağılımları	104
Tablo 15. Fotoğraflardaki Bireylerin Cinsiyete Göre Saç/Sakal Kategorisi Alt Kategorileri ve Kodların Sayıları ve Dağılımları	106
Tablo 16. Fotoğraflardaki Bireylerin Cinsiyete Göre Sosyo-Kültürel Kategorisine ait Alt Kategorileri ve Kodların Sayıları ve Dağılımları	108
Tablo 17. Fotoğraflardaki Bireylerin Cinsiyete Göre Beden Dili Kategorisine ait Alt Kategorileri ve Kodların Sayıları ve Dağılımları	110
Tablo 18. Fotoğraflardaki Bireylerin Cinsiyete Göre Karakter Kategorisine ait Alt Kategorileri ve Kodların Sayıları ve Dağılımları	112
Tablo 19. Fotoğraflardaki Bireylerin Cinsiyete Göre Benlik Becerileri Kategorisi Kodların Sayıları ve Dağılımları.....	115
Tablo 20. Fotoğraflardaki Bireylerin Cinsiyete Göre Sosyal Becerileri Kategorisi Kodların Sayıları ve Dağılımları.....	116
Tablo 21. Fotoğraflardaki Bireylerin Cinsiyete Göre Ortak Becerileri Kategorisi Kodların Sayıları ve Dağılımları.....	117

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1: Fotoğraf ve 3 gruba ait göz odak ve takip çizgileri.....	51
Şekil 2: Ortaöğretim Sosyal Bilgiler ders kitaplarında kullanılan görsellerin yüzdesi ..	66
Şekil 3: Ortaöğretim Sosyal Bilgiler ders kitaplarında kullanılan görsellerde insan ögesi kullanım durumu yüzdesi.....	68
Şekil 4: Araştırmada Kullanılan Tümdengelimci Veri Analizi Süreci.....	70

FOTOĞRAF LİSTESİ

Fotoğraf 1: Comenius (1887) Orbis Sensualium Pictus kitabı.....	25
Fotoğraf 2: Yeni kadın imajının ders kitabındaki örneği	27
Fotoğraf 3: Kadının çocuğu uykuya hazırlaması.....	28
Fotoğraf 4: Dorothea Lange, Göçmen Anne, 1936	38
Fotoğraf 5: Duygu N. Kaşıkçı, Sığırcık kuşu, 2020	45
Fotoğraf 6: Duygu N. Kaşıkçı, Gri balıkçıl uçuşu, 2011.....	46
Fotoğraf 7: Savaş Şener, Sessiz Çılgılık, 2024.....	47
Fotoğraf 8: Murat İbranoğlu, Yorgunluk, 2021.....	48
Fotoğraf 9: Mutlu aile ve aile rolleri	49
Fotoğraf 10: Ayça Karaoğlu, After Meret Oppenheim, 2022	50
Fotoğraf 11: İdeal erkek figürü.....	74
Fotoğraf 12: Toplumdan bir kesitte erkek bireyler.....	74
Fotoğraf 13: İdeal kadın figürü	74
Fotoğraf 14: Toplumdan bir kadın figürü	74
Fotoğraf 15: Çocuk yaş grubundan bir ideal kadın birey	76
Fotoğraf 16: Çocuk yaş grubundan bir ideal erkek birey	76
Fotoğraf 17: Genç yaş grubundan bir ideal kadın birey	76
Fotoğraf 18: Yetişkin yaş grubundan bir erkek birey	76
Fotoğraf 19: Yaşlı yaş grubundan bir erkek birey	76
Fotoğraf 20: Çocuk ve genç kadın ve erkek bireyler	76
Fotoğraf 21: Tek olarak bir erkek birey	78
Fotoğraf 22: Grup içinde bir erkek birey	78
Fotoğraf 23: Aile büyüğü ve aile küçüğü kadın bireyler	79
Fotoğraf 24: Öğrenci grubu sosyal rolünde kadın bireyler	79
Fotoğraf 25: Veli sosyal rolünde erkek birey	79
Fotoğraf 26: Arkadaş olarak gösterilen erkek bireyler	80
Fotoğraf 27: Turist olarak gösterilen erkek birey	80
Fotoğraf 28: Kahraman gösterilen erkek birey	80
Fotoğraf 29: Lider gösterilen erkek birey	80
Fotoğraf 30: Ödüllendirilen gösterilen erkek birey	81
Fotoğraf 31: Siyasi figür gösterilen erkek birey	81
Fotoğraf 32: Tarihsel figür gösterilen erkek birey	81
Fotoğraf 33: Vatandaş ve ihtiyaç sahibi gösterilen kadın birey	82
Fotoğraf 34: Fiziksel engelli kadın birey	82
Fotoğraf 35: Göçmen gösterilen kadın birey	82
Fotoğraf 36: Anne gösterilen kadın birey ve evlat gösterilen erkek birey	83
Fotoğraf 37: Baba gösterilen erkek birey, anne ve evlat gösterilen kadın bireyler	83
Fotoğraf 38: Nine ve torun gösterilen kadın birey, dede ve torun gösterilen erkek birey	83
Fotoğraf 39: Dede ve baba gösterilen erkek bireyler ve nine, anne ve torun gösterilen kadın bireyler	83
Fotoğraf 40: Öğretmen mesleğini temsil eden kadın birey	86

Fotoğraf 41: Doktor mesleğini temsil eden kadın birey	86
Fotoğraf 42: Asker temsilinde erkek bireyler.....	87
Fotoğraf 43: Mühendis temsilinde erkek bireyler	87
Fotoğraf 44: Kitap okuyan kadın birey	91
Fotoğraf 45: Yiyecek içecek hazırlayan kadın birey	91
Fotoğraf 46: Mağazada alışveriş yapan kadın bireyler.....	91
Fotoğraf 47: Markette alışveriş yapan kadın bireyler.....	91
Fotoğraf 48: Bütçe hesabı yapan erkek birey	92
Fotoğraf 49: Taşıma yapan erkek birey	92
Fotoğraf 50: Oyuncak ile birlikte kadın bireyler	95
Fotoğraf 51: Mutfak gereçleri ile kadın birey	95
Fotoğraf 52: Millî Mücadele’de mermi yapan kadın bireyler	95
Fotoğraf 53: Oy kullanan kadın birey	95
Fotoğraf 54: Gitar ile erkek birey	96
Fotoğraf 55: El aleti ile erkek birey.....	96
Fotoğraf 56: Tiyatro kostümü ve maske ile erkek birey.....	96
Fotoğraf 57: El aleti ile erkek birey.....	96
Fotoğraf 58: Sanal gerçeklik gözlüğü kullanan kadın birey.....	97
Fotoğraf 59: Elektrik süpürgesi kullanan erkek birey	97
Fotoğraf 60: Alışveriş çantası ile kadın birey.....	98
Fotoğraf 61: Kumbaraya bağış için para atan erkek birey	98
Fotoğraf 62: Evde kadın bireyler	101
Fotoğraf 63: Sağlık kuruluşunda kadın birey	101
Fotoğraf 64: Tamirhanede erkek birey	101
Fotoğraf 65: Parkta erkek birey	101
Fotoğraf 66: Takı kullanan kadın birey	103
Fotoğraf 67: Başörtüsü kullanan kadın birey	103
Fotoğraf 68: İş kıyafeti ile erkek birey	104
Fotoğraf 69: Dini kıyafet ile erkek birey	104
Fotoğraf 70: Beyaz renk ile kadın birey	105
Fotoğraf 71: Pembe renk ile kadın birey	105
Fotoğraf 72: Mavi ile erkek birey.....	106
Fotoğraf 73: Kahverengi ile erkek birey	106
Fotoğraf 74: Karışık renk ile erkek birey	106
Fotoğraf 75: Parlak kıyafetli erkek birey.....	106
Fotoğraf 76: Kısa saçlı kadın birey	107
Fotoğraf 77: Uzun saçlı erkek birey	107
Fotoğraf 78: Kına gecesi eğlencesinde kadın ve erkek birey	109
Fotoğraf 79: Asker uğurlamasında erkek bireyler.....	109
Fotoğraf 80: Halk oyunlarında erkek bireyler	109
Fotoğraf 81: Sosyal sorumlulukta kadın ve erkek bireyler	109
Fotoğraf 82: Sevgi gösteren kadın birey	111
Fotoğraf 83: Umut gösteren kadın birey	111
Fotoğraf 84: Hırs ve rekabet gösteren erkek birey	112

Fotoğraf 85: Öfke gösteren kadın birey	112
Fotoğraf 86: Girişimci kadın birey	113
Fotoğraf 87: Öfkeli erkek birey	113
Fotoğraf 88: Konuşkan kadın birey ve dinleyici erkek birey	114
Fotoğraf 89: Sportif erkek birey	114
Fotoğraf 90: Kendini tanıma becerisine sahip kadın birey	115
Fotoğraf 91: Öz-düzenleme becerisine sahip erkek birey	115
Fotoğraf 92: İletişim becerisine sahip kadın birey	116
Fotoğraf 93: İş birliği becerisine sahip kadın birey	116
Fotoğraf 94: Teknoloji kullanım becerisi olan kadın birey	117

1. GİRİŞ

Bu bölümde tez içeriğine ilişkin olarak problem durumu, araştırmanın amacı ve önemi, varsayımlar, sınırlılıklar ve tanımlardan bahsedilecektir.

1.1. Problem Durumu

Kadın ve erkeğin biyolojik özelliklerinin farklılığı cinsiyet (*sex*) kavramı ile açıklanırken kadın ve erkeğe sosyal ortamlarda atfedilen cinsiyet farklılıkları ise toplumsal cinsiyet (*gender*) kavramı altında ele alınmaktadır. Toplumsal cinsiyet, cinsiyet rollerinin bireylerin içinde bulunduğu ortama ve kültüre göre değişmesi bağlamında ele alınan bir kavramdır. Çoğu kültürde olduğu gibi Anadolu kültüründe de kız bebeklere pembe, erkek bebeklere ise mavi giydirilmesi cinsiyet ayrımcılığının bireyin hayatta karşılaştığı ilk ve toplumda en sık karşılaşılan örneği olarak gösterilebilir. Bunun yanı sıra kadınların ev ve aileye ilişkin rolleri üstlenmesi beklenirken, erkeklerin iş ve liderlik rollerinde daha fazla rol üstlenmesi, kişilerin yeteneklerinden ve ilgilerinden vazgeçmesi ve ortak sorumluluk alınmaması, cinsiyet eşitsizliği yaratan bir durum oluşturmaktadır. Diğer yandan, cinsiyet eşitliğini sağlamak ve bireysel farklılıklara saygı göstermek, toplumda yer alan her bireyin kendi potansiyelini tam olarak gerçekleştirebilmesine olanak sağlar. Bu nedenle, bireylerin gerçek yeteneklerini ve ilgi alanlarını keşfetmek için ön yargılardan ve kalıp yargılardan kaçınmak önemlidir.

Eğitim en genel anlamıyla bireyde kendi yaşantısı yoluyla istendik davranış oluşturma süreci olarak ifade edilir. Bireyin koşullara uyum sağlaması, çevresiyle etkileşimi sonucu yani belirli yaşantılar sonucundaki öğrenmeler ile kazandığı bilgi, beceri, tutum ve davranışla gerçekleşir. Öte yandan bir bireyin içinde yaşadığı topluma ayak uydurabilmesi için gelenek, örf ve âdet olarak da tanımlanan kurallara uygun davranış ve tutumları öğrenmesi ve sergilemesi gerekmektedir. Öğrenme -bir uyum çabası sonucu- bireyde oluşan kalıcı değişimler olarak tanımlanmaktadır. Tüm toplumlarda görüldüğü üzere çocuklara cinsiyetle ilgili öncelikle kadın ve erkek arasındaki farklar öğretilmektedir (Altan Arslan, 2000, s.6). Çocuklar içinde yetiştikleri kültür içerisinde kendi “cinsiyetine uygun” olarak tanımlanan cinsiyet kalıp yargılarını nasıl öğrendiğine dair çeşitli kuramlar bulunmakta ve bu kalıp yargıların sürdürülmesinde ailelerin, kurumların, kitapların vb. rolü vardır (Dökmen, 2012, s.31-32).

İnsan hayatında temel becerilerin kazanıldığı ve sosyalleşmenin yaşandığı ilk yer ailedir. Eğitim öncelikle ailede başlar ve formal eğitim süreciyle devam eder. Cinsiyet öncelikle çocuklukta öğretilen ve aile ilişkilerinde canlandırılan bir kimlik veya roldür (Ridgeway ve Correll, 2004, s.510). Sosyal öğrenme kuramına göre çocuklar etrafında gözlemledikleri şekilde davranmaya meylederler. Bu yüzden öncelikle çocuğun içinde bulunduğu aile veya toplum ile cinsiyet rollerinin temelleri atılmış olmaktadır. Temel becerilerin ve sosyalleşmenin yaşandığı yer olarak okullar bu yaşantıların devamının sağlandığı en önemli ortam olarak, öğrenme hedeflerinin belirlenmesiyle bireye kazandırılması hedeflenen davranışlar üzerinde faaliyetler sürdürür. Böylece çocukların aile dışında en fazla vakit geçirdiği okulların çocukların cinsiyete ilişkin tutum ve davranışların anlamlandırılması, geliştirilmesi ve pekiştirilmesinde katkısı vardır (Ak Akyol, 2019, s.184; Lindsey, 1990, s.53).

Okullarda aktarılacak istenen kazanımlara ulaşmak için işe koşulan araçlardan biri ders kitaplarıdır. Kişisel inanç, değer ve önyargıların (Kökçü ve Gündüz, 2023, s.150), tarihsel algı ve toplumsal konumun oluşumunda (Gümüšoğlu, 2016, s.14) bilinçli ya da bilinçsiz olarak öğrenenlere dayatılmasında ders kitaplarının rolü büyüktür. Dolayısıyla örgün eğitimin (ders kitapları da dahil olmak üzere) daha ilerici bir toplumsal cinsiyet anlayışına ulaşılması için sorumluluk alması beklenmektedir (Huang ve Liu, 2024, s.2).

Sosyal Bilgiler dersi, bireyin toplumsallaşma sürecini ve toplumsal cinsiyet algısını doğrudan etkileyen konuları kapsamaktadır (Demirel, 2010, s.19). 2024 yılında Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) tarafından yayınlanan Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programında belirtilen “birlikte yaşamak” öğrenme alanında “çocukların içerisinde yer aldıkları toplumu tanıyarak dahil olduğu veya olacağı gruplara ve rollere saygı duyma” konularına değinildiği belirtilmiştir (MEB, 2024, s.7). Bunun yanında “ortak mirasımız” içeriği çerçevesinde aile tarihi ve “yaşayan demokrasi” altında ise “toplumsal hayatta karşılaşılabilecek sorunlar” ve “toplumsal hayattaki düzenin sürdürülmesinde hakların ve sorumlulukların önemi” gibi kavramlar sosyal bilgiler öğretim programı kapsamında yer alan konular olarak belirtilmiştir. Bu öğrenme alanları incelendiğinde, toplumsal cinsiyete veya kadın erkek eşitliğine direkt atıf yapılmadığı ancak toplumsal birlikteliğe,

aile bütünlüğüne, kültürel bağlara ve milli değerlere değinilerek örtük şekilde toplumsal cinsiyet öğretilerine sıklıkla yer verildiği söylenebilir.

Ders kitaplarının öğretim programında belirtilen hedeflere uygunluğu, ders kitaplarında aranan en temel özelliktir. Kitabın öğretim programındaki hedeflere uygunluğu ve Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu tarafından ders kitabı olarak kabul edilmesi ‘Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği’nde (MEB, 2021) yer alan kriterlere göre değerlendirilmektedir. 2021 yılında yayınlanan Yönetmeliğe göre ders kitaplarında aranan nitelikler; kitabın anayasa ve kanuna aykırı hususlar içermemesi, bilimsel hata içermemesi, dil ve anlatım yönünden hatalı olmaması ve görsellerin öğrenmeyi desteklemesi olarak belirtilmiştir (MEB, 2021, s.3). Ancak 2012’de yayınlanan bir önceki yönetmelikteki “reklam niteliğinde öğeler içermez” ve “temel insan hak ve özgürlüklerini destekleyen ve her türlü ayrımcılığı reddeden bir yaklaşım sunar” maddeleri 2021’de aranan nitelikler arasından çıkarılmıştır. Bu sebeple, ders kitaplarının öğretim hedeflerini kazandırırken oynadığı önemli rol göz önünde bulundurulduğunda, cinsiyet ayrımcılığının önüne geçilmesini sağlayacak içeriğe ulaşmanın önemsenmediği söylenebilir.

Diekman ve Murnen tarafından (2004, s.381) yapılan çalışmada, cinsiyet ayrımı yapmaması ile övülen kitapların az bile olsa kadınların erkek stereotipik özelliklerini ve rollerini aktardığı ve dar bir toplumsal cinsiyet eşitliği vizyonunu tasvir ettiğini belirtmektedir. Bu yüzden, ders kitaplarının içeriğinde kadın ve erkeğin ele alınış biçimi, incelenmesi gereken bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır (Altan Arslan, 2000, s.12). Zira bilinçli veya bilinçsiz olarak ders kitabındaki metinlere ve görsel imgelere tekrar tekrar maruz kalan öğrenciler, sunulanları yorum yapmaksızın özümsemekte ve yazarların toplumsal cinsiyet algılarını içselleştirmektedir (Lee, 2018, s.382). Kadın(lar)ın ders kitaplarında temsil edilmemesi o kültürü anlamada güçlük yaratacağından (Rifkin, 1998, s.218) özellikle yeni müfredatta altı çizilen aile bütünlüğü, kültürel bağlar ve milli değerlerin öğretilmesi konusunda toplumsal cinsiyete ait temsillerin incelenmesi önem taşımaktadır. Zira, bir olayın görüntüsü -bir fotoğraf olarak gösterildiğinde- bir kültürel kurgunun parçasıdır ve özgül bir toplamsal duruma aittir (Mohr ve Berger, 1982/2007, s.85).

Toplumun kadın ve erkeğe yüklediği kalıp yargılar sonucunda kadının ikinci plana atılarak ayrımcılık yaratılması ve erkeği daha fazla yüceltmesi ile eşitsiz bir toplumsal düzenin ortaya çıkması söz konusudur (Esen vd., 2017, s.48). Diğer bir deyişle, toplumsal cinsiyet ile bireylere yüklenen ve bireylerden beklenen roller gereği, bireylerin bu rollerin içinde kalarak öznel kimliklerini tamamlayamaması veya bu sınırın dışına çıkan bireylerin ayrımcılığa maruz kaldığı söylenebilir. Çocuklar açısından bakıldığında, öğrenilen cinsiyet rolleri ile cinsiyetlere yüklenen sorumluluklar ve beklentiler, çocukların eğitim hayatında (lise ve üniversite tercihi gibi), iş seçimi ile kariyerlerini belirlemelerinde (Koçak Turhanoglu, 2019, s.5) ve sosyal eşitlik anlayışlarıyla sosyal değerlerinin, davranışlarının ve özsaygı gelişimlerinde (Lee, 2018, s.382) etkili olmaktadır. Diğer yandan, fen bilimleri ders kitaplarında ünlü karakterlerin ağırlıklı olarak erkek olması ve ünlü kadın şahsiyetlere az ya da hiç yer verilmemesi, kız öğrencilerin bilim, teknoloji, mühendislik ve matematikle ilgili konularda çalışmalarını teşvik edecek çok az örnek ya da rol modele sahip olabilecekleri anlamına gelmektedir (Lee, 2021, s.48).

Görsel iletişimin önemine dair güçlü kanıtların ortaya çıkmasıyla imgeleri kullanan iletişim biçimleri, dilsel biçimler kadar ciddiye alınmaya başlanmıştır (Kress ve Van Leeuwen, 2006, s.17). Görseller, bir ders kitabının ilk bakışta toplumsal cinsiyet temsili izlenimi veren en belirgin bölümlerinden birinin olmasının yanı sıra çocukların cinsiyet kimliği gelişiminde önemli rol oynar (Dahmardeh ve Kim, 2020, s.17). Özellikle görsel iletişim araçlarının iletmediği mesaj, görsellerin biçim, içerik ve bağlam unsurlarının bilinçli kullanılması ile çocukların algısını yönlendiren güçlü anlatımlar sunabilir.

Ders kitaplarında öncelikle yer verilmesi gereken görsellerin başında fotoğraf gelmektedir (Güneş, 2022, s.153). Gerçekçi anlık bir görüntü olarak görülen fotoğrafın, izleyiciler için hakikati ve gerçekliği temsil etmesi (Acheson, Holland ve Oettle, 2020, s.127), fotoğrafların nesneleri görüldüğü gibi yansıtması, etkileme güçlerinin yüksek olması, zengin bilgi sunması (Güneş, 2022, s.153) ve ayrıca fotoğrafta konu hakkında betimsel ifadelerin; kişileri, nesneleri, yerleri ya da olayları göstermesi ve belirtmesi (Barrett, 1991/2009, s. 42) ders kitaplarındaki önemini ön plana çıkarmaktadır. Öğrenciler fotoğrafları metinlerden daha iyi hatırlayabildiklerinden, ders kitaplarındaki

fotoğraflar potansiyel olarak oldukça etkilidir (Acheson, Holland ve Oettle, 2020, s.127).

Yukarıda belirtilen hususlar doğrultusunda eğitimde kullanılan materyallerden biri olan ders kitapları, toplumsal cinsiyet açısından önem arz etmektedir. Ayrıca fotoğraf, en yoğun şekilde izleyicinin duygusal katılımını sağlayan bir görsel malzeme türüdür. Öte yandan, ortaokul kademesine cinsiyetin biyolojik olarak deneyimlendiği ergenliğe geçiş için ilk adımların atıldığı dönem olarak bakıldığında bu yaş grubu çocukların cinsiyet rollerine ve eşitliğine farklı bakış açıları oluşturmalarının muhtemel olduğu söylenebilir. Bu nedenle, bu araştırmada ortaöğretim Sosyal Bilgiler ders kitaplarındaki fotoğraflar toplumsal cinsiyet bağlamında incelenmiştir.

1.2. Araştırmanın Amacı

Bu araştırma, Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu tarafından ders kitabı olarak kabul edilen ve aynı zamanda EBA’da paylaşımına açılan 2024-2025 eğitim-öğretim yılında devlet okullarının ortaöğretim kısımlarında okutulan Sosyal Bilgiler ders kitaplarında yer alan fotoğrafların toplumsal cinsiyet bağlamında toplumsal cinsiyet eşitliği, rolleri ve temsilleri açısından incelenmesini amaçlamaktadır.

Bu amaç doğrultusunda araştırma, ortaöğretim Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında yer alan fotoğrafların fotoğrafik unsurlar açısından çözümlemeleriyle beraber incelenerek, toplumsal cinsiyet bağlamına göre ders kitaplarındaki fotoğraflarla sunumunun ortaya konulması için aşağıdaki araştırma sorularına yanıt bulmaya çalışmıştır:

1. Ortaöğretim Sosyal Bilgiler ders kitaplarında yer alan fotoğraflarda bireylerin demografik özellikleri nedir?

1.1. Fotoğraflarda kadın ve erkek bireylerin sayısı nedir? Dengeli bir dağılımı var mıdır?

1.2. Fotoğraflarda kadın ve erkek bireylerin yaş aralığı nedir?

1.3. Fotoğraflarda kadın ve erkek bireylerin tek ve başka kişilerle birlikte gösterilme durumu nedir? Eğer başka bir kişi ile birlikteyse onlara göre sosyal kimliği nedir?

1.4. Fotoğraflarda kadın ve erkek bireylere atfedilen aile rolleri nelerdir?

1.5. Fotoğraflarda yer alan kadın ve erkek bireyler hangi mesleklerle temsil edilmiştir?

2. Ortaöğretim Sosyal Bilgiler ders kitaplarında yer alan fotoğraflarda bireylerin fiziksel özellikleri nedir?

2.1. Fotoğraflarda kadın ve erkek bireylere atfedilen eylemler nelerdir?

2.2. Fotoğraflarda kadın ve erkek bireylerin genel olarak ilişkilendirildiği nesneler nelerdir?

2.3. Fotoğraflarda yer alan kadın ve erkek bireyler hangi mekanlarda gösterilmiştir?

2.4. Fotoğraflarda yer alan kadın ve erkek bireyler hangi kıyafetlerle gösterilmiştir?

2.5. Fotoğraflarda yer alan kadın ve erkek bireylerin giysi ve aksesuar renklerinin kullanımı nedir?

2.6. Fotoğraflarda yer alan kadın ve erkek bireylerin saçları/sakalları nasıl gösterilmiştir?

3. Ortaöğretim Sosyal Bilgiler ders kitabında yer alan fotoğraflarda kadın ve erkek temsili hangi kültürel ve dini özellikler ilişkilendirilmiştir?

4. Ortaöğretim Sosyal Bilgiler ders kitabında yer alan fotoğraflarda yer alan bireylerin bireysel özellikleri ve becerileri nasıl temsil edilmiştir?

1.3. Araştırmanın Önemi

Toplumsal cinsiyet, toplumda cinsiyetle ilgili beklentileri ve sınırları şekillendiren cinsiyet rollerinin ve kalıp yargıların günlük hayatta davranışlara yansıma şekilleridir. Eğitim sistemi de toplumlarda sistematik bir biçimde toplumsal cinsiyet normlarını ve kalıp yargılarını ele alarak bireylerin yaşamlarının her aşamasını etkileyen dinamiklerin oluşmasında rol oynar. Bu açıdan, eğitim sisteminin bir parçası ve öğretim materyallerinin en önemli öğelerinden biri olan ders kitapları, devletin veya egemen sınıfın görüş ve ideolojilerini öğrencilere aktarmada kullanılan bir kaynak olarak görülmektedir (Aydın, 1997, s.19). Cinsiyet farklılığının, ders kitaplarının içerikleriyle desteklendiği ve yeniden üretildiği görülmektedir (Koçak Turhanoğlu, 2019, s.5). Ülkemizde ders kitaplarının devletin denetiminden geçip çocuklara ulaştığı göz önünde bulundurulduğunda bu materyallerin toplumsal cinsiyet açısından incelenmesi önem

taşımaktadır (Gümüőğlu, 2008, s.41).

Toplumsal cinsiyet eşitliğine dair ölkemizde ders kitapları incelendiğinde olumlu örneklerin yanında açık veya örtük mesajlarla ayrımcı örneklerin de yer aldığı da görölmektedir (Gümüőğlu, 2016, s.9). Öte yandan UNESCO'nun 2020'de yayınladığı toplumsal cinsiyet raporunda, yaygın olarak ders kitaplarında toplumsal cinsiyet önyargısının olduğu ortaya konulmuştur (Huang ve Liu, 2024, s.2). Bu açıdan bakıldığında ölkemizdeki ders kitaplarının toplumsal cinsiyet bağlamında incelenmesi önem taşımaktadır.

Bu araştırma ile Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği'nde (MEB, 2021) ders kitabının hazırlanması ve içeriklerinin oluşturulmasında yayınevinin çalıştırması ya da hizmet satın alması zorunlu olan görsel tasarımcının, toplumsal cinsiyet açısından çocukların değerlerini yönlendiren ve belirleyen fotoğraflarla ilgili ne kadar ciddi bir sorumluluğa sahip olduğunun altı çizilecektir.

Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği'ne göre ders kitaplarında aranan özellikler arasında "Görsel tasarım ve içerik tasarımı öğrenmeyi destekleyecek nitelikte ve öğrencilerin gelişim özellikleri dikkate alınarak yazılır." maddesi bulunmaktadır (MEB, 2021, s.3). Öte yandan, Good ve arkadaşlarının (2010, s.132) yapmış olduğu çalışmada, kadın bilim insanlarının resimlerine daha fazla erişimi olan kız öğrencilerin bilimi anlamada daha yüksek başarı seviyeleri elde ettikleri ortaya çıkmıştır. Bu nedenle, ders kitaplarında kullanılacak fotoğrafların seçimi bilinçli ve toplumsal eşitliğe uygun yapılmalıdır. Ayrıca, ders kitaplarının verimliliğini arttırmak için görseller; rastlantıya bırakılmayarak eğitici, etkileyici ve bilgi verici özelliklerine göre öncelikle fotoğraf, resim ve şema şeklinde bilimsel bir sıralamaya özen gösterilerek kullanılmalıdır (Güneş, 2022, s.154). Bu yüzden, çocukların akademik başarı ve kişisel gelişimlerini etkileyen ders kitaplarında yer alan fotoğrafların cinsiyet eşitliğine uygun olarak ele alınması gerekmektedir.

Kitapların içeriğini metin ve görsel olarak ayırdığımızda, öğrenme ve anımsama açısından kitaplarda bulunan görsellerin büyük önem taşıdığına dair araştırmalar söz

konusudur (Bağçeli-Kahraman ve Özdemir, 2019, s.1; Güneş, 2022, s.154-155; Özdemir, 2023, s.1487; Şahin ve Özaydınlı, 2023, s.255; Yaşaroğlu, 2018, s.3). Aynı zamanda görseller, sözlü gelenekleri görsel imgelerle ileten (Brohi, 2021, s.39) ve sosyo-kültürel bağlam içinde belli bir bilincin ürünü olarak birey ve toplumun davranışlarını etkilemektedir (Onursoy, 2019, s.14).

Görsel algıyı etkileyen ve bilinçli bir şekilde yönlenmesini sağlayacak tasarım unsurlarının kullanımı ile görsellerin bireyin davranış ve tutumlarına etkisi güçlenmektedir. Öte yandan, eğitim için materyal geliştirmekle görevli uzmanların, gerçekçi koşullara ilişkin ciddi bir görüntü eksikliği ile karşı karşıya kaldığı ortaya çıkmıştır (LePrevost, Harwell, Zahra, Jewell, Robles Arvizu ve Lee, 2024, s.175). Amaca yönelik olmayan genel görsellerin kullanımı ile öğretim amaçlarına ulaşmak mümkün görünmemektedir. Özellikle stok sitelerinden alınan ve kültürel ve eğitici özelliği olmayan görsel kullanımı, algıda karmaşıklığa sebep olabilmektedir. Ayrıca kuramsal olarak, Türkiye'de stok sitelerindeki görsellerin kullanımının görsel iletişim tasarımı uygulamaları üzerindeki etkilerine yönelik yapılan çalışmaların yetersiz kaldığı görülmektedir (Kocadağ ve Birol, 2024, s.291).

Fotoğrafın eğitimde kullanım alanı oldukça geniştir. Özellikle ders kitaplarında fotoğrafların yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Eğitim sürecinde kullanılan fotoğraflar, öğrencilerin görsel olarak bilgiyi daha iyi anlamalarına yardımcı olmaktadır (Orhan, Kırbaş ve Topal, 2012, s.228). Fotoğraflar sayesinde öğrencilerin ilgileri çekilerek motivasyonlarının artırılması ve öğrenilen konuların kalıcılığının sağlanması mümkün olmaktadır (Güngördü, 2003). Fotoğrafların, insanların görsel hafızasında daha çok yer tutması, gerçekliği güçlü bir şekilde yansıtan bir belge olarak algılanması, temin edilmesinin daha kolay olması, öğrencilerin yoğun olarak karşılaşmaları ve derse katkıda bulunması açılarından önemlidir (Akbaba, 2005, s.192). Fotoğrafın eğitimde etkin bir rol oynaması sebebiyle toplumsal cinsiyet öğretilerinde de etkili olduğu söylenebilir. Bu yüzden fotoğrafların toplumsal cinsiyet bağlamda incelenmesinin önem taşıdığı görülmektedir.

Son yıllarda ülkemizde görsel sanatlar alanında yapılan bilimsel araştırmaların sayısında artış gözlemlenmektedir (Mamur, 2012, s.3). Bu durum, sanatın yorumsal ve

bireysel karakteri, farklı bakış açılarından bakmayı ya da irdelemeyi gerektirmesinin, nitel araştırmanın doğasına uygun olmasıyla açıklanabilir. Bu nedenle, nitel araştırma modelinde tasarlanmış bu araştırma ile güzel sanatlar alanında yapılan nitel araştırmaların artışına katkı sağlanmış olacaktır.

Toplumsal cinsiyet konusuyla ilgili araştırmaların niceliksel artışının yanında niteliksel olarak da artması önem taşımaktadır (Gümüšoğlu, 2016, s.9). Ülkemizdeki yüksek lisans ve doktora çalışmaları incelendiğinde ders kitaplarının çoğunlukla eğitim ve dil bilimi alanlarında incelendiği ancak güzel sanatlar alanında yapılan çalışmaların sınırlı olduğu söylenebilir. Öte yandan ders kitaplarının ve görsellerin “cinsiyet” yönünden ele alındığı çalışmalara bakıldığında ise çoğunlukla yabancı dil ders kitaplarının ele alındığı görülmektedir. Bu araştırma, güzel sanatlar alanında özellikle toplumsallaşmayı konu edinen sosyal bilgiler dersine ait fotoğrafların toplumsal cinsiyet yönüyle ele alınmasıyla alan yazınına katkı sağlayacaktır.

Bu araştırma ile ders kitaplarındaki fotoğrafların, cinsiyet eşitsizliğine yönelik toplumsal cinsiyet rolleri ve özellikleri açısından incelenmesi, buna dair bulgular varsa bunların ortaya konması, çocukların cinsiyet farklılıklarını ayrıştıran değil farklılığı tanıyan ve olumlayan bir algının benimsetilmesi, araştırma alanı ve kapsamında yapılacak akademik çalışmalara ve geliştirilecek politikalara katkıda bulunması için önem taşımaktadır.

1.4. Sınırlılıklar

- Bu araştırma, çalışma grubu olarak seçilen 2024-2025 eğitim öğretim yılında MEB, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı tarafından Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu 5., 6. ve 7. sınıflarda okutulması uygun görülen ve EBA’da paylaşımda olan 3 adet Sosyal Bilgiler ders kitabı ile sınırlıdır.

- Bu araştırmada sosyal bilgiler ders kitaplarındaki fotoğrafların toplumsal cinsiyet bağlamında araştırma amacında belirlenen çerçeve içerisinde incelenmesi ile sınırlıdır.

- Bu araştırma, araştırmacının toplumsal cinsiyet algısıyla sınırlıdır.

1.5. Varsayımlar

Bu araştırmada;

- Seçilen Sosyal Bilgiler ders kitaplarının toplumsal cinsiyet olgusuna ilişkin analiz yapmak için evreni temsil etmekte yeterli olduğu,
- Örneklem olarak seçilen Sosyal Bilgiler dersine ait ders kitaplarında yer alan fotoğrafların açık ya da örtük olarak toplumsal cinsiyet temsillerine dair imgeler içerdiği,
- Bu araştırmada, ders kitaplarındaki fotoğrafların cinsiyet rolü tasvirlerinin öğrencilerin iki cinsiyete ilişkin düşünce ve davranış biçimlerini etkilediği,
- Araştırmanın geçerlilik ve güvenirliği sağlandığı varsayılmıştır.

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde alan yazınında yer alan tanımlar ve çalışmalara yer verilmiştir.

2.1. Toplumsal Cinsiyet

Cinsiyet, biyolojik olarak doğuştan genel özellikler iken toplumsal cinsiyet sonradan öğrenilen ya da dayatılan farklı kültürlere göre çeşitlilik gösteren özelliklerin cinsiyet farklılığını ifade eder. Cinsiyet farklılıkları genel olarak, heteronormatif düzene göre biyolojik farklılıklar olarak ve toplumsal ve kültürel olarak inşa edilmiş farklılıklar olarak iki ayrı kavramda ele alınmaktadır. Cinsiyet (*sex*) kadın ve erkek olmaya dair fiziksel (üreme anatomisine dayalı) özelliklere yönlendirirken, toplumsal cinsiyet (*gender*) erkek ve kadın olmanın biyolojik-anatomik özelliklerinden kaynaklanan ikincil konumlarıyla, kültürel ve toplumsal etkilerine yani bir kadından ve bir erkekten beklenen norm ve değerleri işaret eder (Barrett, 1991/2009, s.223).

Kültürel gelenekler ve kurumsal uygulamalara dayanan ve zaman içinde değişebilen toplumsal cinsiyet normları, erillik ve dişilik ile ilişkilendirilerek kadın ve erkeğin davranışları, tutumları ve özelliklerini belirlemektedir. Cinsiyet normları, toplumun her alanına nüfuz ederek, bireylerin refahı, olanakları ve ilişkileri üzerinde geniş kapsamlı etkileri olmaktadır (Wood, 2013, s.33, 37-38). Karakaya (2021, s.2-3) toplumsal cinsiyet normlarının kültür, normatif kategorileşme, toplumsal kurumlar / örgütlenmeler ve öznel kimlikle şekillendiğini dile getirmektedir.

Kültür, toplumun alışkanlıkları veya gelenekleriyle beslenerek toplumsal hayatı etkilemekte ve aynı şekilde etkilenmektedir. Toplumsal cinsiyet ile kültür arasında güçlü bir bağlantı vardır, çünkü insanlık tarihi boyunca her toplum, toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin belirli değerler, normlar ve anlamlar geliştirmiştir (Şahin, 2019, s.234). Toplumsal cinsiyet, cinsiyetin sadece kültürel bir yorumu olarak anlaşılmamalı, aynı zamanda cinsiyetin kültürel olarak inşa edilmesi olarak anlaşılmalıdır (Butler, 2012, s.52-53). Tarihin bilinen ilk dönemi olan paleolitik çağdaki bulgular incelendiğinde cinsiyet rollerinde bir eşitlik olduğu ileri sürülmektedir (Topses, 2018, s.1305). Ancak tarihsel süreç içinde cinsiyetler arası eşitsizlik, kültürel simgelerle kadının ötekileştirilmesi ve hiyerarşik yapıda ikincilleştirilmesiyle meşrulaştırılmıştır (Akalin ve Baş, 2018, s.113).

Benzer kültürel kodlara sahip toplumlarda benzer toplumsal cinsiyet normları olduğu görülmektedir. Kültürel bakış açısını etkileyen değer yargılarının, ahlak anlayışının, yaşam biçiminin ve dünya görüşünün şekillendiği, özellikle Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam gibi, Semitik-İbrahimî dinleri benimsemiş toplumlarda kadın ve erkeğin rollerinde belirgin farklılıklar vardır (Yapıcı, 2016, s.15). Havva ve Meryem'den başlayarak, kadın; günahkâr, aldatan ve şeytani olarak simgelenmiş ve bu yüzden kontrol altında olması gereken ve erkekten sonra ikincil konumda bulması gereken bir imge haline gelmiştir (Karakaya, 2021, s.2-3). Toplum kendini meydana getiren din, kültür, gelenek gibi yazılı ve hatta sözlü olmayan sosyal normlar sonucunda şekillenirken o topluma ait toplumsal cinsiyet rolleri oluşmakta (Karakaya, 2021, s.1-2; Topses, 2018, s.1304) bunun sonucunda siyaset, ekonomi, eğitim ve din gibi alanlarda kadın erkeğe oranla dezavantajlı konuma düşerek (Uygun ve Önsan, 2020, s. 100) toplumsal bütüne yansıyan bir cinsiyet eşitsizliği yapısı ortaya çıkmaktadır.

Bireylerin toplumsal yaşamdaki sınırları, toplumdaki normatif kategorileştirme (ideal ya da olması gereken kadın ve erkeğe ilişkin kavramların gruplanması) doğrultusunda çizilebilmektedir. Her toplumun normatif ve sistematik yapısı, kadına ve erkeğe farklı toplumsal roller atfederek, bireylerin kendi rolleri çerçevesinde sosyal yaşam kurabilmelerine izin verir (Ünlü, 2023, s.122). Ev temizlemek, bir çocuk dünyaya getirip ona bakım vermek ideal kadının bir sorumluluğu iken araba kullanmak, eve ekmek götürmek ideal erkeğin bir özelliği olması gibi normatif imajlar oluşmaktadır (Karakaya, 2021, s.2-3; Ünlü, 2023, s.124).

Toplumsal cinsiyeti inşa eden bir diğer unsur ise toplumsal kurumlar ve örgütlenmelerdir. Kadın ve erkeğin kariyerden eğitime hiyerarşik bir yapıda konumlanma biçimi toplumsal kurum ve örgüt yapısı içinde belirginleşmektedir. Cinsiyetler arası hiyerarşi, en belirgin şekilde çalışma yaşamındaki ayrışmada görülmektedir. Bu ayrışma, yatay ve dikey ayrışma olarak tanımlanmakta ve kadınların erkeklere kıyasla düşük ücretle, düşük sosyal hakla, düşük statüyle, çoğunlukla kısmi zamanlı olarak, yetersiz çalışma koşullarında, ilerleme ve süreklilik imkanı tanımayan ve sendikalaşmaya izin vermeyen mesleklerde yoğunlaşmaları, aynı iş yerinde bile kadınların ve erkeklerin belirli bölümlerde çalıştırılması ya da aynı meslek içinde yer alan kadınların erkek

meslektaşlarına göre yükselmeleri ve yönetici pozisyonuna gelmelerindeki zorluklar olarak açıklanmaktadır (Gönç, 2016, s.146; Gürcan, 2022, s.147). Cinsiyetler arası hiyerarşinin iş gücünde görünmesi, cinsiyet dengesizliğine ve özellikle adaletsizliğe yol açmaktadır.

Bireyin toplumla ilişkisi sonucunda oluşturduğu algı ile biçimlenen öznel kimlik, toplumdaki rollerin öğrenilmesiyle şekillenen kimliğin ve yaşam tarzının oluşmasıdır. Öznel kimlik bir yandan sosyal olarak şekillenirken bir yandan da toplumsal düzeni şekillendirdiğinden belirsizliklerle doludur ve kişinin diğer insanlarla kurduğu ilişkilere göre değişmektedir (Alpman, 2018, s.21). Connell’ın (1998) belirttiği üzere, ilk feministlerin cinsiyet rolü teorisinde bireyin toplumsal ilişkide yer alma süreci “rolün öğrenilmesi”, “toplumsallaşma” ve “içselleştirme” olarak gelişmektedir (akt. Sünbül Olgundeniz, t.y., s.4). Sosyal roller içselleştirilmeden önce, kültürel olarak rol aktarımının sağlanması gerekmektedir. Bu aktarım bireyin içinde bulunduğu dönem ve kendinden önceki dönemlerde yaşayan bireylerin toplum içindeki tutum ve davranışlarını izleyerek, gözlemleyerek ve taklit ederek sağlanır. Bu yüzden öğrenme kuramları toplumsal cinsiyetin şekillenmesinde önemli rol oynar (Karakaya, 2021, s.2-3).

Toplumsal cinsiyet, farklı tarihsel süreçlerde ve toplumlarda, kadın ve erkek olmaya dair yaşam pratiklerinin toplumsal normlar tarafından inşasını ve farklı cinsler arasında hiyerarşik yapı oluşturulmasını göstermektedir. Ancak toplumsal cinsiyet algısında yaratılan farkın çoğunlukla kadına karşı ayrımcılığı meşrulaştırmaya çalışan bir temeli olduğu görülmektedir (Karakaya, 2021, s.1). Halbuki, kadın ve erkek arasındaki farklılığı tanımak ve olumlamak gerekmektedir. Bu yüzden kadın ve erkek olmanın, doğal biyolojik bir ayrım olduğunu kabullenmek ve bunu toplumsal gerçeklik olarak değerlendirebilmek önem taşımaktadır.

2.1.1. Toplumsal Cinsiyet Kalıp yargıları

Kalıp yargılar, bireyler ya da bir grup hakkında bireysel farklılıkları göz ardı ederek gruptaki tüm bireylerin aynı özelliklere sahip olduğu varsayımına dayanan bilgi, inanç ve beklentilerdir. Kalıp yargılar bir gruba yönelik fazla inceleme ve düşünme getirmeyen zihinsel temsiller olup dikkati yönlendirerek sadece belirli şeylerin algılanmasına rehberlik eder (Dökmen, 2012, s.96). Toplumsal cinsiyet kalıp yargıları

(gender stereotypes), erkek ve kadın için cinsiyetleri nedeniyle uygun görülen özellikler hakkında kabul edilen basmakalıp ve genellikle önyargılı tutum ve inanışlar olarak tanımlanır (Babahanoğlu, 2022, s. 10). Bu kalıp yargılar, toplumun birçok kesiminde var olan ve nesilden nesile aktarılan inançlardır. Örneğin, toplumsal cinsiyet kalıp yargısı olarak erkek cesur, güçlü, saldırgan ve işi üstlenen kişi olarak nitelendirilirken, kadının nazik, bağımlı ve sabırlı olan kişi olarak nitelendirilmesidir. (Tarhan, 2022, s.13). Ancak, bireysel farklılıklarının göz ardı edildiği bu fikir ve inançlarda o insanların gerçek özelliklerinin göz ardı edildiği aşıkardır.

Cinsiyet kalıp yargıları, kadına ve erkeğe belirli sorumluluklar yükler ancak bu sorumluluklar daha çok kadına sınırlılık getirme yönündedir (Dökmen, 2012, s.194). Özellikle bu sınırlılık, kadın ve erkek arasında hiyerarşik bir sistem oluşturan, erkek otoritesine dayanan ataerkil yapılarda göze çarpmaktadır. Walby'e göre ataerkillik, "erkeklerin kadınlar üzerinde egemen olduğu, kadınları ezdiği ve sömürdüğü toplumsal yapılar sistemidir" (akt. Koçak Turhanoğlu, 2019, s.6). Ataerkil toplumlarda, kadın özel alanla (ev, aile gibi) sınırlandırılıp erkeğe hizmet etmeye yönlendirilirken, erkek kamu alana (devlet, siyaset, iş, savunma gibi) hakim olup kadına baskı uygulamayı ve sömürmeyi hak olarak görmesini sağlamaktadır. Nitekim kadınların mobil telefon kullanımları ile ilgili yapılan bir çalışmanın sonucuna göre görünüşte kadınlar herhangi bir izne ihtiyaç duymadan 'özgürce' telefon kullandıklarını belirtirken, sınırlı dijital becerileri sahip oldukları ve sosyal normların yükümlülükleriyle zaten kısıtlı olan boş zamanlarında da yine sosyal normlar yüzünden boş zamanlarında telefon kullanmalarının kısıtlandığı ortaya çıkmıştır (Scott ve ark., 2021, s.1).

Bireylerin toplumsal cinsiyet bilgisi ile ilişkilendirdiği davranışlar, meslekler, kişilik özellikleri ve fiziksel özellikler ve görünüm gibi öğeler, toplumsal cinsiyet kalıp yargıları temelinde birbirine bağlanmaktadır (Dökmen, 2012, s.81). Kadın etek giyer, etek giydiğinden narindir; erkek kısa saçlıdır, kısa saçlı olduğundan özensizdir gibi çağrışımlar oluşturulur. Bu çağrışım şemalarına bakılarak, cinsiyetine göre birey hakkında bilinen bir davranış ya da görünümünden yola çıkarak bir özelliği hakkında tahmin yapılmaktadır.

Kullanılan, giyilen ve tercih edilen renkler de toplumsal cinsiyet kalıp

yargılarından nasibini almaktadır. Özellikle renklerin yan anlamları, toplumların belirli bir tutumla oluşturduğu kodlamalarla ilişkilendirilmektedir. Oluşturulan bu kodları iyi çözümleyen görsel tasarımcılar veya fotoğrafçılar, renkler vasıtasıyla izleyicinin algısını etkileyerek onları belirli bir kimliğe ve duyguya yönlendirmektedir. Toplumsal cinsiyetin vurgulanacağı alanlarda, kadına ve erkeğe yakıştırılan renkler semiyotik olarak kullanılmaktadır (Akçakaya, 2017, s.86). Renklerin ve tonlarının toplumdaki cinsiyetlere özgü kullanımlarındaki yan anlamlarına bakıldığında (Suler ve Zakia, 2018, s.171-173), lacivert maskülenliği ve yiğitliği temsil ettiği için erkeklere, kırmızı ise feminenliği ve neşeyi temsil ettiğinden kadınlara özgü atfedilmektedir. Bunun yanı sıra renkler farklı kültür ve toplumlarda farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Örneğin, kendi kültürümüzde beyaz saflığı temsil ederken Hindistan’da saflığın rengi olarak kırmızı kullanıldığından gelinliklerde bu renk tercih edilmektedir.

Cinsiyet rolleri, kadınların ve erkeklerin sosyal hayatta kalıp yargıları davranışlara dökmesidir (Bayezit, 2021, s.93). Bu roller, baskın kültürel normlar tarafından belirlenmiş, bireyin kendi cinsiyetine atfedilen ve toplumun beklentilerine uyan rol, aktivite veya davranışları tanımlar. Örneğin, kadınların ev işlerini yapmaları ve aileye duygusal destek sunmaları beklenirken, erkeklerin eğitim ve iş alanlarında başarılı olmaları ve liderlik yeteneklerini göstermeleri beklenir. Ancak, bu belirlenen roller bireylerin gerçek yeteneklerine uygun olamayacağı gibi isteklerini sınırlayabilir, bu da toplumsal cinsiyet eşitsizliğine neden olabilir. Cinsiyet rolleri sadece anatomik farktan kaynaklı özellikler üzerinden ayrımcılığa neden olmadığı gibi psikolojik açıdan da ayrımcılığı vurgulamaktadır. Örneğin, siyasete atılan kadınlar için kadın bekarsa “erkek elde edemediği için politikayla uğraşıyor” veya evli ama çocuğu yoksa “kendini adayacağı birisi olmadığından politikanın içinde” olduğu (Tarhan, 2022, s.13) gibi söylemlerle kadınların psikolojik olarak yetersizliği nedeniyle belirli rollerden uzak durmasına dair ithamlar söz konusu olmaktadır.

Toplumsal cinsiyet rolleri doğuştan gelmez, toplum içerisinde zamanla kazanılır. Küçük yaşlardan itibaren birey, çevresindeki diğer kişilerin cinsiyete özgü davranışlarını gözlemleyerek, bu bilgileri kategorize ederek zihninde cinsiyet şemaları geliştirir ve dünyayı bu şemaların merceğinden değerlendirir (Bahtiyar Saygan ve Pekel Uludağlı,

2021, s.355). Geleneksel cinsiyet rollerinin öğrenilmesinin sonuçlarına yönelik yapılan bir çalışmada, bu rollere ilişkin basmakalıp görüşleri güçlü bir şekilde onaylayan öğrenciler arasında bilim, teknoloji, mühendislik ve matematik öz yeterlilikleri, ilgileri ve istekliliklerinde belirgin bir fark olduğunu ve kızların erkeklere göre daha düşük düzeyde öz yeterlilik, ilgi ve kariyerlerini sürdürmek için düşük motivasyona sahip oldukları ortaya konulmuştur (Chan, 2022, s.1). Bu yüzden toplumsal cinsiyet normlarının nasıl öğrenildiği ve kişilikte nasıl yer bulduğunun anlaşılmasını sağlayan kuramsal yaklaşımların ele alınması önem taşımaktadır.

2.1.2. Toplumsal Cinsiyetin Öğrenilmesine İlişkin Kuramsal Yaklaşımlar

İnsan dünyaya geldiği andan itibaren, kendi kültürüne özgü cinsiyet rolleriyle ilişkili kalıp yargılara maruz kalarak bunları öğrenmekte ve süreç içinde bu rolleri benimseyerek öğrendiği davranışları göstermeye başlamaktadır. Birey, toplumdaki rolleri öğrenmesiyle kendi kimliğini biçimlendirmekte ve yaşam tarzını oluşturmaktadır. Bu biçimlenme, bireyin hem kendi zamanı hem de kendinden önceki zamanda yaşayan bireylerin toplum içindeki tutum ve davranışlarını izlemesi, gözlemlemesi ve taklit etmesiyle gerçekleşir. Bu yüzden toplumsal cinsiyet ile alakalı norm ve değerleri ele alan kuramlar yanında öğrenme kuramları da toplumsal cinsiyetin şekillenmesinde önemli rol oynar.

Özellikle çocukluk döneminde izlenen filmler, çizgi filmler, kitaplar, çevre ve yaşantılar, kadın ve erkeğe atfedilen kalıp yargıları şekillendirmektedir (Dumanlı ve Esen, 2022; Özçelik ve Koyuncu Şahin, 2023; Semiz Türköoğlu ve Türkoğlu, 2022). Çocukların toplumsal cinsiyet kalıp yargıları ile karşılaşmaları, cinsiyet eşitsizliğini öğrenmelerine, bunları kendi potansiyellerini engelleyecek biçimde içselleştirmelerine ve toplumsallaşma sürecinde bu algıya yönelik davranış göstermelerine neden olabilir. Ayrıca öğrenilen kalıp yargılar, çocukların girişkenliklerine ket vurmasına, insana özgü duygu ve özelliklerini özgürce yaşayamamalarına, yetersizlik ve suçluluk gibi negatif yönlü duyguları ise normalden fazla yaşamalarına neden olabilir (Deniz ve Gözütok, 2017, s.429). Bu nedenle toplumsal cinsiyet kalıp yargılarını önleyici nitelikte kadın ve erkeği cinsiyetten bağımsız bir insan olarak, benzer-ortak özellikler ve rollerinin sunulması önem taşımaktadır.

Toplumsal cinsiyet ve rollerinin nasıl öğrenildiği konusuyla ilişki birçok kuram bulunmaktadır. Bu kuramlar, toplumsal cinsiyet kavramına ait derin bir anlayış kazandırmakla beraber her bir kuram, toplumsal cinsiyetin farklı boyutlarını anlamaya katkı sağlar. Bu araştırmanın amacına uygun olarak alanyazınında toplumsal cinsiyet ve cinsiyet rollerinin öğrenilmesinde temel olarak ele alınan teorik çerçeveyi sunmak için sosyal öğrenme kuramı, bilişsel gelişim kuramı, psikanalitik yaklaşım, toplumsal cinsiyet şeması kuramı, toplumsal yapılandırmacılık kuramı, çatışma ve feminist teoriler ile eleştirel pedagoji perspektifine yer verilmiştir.

Sosyal Öğrenme Kuramı

Sosyal öğrenme kuramında, çocukların toplumsal cinsiyet rollerini gözlem, taklit ve pekiştirme yoluyla öğrendiğini savunulur. Bu kuramda toplumsal cinsiyet normlarının öğrenilmesinde özellikle ebeveynlerin, akranların ve medyanın model oluşturması önem taşımaktadır. Kuramın öncüsü olan Albert Bandura öğrenmenin sosyal etkilerine odaklanmış ve başkalarından cinsiyet rollerinin öğrenilmesinin bir açıklaması olarak kuramı ele almıştır.

Bandura'nın sosyal öğrenme kuramı açısından cinsiyet rollerine bakılacak olursa toplumsal cinsiyet rollerine uygun davranışlarda bulunan çocuklar toplum tarafından ödüllendirilecek ve bu davranışların pekişmesi ile köklenen davranışlar kişilik olarak benimsenecektir (Karakaya, 2021, s.3-4). Bu kuramında rol model, bilgi taşıyan bir kişi, film, televizyon programı, sunum, resim vb. her şey olabilir (Olson ve Hergenhahn, 2023, s.316). Özellikle kitaplar, çocuğa cinsiyet rolleri için rol modeller sunmakta ve bu modellere göre uygun davranışlar göstermesi gibi amaçları çocuğa vermektedir (Bağçeli-Kahraman ve Özdemir, 2019, s.65-66).

Bilişsel Gelişim Kuramı

Kuramın öncülerinden Piaget'in ve Kohlberg'in çalışmaları, çocukların toplumsal cinsiyet rollerini anlamasında ve öğrenmesinde zihinsel yeteneklerinin ve bilişsel işlevlerinin önemli bir rol oynadığı vurgulamaktadır. Bu kurama göre, çocuklar aktif olarak sosyalleşerek belirli bir bilişsel olgunluğa ulaştığında kendi cinsiyet rollerini biçimlendirir. Piaget'e göre çocuk belirli yaşantı ve deneyimlerinden şema adı verilen

kendince kuramlar geliştirir. Bu yüzden küçük çocukların büyük çocuklara göre düşünme biçimleri birbirinden farklı olduğu savunulur (Dökmen, 2012, s.64). Çocuğun yeni durumları anlamak için var olan şemaları kullanmasına “özümleme” ve yeni durumları anlamakta önceki şemanın yetersiz kalmasıyla yeni şema oluşturmaya da “uyum kurma” denilmektedir (Bee ve Boyd, 2009, s.313).

Kohlberg, Piaget’in bu kuramını cinsiyet rollerini açıklamak için kullanırken toplumsal cinsiyet gelişimini üç dönemde ele alır (Dökmen, 2012, s.66-67); cinsiyeti etiketleme (iki cinsiyetten hangisine ait olduklarının farkına varmaya başladıkları dönem ancak cinsiyete ait kalıcılık ve değişmezlik yoktur), cinsiyet kararlılığı (bir kişinin cinsiyetinin sürekliliğinin anlaşılmasına başlandığı dönem ancak fiziksel özelliklerden etkilenirler) ve cinsiyetin değişmezliği (dış görünüş ne olursa olsun cinsiyetin değişmeyeceğinin bilincinin kazanıldığı dönem, cinsiyet fiziksel ve dış görünümünden bağımsızdır ve değişmez). Bilişsel gelişim kuramına göre çocuk, toplumsal cinsiyet kimliğini edindiğinde andan itibaren toplumsal cinsiyetine uygun davranışlar sergilemeyi tercih eder (Özmeriç Taştekin, 2019, s.11).

Psikanalitik Yaklaşım

Sigmund Freud’un öncülük ettiği psikanalitik teori, toplumsal cinsiyet rollerinin gelişiminde bilinçdışı süreçlerin ve erken çocukluk döneminde ebeveynlerle kurulan ilişkilerin rolünü vurgulamaktadır. Bireylerin toplumsal cinsiyete dair kazanımları üç dönemde ele alınır (Dökmen, 2012, s.43-44). İlk dönemde, erkek ve kız çocukların biyolojik cinsiyete ve toplumsal cinsiyete dair deneyimleri aynıdır. Anneyi kendilerinin bir parçası ve karşı cins olarak görürler ve cinsiyetlerini erkek ve toplumsal cinsiyetlerini de erkeksi görmektedirler. İkinci dönemde, erkek ve kız çocukları karşı cinse ait farklılıkları anlamaya başlar. Bu farklılık daha çok penise sahip olmak veya olmamak etrafında şekillenmektedir. Erkek çocuklar penisi kaybetme korkusu ile kız çocuklar da penisi kıskanma ve kaybetme duyguları ile anneden uzaklaşıp babaya yönelerek kadınsılığa geçişin yaşandığı dönem olarak ifade edilmektedir. Ödipal dönem olarak adlandırılan toplumsal cinsiyet rolünün öğrenildiği üçüncü dönemde ise çocuklar kendi cinsiyetindeki ebeveyni ile özdeşleşirler.

Odipus kompleksi, psikanalitik kuramda merkezi bir kavramdır ve erkek çocukların annelerine karşı cinsel bir çekim geliştirdiğini, bunun da aynı cinsten ebeveynle özdeşleşmeye ve cinsiyete özgü davranış ve beklentilerin içselleştirilmesine yol açtığı ileri sürülür (Demircioğlu, 2014, s.29). Kız çocuklar için de electra adı verilen kavramda, kız çocuklarının annelerini kıskanmaya başlamasıyla çatışma yaşadıkları ama sonuçta aynı cinsten ebeveynle özdeşleşmeye ve davranışlarını benimseyeme başlayarak cinsel kimliklerini geliştirdikleri ifade edilmektedir (Diktaş, 2010, s.6). Yani bu farkındalık döneminden sonra kadın ya da erkek olmaya karar veriyorlar

Toplumsal Cinsiyet Şeması Kuramı

Toplumsal Cinsiyet Şeması Kuramı, bilişsel öğrenme ve sosyal öğrenme kuramlarının görüşlerini sentezler. Bir bireylerin toplumsal cinsiyete dair kavramları ve kalıp yargıları nasıl geliştirdiğini ve bunu nasıl içselleştirdiğini açıklayan bir çerçeve sunar. Bem'in ileri sürdüğü bu kurama göre, bireyler çocukluk döneminden itibaren toplumsal cinsiyetle ilgili bilgiler edinmeye başlar ve bu bilgiler, toplumsal normların ve kültürel referansların bir yansıması olarak, bireylerin kendilerini ve diğerlerini değerlendirirken kullandıkları zihinsel şemalara dönüşür (Dökmen, 2012, s.69). Bu şemalar, cinsiyet rollerinin benimsemesini sağlarken aynı zamanda diğer cinsiyetlere ait rolleri anlamak için içselleştirilirken kullandığından toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini pekiştiren bir etki de yaratabilmektedir (Bilgin, 2019, s.17). Öte yandan toplumsal cinsiyet şemaları, çocukların eğitiminde ve sosyal etkileşimlerinde önemli bir rol oynamaktadır; bu nedenle, toplumsal cinsiyet eşitliği sağlanması için bu şemaların sorgulanması ve dönüştürülmesi gerekmektedir. Böylece, bireyler daha esnek ve eşitlikçi bir toplumsal cinsiyet anlayışına sahip olabilirler.

Toplumsal Yapılandırıcılık

Judith Butler gibi post-yapısalcı düşünürler, toplumsal cinsiyetin yalnızca biyolojik bir temele dayanmaktan ziyade, sosyal ve kültürel bir inşa süreci içerisinde karmaşık bir şekilde biçimlendiğini iddia etmektedirler. Bu yaklaşım, toplumsal cinsiyetin aslında performatif bir süreç olduğunu ve bireylerin kendi eylemleriyle toplumsal cinsiyeti sürekli olarak yeniden ürettiğini ortaya koyan önemli bir argüman

sunmaktadır (Yağmur ve Kelebek, 2021, s.35). Dolayısıyla, toplumsal cinsiyet kimlikleri sabit olmanın yanı sıra oldukça dinamik bir yapıya sahip olup tarihsel bağlamda da değişkenlik göstermektedir. Bu yapının, sürekli olarak toplumsal etkileşimler aracılığıyla nasıl değiştiği ve geliştiği vurgulanmaktadır. Bu bağlamda, toplumsal cinsiyetin nasıl inşa edildiğine dair geniş ve kapsamlı bir anlayış geliştirmek, bireylerin kendi kimliklerini ifade etme biçimlerini de derin bir şekilde etkilemektedir (Aybakan Saliya, 2013, s.78).

Özellikle günümüzde toplumsal cinsiyetle ilgili tartışmaların artması, bu kuramda ele alınan dinamik süreçlerin daha fazla dikkate alınmasını sağlamaktadır. Tutum ve davranışların anlaşılmasında, çeşitli sosyal etmenlerin yanı sıra medya, eğitim ve bireysel deneyimlerin de önemi üzerinde durulmaktadır (Çelebi, 2014, s.98). Bireyler, etraflarındaki toplumsal normlarla ve beklentilerle etkileşimlerinde farklı kimlik katmanları geliştirmekte ve bu katmanlar, zamana ve mekâna göre farklılık göstermektedir (Yücesahin, 2016, s.77). Toplumsal cinsiyetin bu karmaşık yapısı, bireylerin kendilerini tanımlama ve ifade etme biçimleri üzerinde derin etkiler yaratmakta, böylece daha kapsayıcı ve çeşitli cinsiyet kimliklerinin ortaya çıkmasına olanak tanımaktadır.

Çatışma ve Feminist Teoriler

Simone de Beauvoir, Betty Friedan ve birçok diğer önemli feminist teorisyen, toplumsal cinsiyet rollerinin, ataerkil sistemin güç ilişkilerini pekiştirmek amacıyla nasıl kullanıldığını derinlemesine, titizlikle ve kapsamlı bir biçimde analiz ederler (Aydınalp, 2020, s. 468). Bu anlamda ortaya konan teoriler, kadınların toplumsal hayatta, iş hayatında ve bireysel yaşamlarında maruz kaldıkları eşitsizlikleri ve adaletsizlikleri ele alarak, feminist teorilerin, eşitlikçi bir anlayış geliştirilmesi gerektiğini güçlü bir şekilde savunduğunu net bir biçimde belirtmektedir (Koçak Turhanoğlu, 2019, s.11). Feminist düşünce ve felsefe, yalnızca cinsiyet eşitliğini değil, aynı zamanda toplumsal adaleti, insan haklarını da temel bir hedef olarak görmektedir (Oğuz Gök, 2024, s.43). Bu bağlamda, feminist hareket hem tarihsel hem de güncel bağlamda bu sorunların üstesinden gelmek için sürekli olarak mücadele etmektedir. Bu mücadele, toplumsal yapının dönüşümünü sağlamak adına büyük bir önem taşımaktadır ve aynı zamanda bu konu üzerindeki tartışmaları da zenginleştirmektedir. Feminist teorisyenlerin çalışmaları,

toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin köklerine inmeyi ve bu eşitsizlikle mücadele etmenin yollarını araştırmayı amaçlamaktadır (Nalbant ve Korkmaz, 2019, s.168). Bu açıdan, feminist teori, sadece bir bilgi birikimi değil, aynı zamanda toplumsal değişimin itici gücü olma potansiyeline sahiptir.

Eleştirel Pedagoji Perspektifi

Eleştirel pedagoji perspektifi, özellikle Paulo Freire ve diğer dikkate değer eleştirel teorisyenler tarafından derinlemesine ve kapsamlı bir şekilde detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bu özgün bakış açısı, eğitim sürecinde toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin nasıl sistemli bir biçimde yeniden üretildiğini sorgulamakta ve bunun bireyler ile toplum üzerindeki derin etkilerini araştırmakta son derece önemli bir rol oynamaktadır (Savaş Aşık, 2020, s.75-76). Ayrıca, bu eşitsizliklerin üstesinden nasıl gelinebileceği üzerine düşündürerek, alternatif eğitim yöntemleri ve yenilikçi yaklaşımlar geliştirmek için olanaklar sunmak amacı gütmektedir. Eleştirel pedagojinin uygulamaları, öğrencilere ve öğretmenlere toplumsal yapıların eleştirel bir gözle değerlendirilmesi ve belirli değişimlerin teşvik edilmesi konusunda geniş fırsatlar ve imkanlar sağlamaktadır (Aksakallı, 2019, s.586). Bu sürecin içerisinde, eğitim sistemlerinin sadece bilgi aktarımı gerçekleştirmekle kalmayıp, aynı zamanda toplumsal dönüşüm ve adalet sağlama sürecine de önemli katkılarda bulunması gerektiğini vurgulamak büyük bir önem taşımaktadır.

2.2. Eğitim ve Toplumsal Cinsiyet

Çocukların toplumsal cinsiyete ilişkin tutumları ve cinsiyet kimlikleri, toplumun genel değer yargılarının bir prototipi olan aile içinde temellenmektedir. Buradan esas alınan öğretiler, çocukların zorunlu eğitime katılımları ile aileden ve sosyal çevrelerinden sonra zamanlarının büyük çoğunluğunu geçirdikleri okullarda aldıkları öğretim ile şekillenerek içselleştirilir. Okulun, toplumun ortak normlarını ve değerlerini, tüm bireylere yaydığı ve benimsettiği varsayılmaktadır (Demirel, 2010, s.3). Çocuk aynı zamanda toplumu oluşturan bir fert olarak sosyalleşirken, kimliğini yansıtan kendine ait tutum ve davranışlarıyla, cinsiyete dair toplumsal değer yargılarının oluşmasındaki döngüde yerini alır. Bu yüzden, cinsiyet kalıp yargılarının özellikle okul çağlarında verilecek öğretim sürecinde daha esnek bir hale getirilmesi mümkün olabilir (Bahtiyar

Saygan ve Pekel Uludağı, 2021, s. 356).

Toplumsal cinsiyet eşitliğini destekleyen eğitim modelleri arasında cinsiyet duyarlı eğitim yaklaşımı oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu modelin temel amacı, eğitim programlarının cinsiyet eşitliği konusundaki duyarlılığı artıracak şekilde hazırlanmasıdır (Abd Malik, Nasri ve Jamaluddin, 2023, s.747). Bu bağlamda, okullarda cinsiyet eşitliğini teşvik etmek amacıyla çeşitli cinsiyet eşitliği eğitimi programları düzenlenir. Bunun yanı sıra, diğer bir eğitim modeli olan karma eğitim modeli; kız ve erkek öğrencilerin birlikte eğitim aldığı bir yapıyı öngörmektedir. Bu modelde, öğrencilerin birbirleriyle düzenli olarak etkileşim içinde olmaları sağlanır ve bu süreçle beraber cinsiyet eşitliği konusunda önemli bir farkındalık kazanmaları hedeflenir. Ayrıca, cinsiyet eşitliğini destekleyen eğitim materyallerinin kullanılması da bu modellerin vazgeçilmez bir parçası olarak öne çıkmaktadır ve bunun yanı sıra eğitimcilerin bu konudaki eğitimi de göz ardı edilmemelidir (UNESCO, 2015, s.61,66).

Eğitimde toplumsal cinsiyet çalışmaları incelendiğinde, okul öncesinden üniversiteye kadar değişik kademe ve yaşları odaklayan araştırmaların olduğu görülmektedir. Ayrıca eğitimde toplumsal cinsiyet eşitliğine dair kız çocuklarının eğitime katılımları ve cinsiyete göre okur-yazarlık durumu ilgili istatistiki araştırmaların yanında toplumsal cinsiyet eğitime yönelik olarak öğretim programı hazırlanması ve incelenmesi, öğretmen-öğrenci tutum ve algılarının değerlendirilmesi, ders kitaplarının incelenmesi gibi konuların önemli ölçüde ele alındığı görülmektedir (Üstündağ-Yıldırım ve Zabun, 2024, s.644)

2.2.1. Sosyal Bilgiler Dersi ve Toplumsal Cinsiyet

Sosyal bilgiler dersinin genel olarak amacı, çocukların bir birey olarak bir parçası olduğu toplumda bilinçli ve etkin sosyalleşmeyi sağlamaktır. Bu ders, çocukların sosyal katılım sağlayan bir vatandaş olmalarının yanı sıra içinde bulunduğu toplumun siyasî, tarihî, coğrafi, kültürel ve ekonomik koşullarının geçmiş, bugün ve gelecekteki durumunu ele alabilmelerini, çeşitli yaşam biçimlerini, inanç ve değerleri, kültürleri, tarihsel olayları ve coğrafi farklılıkları yorumlayabilmelerini hedefleyen bir disiplin olarak öğretim programında bulunmaktadır (Öztürk ve Deveci, 2011, s. 1-3). Sosyal Bilgiler dersinin bireylerin içinde yaşadığı toplumun veya sosyal grubun normlarını

benimsetmesi gibi bir amacı olduğundan Sosyal Bilgiler dersinin ilkökul ve ortaokul düzeyinde okutuluyor olması istenen toplumsal kimliğin erken yaşlardan itibaren kazandırılmaya çalışıldığının bir göstergesidir (Karasu Avcı ve İbret, 2018, s.340).

Millî Eğitim Bakanlığı (2024) “erdem-değer-eylem” çerçevesinde Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli olarak sunduğu öğretim programlarının tümünde, sosyal bilgiler dersinin kapsadığı konularla kesişen ve toplumsal hayatın vazgeçilmezi olarak ifade edilen milli ve manevi değerlerin (adalet, aile bütünlüğü, duyarlılık, özgürlük, sorumluluk, vb.) eğitime büyük vurgu yapılmıştır. Bu sebeple Sosyal Bilgiler dersinin toplumsal cinsiyet normlarının ve değerlerinin aktarılmasında çocuklarda cinsiyet ayrımına ilişkin bakış açılarının şekillendirilmesinde büyük önem taşımaktadır.

Sosyal bilgiler özünde antropoloji, arkeoloji, coğrafya, ekonomi, hukuk, psikoloji, siyaset, sosyoloji, tarih gibi sosyal alanda bilgilerin sunulduğu bir derstir. MEB tarafından yayınlanan (2024, s.7) “Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı’nda öğrencilerin kendilerini, toplumu, çevreyi ve geçmişi keşfederek anlamalarını sağlayacak konulara yer verilmiştir. Bu içerik “Birlikte Yaşamak”, “Evimiz Dünya”, “Ortak Mirasımız”, “Yaşayan Demokrasimiz”, “Hayatımızdaki Ekonomi”, “Teknoloji ve Sosyal Bilimler” olmak üzere altı (6) öğrenme alanı altında sunulmuştur”. Bu öğrenme alanlarına bakıldığında, Sosyal Bilgiler dersinin bireye toplumsal konularda uygun görülen becerileri aktararak toplumsal kimliği şekillendirmeyi hedeflediği görülmektedir. Öte yandan sosyal bilgiler dersinde, sosyal davranışlarda adil olma, hoşgörü ve nezaket davranışları edinen çocuk, insanlığa saygı duyarak başka insanlara ve farklılıklara karşı olumlu tutuma sahip olarak cinsiyet ayrımcılığı yapmamayı ve bireylerin eşit olduğunu öğrenecektir (Seçgin ve Kurnaz, 2015, s.27).

Sosyal Bilgiler dersinde öğretim materyali olarak kullanılacak görsellerin, öğrencilerin toplumsal cinsiyete ilişkin farkındalıklarını geliştirmelerinde ve cinsiyetler arasındaki eşitsiz davranış, durum ve tutumlara ilişkin sorunları anlamalarında yardımcı olmalarında önemli bir görev üstlenmektedirler. Fotoğraflar hem dünyaya ilişkin bir söylem yarattığı hem de ona ayna tuttuğu (Clarke, 1997/2017, s.32) için, görsel öğretim materyali olarak seçilen fotoğrafların ders içeriğine uygunluğu kadar verdiği diğer mesajlar açısından da dikkatlice incelenerek seçilmesi önem taşımaktadır. Öğretmenler,

toplumsal cinsiyet rollerini ve modellerini eşitlik ilkesine dayalı olarak yansıtan olumlu fotoğraf örneklerini seçerek öğrencilerin bu konuda duyarlılık geliştirmelerini teşvik edebilirler.

Kimliğin şekillenmesine yönelik toplumsal kazanımların özellikle sosyal bilgiler dersinde bulunması, çocukların öğretim süreci içinde en fazla zaman geçirdiği araçlardan birinin ders kitapları olması, sözlü geleneklerin ve gerçekliğin aktarım aracı olarak fotoğrafa anlam yüklenmesi ve çocukların çoğunlukla duyduklarını değil gördüklerini içselleştirmesi neticesinde, sosyal bilgiler ders kitaplarında bulunan fotoğrafların sosyal bir problem olan toplumsal cinsiyet eşitsizliği/ayrımı açısından ele alınması önem taşımaktadır.

2.2.2. Ders Kitapları, Görsel Unsurlar ve Toplumsal Cinsiyet

Ders kitaplarının tarihsel sürecine bakıldığında, öncelikli amacın çocuklara okumayı öğretmek için geliştirilmiş bir araç olduğu görünmektedir. Okuma yazma becerisinin öncelikli olması ve teknolojinin, maliyetin ve iş gücünün sınırlı olması (Marcus, 2023; Ott, t.y.) gibi nedenlerle ders kitaplarında önceliğin görselden ziyade metinler olduğu söylenebilir. Ders kitaplarında ilk kez görsel unsurlara çocukların kullanılması için tasarlanmış John Amos Comenius'un 1657 yılında yayınlanan *Orbis Sensualium Pictus* (Resimler Görünen Dünya) adlı kitabında (bkz. Fotoğraf 1, s.42) yer vermeye başlanmıştır. Bu kitapta görsellerin kullanılması algı kuramına dayanarak duyularla öğrenmenin gerçekleşmesi için gerçek nesnelerin yerine görsellerin de kullanılabilecek olduğunu göstermiştir (Heinich, Molenda, Russell ve Smaldino, 1999'dan akt. Şumuer ve Yıldırım, 2018, s.22).

Fotoğraf 1: Comenius (1887) Orbis Sensualium Pictus kitabı (Kaynak: PBFA, t.y.)

Eğitim sisteminde toplumsal cinsiyetle ilgili yargıların inşa süreci bir dizi değişkenin etkisiyle biçimlenir. Bu değişkenlerin başında, öğretim sürecinde değer aktarıcısı ve öğrenciye rol model olan öğretmenler ve öğretim materyalleri arasında ders kitapları gelmektedir (Maher ve Ward, 2008; akt. Kara, Aktaş ve Yaman, 2021, s.100). Ders kitapları, milli eğitimin hazırlamış olduğu öğretim programlarında yer alan öğrenme alanlarına ve ilgili açıklamalara uygun olarak hazırlanması ve öğrenme yaşantıları oluşturmada en yaygın olarak kullanılan öğretim materyalidir.

Öğretim, belirli hedeflere ulaşmak için plan ve program dahilinde bilgi, beceri ve faaliyetlerin düzenlendiği formal bir eğitim süreci olarak tanımlanmaktadır. Öğretimin önemli unsurlarından biri olan öğretim materyalleri, öğretim sürecinin etkililiğini ve verimliliğini arttırmak için kullanıldığından, materyallerin nitelikleri eğitimin kalitesini de belirlemektedir (Yanpar Yelken, 2012, s.164). Bu yüzden öğretim materyallerinin vazgeçilmezlerinden biri olan ders kitaplarındaki metin ve görsellerin niteliği ve toplumsal cinsiyeti ele alış biçimi, eğitim sisteminin toplumsal cinsiyet normlarına bakış açısını yansıtmakta önemli bir rol oynamaktadır. Çocuk içinde bulunduğu ortamı alternatifi ve değişimi olmayan kusursuz bir yapı olarak algılamak, gerektiğinde toplumun çıkarları ve ihtiyaçları doğrultusunda kendinden fedakârlık etmesi gerektiğini de öğrenmektedir (Derman, 2010, s.21-22). Bu öğretiler sadece sözlü değil sözsüz

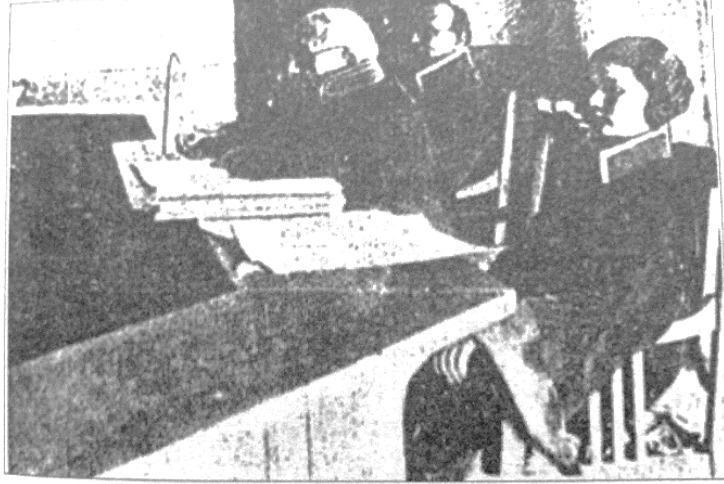
iletişimle de aktarılabilir.

Ders kitapları, kavramların sunulmasını, olay ve ilkelerin açıklanmasını ve olguları günümüzle ilişkilendirmesini sağlayarak çocuğun düşünme becerileri ve sosyal becerilerinin gelişmesinde ve özellikle Sosyal Bilgiler dersinde sosyal davranış bilgilerinin gelişmesinde etkilidir (Yanpar Yelken, 2012, s.126). Ders kitaplarında iletilen öğretimsel mesaj, içeriğinde bulunan metin ve görseller aracılığı ile öğrenene iletilir. Dolayısıyla, içeriğin öğretim programına uygunluğu yanında, içinde bulunan metin ve görsellerin çocuk için anlaşılabilir ve dikkat çekici olması gereklidir. Çocukların bir yardıma ihtiyaç duymadan tek başlarına yararlanabilecekleri, okuldaki öğretim süreçlerinde en çok karşılaştıkları ve devletin denetimine tabi olan öğretim materyallerinden biri olan ders kitapları, devletin yetiştirmek istediği bireylerin niteliklerini yansıtmaları açısından da önem taşımaktadır.

Ders kitaplarının içeriğine yön veren öğretim programları, toplumsal cinsiyetin inşasında kritik bir rol oynar. Gizli müfredat (hidden curriculum) kavramı, öğretim programında açıkça belirtilmemesine rağmen öğretim materyallerinin toplumsal normları ve değerleri içermesini ifade etmektedir (Apple, 1990, s.25). Ders kitaplarındaki metinler ve görseller, bu gizli müfredatın bir parçası olarak, toplumsal cinsiyet eşitsizliğini ya pekiştirebilmekte ya da dönüştürebilmektedir. Örneğin, Massialas, Sprague ve Shorish'in (1996) çalışması, tarih ders kitaplarındaki görsellerin erkek odaklı olduğunu ve kadınların tarihsel süreçlerdeki katkılarının göz ardı edildiğini ortaya koymaktadır. Gümüsoğlu'nun (2016, s.12) çalışmasına göre, ülkemizde yapılan değişikliklerle her ne kadar eşitlikçi bir anlayışla ders kitaplarında, erkeğin mutfağa girdiği ve aile içi iş bölümüne katıldığına dair olumlu örnekler görülse de erkek yine de "mutfakın kıyısında" yer almaktadır. Türkiye'de yapılan birçok çalışma da ders kitaplarının cinsiyetçi roller içerdiği ve bu durumun öğrencilerde geleneksel cinsiyet normlarını güçlendirdiğini ortaya koymaktadır (Kırbaşoğlu Kılıç ve Eyüp, 2011, s.144; Özdemirci, Erdol, ve Şahin, 2024, s.2122).

Ülkemizde cumhuriyet döneminde, kadınların eğitim alması, meslek sahibi olması ve sosyal hayatta aktif rol almaları desteklenerek kadınların kamusal alanda daha görünür olması teşvik edilmiştir (Gelgeç Bakacak, 2009, s.628, 632). Benzer düzenlemeler eğitim politikaları için de düzenlenerek, çocuklara özellikle kadın erkek

eşitliği bakış açısının kazandırılması ve kadınlara tanınan yasal hakların öğrenilmesi için ders kitaplarında çocuğun toplumsallaşmasındaki yeri ve önemi ile ‘yeni kadın’ imgesinin (bkz. Fotoğraf 2) genç kuşaklara benimsetilmesi ile ilgili çalışmalar yapılmıştır (Gemici, 2011, s.III).

“Vazife halinde bir Cumhuriyet mahkemesi” örneğiyle, 1933’te kadınların her mesleğe girebileceği çocuklara öğretiliyor.

Yurt Bilgisi, 5. Sınıf, Türk Kitapçılığı Ltd. Şti., İstanbul, 1933, s. 31

Fotoğraf 2: Yeni kadın imajının ders kitabındaki örneği (Kaynak: Gümüsoğlu, 2016, s.239)

Cumhuriyetin yarattığı kadın imajı, mevcudu değil, olması gerekeni, ideali yansıtmakta ve tüm kadınlara model-imaj olarak sunulmaktadır (Acun, 2007, s.94). Modernleşme ve toplumsal dönüşüm süreçlerinde önemli bir rol oynayan “yeni kadın” imgesi, geleneksel rollerin ötesine geçerek eğitilmiş, çalışkan ve toplumda aktif bir kadın profilini temsil etmektedir. Ancak bu imge zamanla ders kitaplarında kadının yeniden eve ve aileye hizmete geri dönmesiyle (bkz. Fotoğraf 3) ayrımcı bir temele geri dönmüştür (Gümüsoğlu, 2016, s.69).

Fotoğraf 3: Kadının çocuğu uykuya hazırlaması (Kaynak: MEB, 2020, s.45)

Görsellerin öğrenmeye olan katkısına bakıldığında Spink'in (1990) özellikle çocukların dikkatini çekme ve aktarılan konuları daha iyi anlayabilmelerine yardımcı olması açısından önem taşıdığını belirtmektedir (akt. Chasan, 2019, s.19). Ayrıca ders kitaplarında görsel öğelerin kullanımının, çocukların okuma motivasyonunu artırarak daha ilgili ve aktif şekilde metnin okunmasını teşvik edeceğinden bahseder. Görsellerin kitabı süslemesinin yanında kitapta sunulan bilgiyi güçlendireceğinden, geliştireceğinden ve sunulan bilgiyi detaylı işleyebilmek için ekstra bir fırsat daha sağladığına değinir. Öte yandan öğrencilerin görsel düşünme becerilerinin gelişmesinde önemli bir etkiye sahip olduğunu belirtmektedir. Öğrencilerin yaratıcı düşünme becerilerinin gelişmesi için ders kitaplarında kullanılan görsellere büyük ihtiyaç vardır. Hayal güçlerini etkileyen, estetik beğenilerini geliştiren, duygu dünyalarına hitap eden, zekâ gelişimlerini etkileyen, dünyayı ve içindeki varlıkları tanımalarını sağlayan görseller çocuklar için vazgeçilmezdir (Uzuner vd., 2010, s.724). Bu açıklamalardan yola çıkarak ders kitaplarında görsel kullanımının, çocukların bilgiyi daha etkili bir şekilde kavramalarına olanak sağlamasının yanında motivasyonlarının artırması, imgeleme güçlerini harekete geçirmesi, heyecan duygusu uyandırması, estetik becerilerini güçlendirmesi ve öğrenme isteklerini artırması gibi yararlarından söz edilebilir. Bu durumda, görsellerin çocukların öğrenme süreçlerinin daha etkili ve verimli bir hale gelmesine katkıda bulunmaktadır.

Öğrenme materyallerindeki görsel iletişimin öneminin farkına varılmış olmasıyla beraber hangi türde görselin veya görsel tasarım biçiminin en etkili öğrenmeyi sağlayacağı tartışma konusudur. Yıllar içinde ders materyallerinde kullanılan görseller

nicel olarak artmakta iken, görselliğin niteliği için aynı şeyi söylemek mümkün olmamaktadır (İşler, 2003). İyi tasarlanmış görsel ve estetik unsurların ders kitaplarında kullanımı, çocukların estetik duygularının gelişmesine ve hayal güçleriyle yaratıcılıklarına destek olmaktadır (İlhan ve Yazar, 2021, s.745). Estetik ve eğitim ilişkisine bakıldığında:

Platon ‘Estetik eğitim, eğitimin temelidir’ der. Sanata ilginin ve estetik bilincin geliştirilmesinin, çağdaş toplum olabilmenin ön koşulu olduğu düşünüldüğünde, tasarım olgusu daha bir önem kazanır. Eğitimde görsel iletişim büyük bir önem taşımasına rağmen masaüstü yayıncılık, grafik üretimi, görüntü manipülasyonu vb. için geliştirilen kullanımı kolay yazılımlarla birlikte, görsel tasarım daha az uzmanlık gerektiren bir faaliyet haline gelmekte ve birçok insanın için asıl işinin yanı sıra yapabileceği bir şey haline gelmektedir (Kress ve Van Leeuwen, 2006, s.14). Milli Eğitim Bakanlığının yayımladığı ders kitapları ve özel yayınevlerinin çıkardığı ders kitaplarında, özümsemiş, köktenci tasarım çözümleri yerine; kitapların tasarımdan uzak, kısa vadeli hazır çizimlerle (clipart) dolu olması estetik yoksunluğu yaratmaktadır. Estetikten yoksun bir anlayışın ‘eğitim açısından’ düşünce karmaşasına yol açması gibi nedenler, kitabı gerçek amacından uzaklaştıracaktır. Ders kitapları, görsel olarak estetik haz uyandırarak, bilginin ve düşüncenin sanatsal değerlerle dışavurumunu yansıtmalıdır. (Kaptan, 2021, s.160)

Güneş (2022, s.153-156), ders kitaplarında yer alacak görsellerle alakalı olarak dikkat edilmesi gereken hususları şu şekilde ifade etmiştir:

- Ders kitabına konulmak üzere seçilen görseller nitelikli, konu ile ilgili, doğal, açık ve anlaşılır olmalıdır.
- Ayrıntılı olma yerine gerçeği yansıtmalıdır.
- Yerleştirilen görselin veya görseldeki öğelerin büyüklüğü öğrencilerin algılarına zarar verecek biçimde olmamalıdır. Öğrencilerin küçük bir nesneyi büyük bir şekilde algılamalarına neden olacak şekilde seçilmemelidir. Bu nedenle ders kitaplarına görsel seçilirken sık sık fotoğraf tekniğine de başvurulmalıdır.

- Renkli görseller öğrenmeyi kolaylaştırdığından gerçeğe yakın renkteki resimler yeğlenmelidir.
- Görseller sayfanın alt yarısına değil en üst ortasına veya sağ-sol kenarlarına yerleştirilmelidir.

Ders kitaplarını öğretim materyali olarak sınıflarında kullanan öğretmenlerin görseller hakkındaki görüşleri de önem taşımaktadır. Öğretmenlerin mevcutta kullanılan kitaplarındaki görsellere yönelik görüşlerinde; görsel unsurları öğrenmenin temelini oluşturacak şekilde tasarlanması ve insana, doğaya ait gerçekliği ortaya koyarak öğrencinin bunu keşfetmesini ve anlamasına yardımcı olması gerektiğini belirtmektedirler (Koçak ve Karaca, 2021, s.37). Ayrıca öğretmenler görsel tasarımın ve içerik tasarımının orta düzeyde öğrenmeyi destekleyici olduğuna, öğrencilerin gelişim özelliklerinin dikkate alınarak hazırlandığına ve orta düzeyde öğrencilerin ilgilerini çekecek özellikte olduğunu düşünmektedir.

Öğretim kuramlarına bakıldığında sunulan materyallerin görseller de dahil olmak üzere çok karmaşık ya da çok basit olmaları durumunda öğrenmeye yardımcı olmadığı ortaya çıkmaktadır (Pritchard, 2015, s.113). Öte yandan imgeler ve görsel tasarım yoluyla gerçekte neyin aktarılmaya çalışıldığına dair kaynaklar yetersiz kalmaktadır (Kress ve Van Leeuwen, 2006, s.17). Bu nedenle, öğretim materyali olarak kullanılan görsellerin toplumsal konulara derinlemesine bir bakış açısı sunmak için ele aldığı imgelerde çocukların anlayabileceği derecede gerçekçiliği yansıtması önem taşımaktadır. Böylece görsellerin, çocukların hem kendi kültürlerini hem de farklı kültürleri daha iyi anlamalarını sağlayacağı ve toplumsal cinsiyeti daha iyi kavramalarına yardımcı olacağı söylenebilir.

Good ve arkadaşlarının (2010, s.132) yapmış olduğu çalışmada, kalıp yargı karşıtı görselleri (kadın bilim insanlarının resimleri) izleyen kız öğrencilerin, kalıp yargı görselleri (erkek bilim insanlarının resimleri) izleyenlere nazaran bilimi anlamada daha yüksek başarı seviyeleri elde ettiklerini, erkeklerde ise istatistiksel olarak fark yaratmasa da tam tersi yönde etki değerinin büyük olduğu ve karışık cinsiyetle verilen görseller izlenildiğinde ise kız ve erkek öğrenciler arasında bir fark bulunmadığı ortaya konulmuştur.

Ülkemizde farklı derslere ait öğretim materyallerinde kullanılan görsellerin toplumsal cinsiyet temsilleri açısından incelenmesinin yapıldığı çalışmalarda geleneksel toplumsal cinsiyet normlarının sunulmaya devam ettiği ve cinsiyet eşitsizliğinin yeniden yaratıldığı görülmektedir. Ders kitaplarındaki görsellerin, erkekleri daha görünür kıldığını ve cinsiyete atfedilen özelliklerin toplumsal cinsiyet kalıp yargılarıyla uyumlu gösterildiği görülmektedir (Yaylı ve Kitiş Çınar, 2014, s.2075; Davarcı ve Zengin, 2021, s.284).

Eğitim ve öğretim materyalleri özellikle ders kitapları başta olmak üzere, bilim insanları, mühendisler, doktorlar ve teknisyenlerin genellikle erkek temsillerine yer vererek, satış elemanları, hemşireler, aşçılar ve sekreterlerin ise genellikle kadın temsillerine vererek toplumsal cinsiyet kalıplarına nüfuz etmektedir (Lee, 2021, s.48). Nitekim, kullanılan fotoğrafların yan anlam düzeylerinde verilen kapalı mesajlar öğrencilerde belirli cinsiyet kalıp yargılarının pekişmesine neden olabilir. Bu yüzden, öğretim materyali olarak kullanılan ya da ders kitaplarında yer alan fotoğrafların, öğrencilerin toplumsal cinsiyete ilişkin farkındalık kazanmalarına yardımcı olabilecek şekilde göstergeler barındırması önem taşımaktadır.

Ders kitaplarındaki fotoğrafların toplumsal cinsiyet açısından analizi, eğitimin daha kapsayıcı ve eşitlikçi bir hale gelmesi için önemli bir adım teşkil etmektedir. Literatürdeki çalışmalar, bu görsellerin toplumsal cinsiyet normlarının sorgulanmasına katkı sağlayacak şekilde yeniden düzenlenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Eleştirel görsel analiz yöntemleri, göstergebilim vb. yöntemler bu süreçte önemli bir araç olarak kullanılabilir. Bu bağlamda, ders kitaplarının yalnızca içerik açısından değil, görsel tasarım açısından da cinsiyet eşitliği bağlamında değerlendirilmesi, eğitim sistemine önemli katkılar sunacaktır.

2.3. Fotoğrafın Toplumsal Bağlamı

Fotoğrafın bulunduğu 1839 yılından bu yana geçen zaman içinde, teknolojik, tarihsel, kültürel ve toplumsal olaylardaki değişim fotoğrafçılığı da etkilemiştir. Fotoğraf özellikle teknolojinin gelişmesiyle anı kaydeden bir araç olarak toplumun günlük yaşamın bir parçası olmuş ve çeşitli işlevleriyle toplum üzerinde önemli etkiler yaratmıştır. Fotoğraf izleyicinin iştihap şüpheyle yaklaştığı bir durum hakkında her ne kadar çarpıtılmış

olması mümkün olsa da bir kanıt teşkil etmektedir (Sontag, 1977/2011, s.5). Bu yüzden toplumsal olayların kaydedilerek belgelenmesi, kültürel değerlerin aktarılmasında aracılık etmesi ve kamuoyu oluşturulmasında fotoğraf önemli bir rol oynamaktadır.

Derman'a (2010, s.17) göre bireyin yaşamını sürdürürken kendi deneyimleri ve bu deneyimleri yorumlaması ile elde ettiği bilgi birikiminin yaşadığı toplumsal gerçekliği tanımasında rol oynamaktadır. Ayrıca aynı toplum içinde bulunsa dahi bireysel farklılıklar yanında bireyin toplum içindeki konumunun da algıda farklılık yaratabileceğini belirtmektedir (2010, s.19). Öte yandan Derman (2010, s.19), bireyin toplumla etkileşim içinde onun bir parçası olduğundan hareketle, bireyin gerçeklik algısının içinde bulunduğu toplumun özelliklerine göre şekillendiğini de ifade etmektedir. Bu yüzden bireylerin içinde bulunduğu toplumsal bağlamın irdelenmesi bireyin algının oluşmasında yardımcı olabilmektedir.

İlk dönemlerinde sadece belge ve kanıt niteliği taşıyan fotoğraflar, daha sonra sanatsal bir boyuta taşınmıştır. Vilém Flusser (2020, s.7, 22), fotoğrafın icadının bir dönüm noktası olduğunu ve kültürel hayatta bir değişim yarattığını ileri sürmektedir. İnsanlar düşüncelerini, inançlarını ve dönemlerinde yaşanan sorunlarla ilgili görüşlerini fotoğraflara yansıtarak toplumda bu düşünce ve inançların yankı bulmasını sağlamıştır (Freund, 2016, s.142). Bu sayede insanlar kendilerini ifade etme ve toplumun belirli normlarına meydan okuma fırsatını yakalamıştır. Tarihteki toplumsal değişimlerden ve cinsiyet eşitliği hareketlerinden etkilenen fotoğrafçılar, fotoğraflarında bu konulara yer vermesiyle, fotoğrafın tarihsel sürecini de etkilemiş ve geliştirmiştir. Sontag (1977/2011, s.21) fotoğrafın tek başına bir konuda farkındalık yaratmayacağını ancak mevcut olan tutumları güçlendirmeye veya yeni şekillenmeye başlayan tutumlara katkı sunacağını belirtmiştir. Bu açıdan bakıldığında fotoğrafın toplumun algısını etkileyen başlıca iletişim araçlarından biri olduğu söylenebilir.

Fotoğraf, 19. yüzyıl başlarında nesnelliğe öykünen belgeler olarak insan hayatını ve toplumsal yaşantının çeşitli alanlarında bir tanık görevi üstlenmekteydi (Yurdalan, 2007, s. 57-58). Öte yandan Becker'e göre yaklaşık olarak doğumları aynı tarihlere denk gelen fotoğraf ve sosyolojinin toplumu incelemesine dayanan ortak amacına vurgu yapmaktadır (akt. Oral, 2013, s.81). Benzer şekilde Berger'de kamuoyunun ilgisini

meydana gelen olaylara yöneltme konusunda fotoğrafın oldukça büyük bir katkısı olduğundan bahsetmektedir (Mohr ve Berger, 1982/2007, s. 90). Öte yandan Stange, fotoğrafın yanında fotoğraf altyazısının, fotoğrafa eşlik eden metnin, fotoğrafın sunumunu sağlayan kurumunda fotoğrafın anlatımına katkıda bulunduğunu belirtmektedir (akt. Oral, 2013, s.87). Örneğin, Roger Fenton 1855-1856 yıllarında çekmiş olduğu fotoğraflarla Kırım Savaşı'na, Matthew Brady ve arkadaşları 1861-1865 yıllarında Amerikan İç Savaşı'na ait fotoğraflarıyla savaşın çirkin yüzünü ortaya koymuşlardır (Özdemir, 2018). Bu yüzden, fotoğraf toplumsal olayları veya sorunları görünür kılarak, bilinç oluşturmada kritik bir görev üstlenmiştir. Jacob Riis ve Lewis Hine gibi fotoğrafçılar, yoksulluk ve çocuk işçiliği gibi konuları belgeleyerek toplumun dikkatini bu sorunlara çekmişlerdir. Ayrıca Dorothea Lange'in 'Göçmen Anne' fotoğrafı, W. Eugene Smith'in 'Ebe Hemşire', Nick Ut'un 'Napalm Kızı' ve en son ülkemizden Nilüfer Demir'in 'Aylan Bebek' fotoğrafı toplumda geniş yankı uyandırmıştır. Bu tür çalışmalar, sosyal reformların tetiklenmesinde etkili olarak kamuoyunda ele aldıkları konular açısından toplumsal tepki oluşturmuştur.

Fotoğrafın toplumsal işlevi, sadece belgelemekle sınırlı kalmaz; aynı zamanda ideolojik mesajların iletilmesinde de kullanılmaktadır. Fotoğrafın propaganda aracı olarak ilk kullanımı III. Napolyon'un halk arasında tanınırlığını ve popüleritesini artırmak için fotoğrafı kullanılması ile gerçekleştiği düşünülmektedir. Ancak devlet destekli sistematik bir propaganda aracı olarak fotoğrafın kullanılması I. Dünya Savaşı sırasında Naziler döneminde (Berger, 1986/2016, s.78). Susan Sontag'a göre, "fotoğraf çekmek" bir olaya müdahale etmek, ideolojik bir mesaj vermek anlamına gelmektedir. Yurdalan (2007, s.59) fotoğrafın aynı zamanda onu çekenin görüşü ve gördüğünün görüntüsü olduğunu ve onu bir kanıt değil, fotoğrafçının tanıklığının bir kanıtı olduğundan bahsetmektedir. Fotoğrafın, fotoğrafçının kültürel, estetik, siyasi ve etik yönlerinin artistik ustalıklarla, gerçekliğin öznel algısının bir yansıması olduğunu belirterek, ideolojik yanıltma amacı güden 'gerçek' olarak sunulan fotoğrafın, hakikatin yerini aldığından bahsetmektedir. Bu bağlamda, fotoğrafın propaganda ve medya aracılığıyla toplumsal algıları şekillendirmede önemli bir araç olduğu söylenebilir.

Fotografik imge ile belleğin birbirine benzerliği fotoğrafın toplumsal bellek

oluşturmadaki rolüne büyük ölçüde katkı sağlamaktadır. Tarihsel olayların, ideolojik ve politik yönlendirmelerin, teknolojik değişimlerin, travmatik olayların, kültürel anların ve günlük yaşamın kaydedilmesi yoluyla fotoğraf, toplumsal belleğin bir parçası haline gelmektedir. Öte yandan, Barthes (1980/2011, s.103-104) fotoğrafı belleğin nostaljik bir oyunundan ziyade, doğruluğu kanıtlanamasa bile *var oluşun* yarattığı keskinliği temsil ettiğini belirtmektedir. Toplumsal olayların fotoğraflanarak kitlelere aktarılması, o olaya ait geçmiş anlatıyı yaratan bir hatıranın oluşmasını sağlamaktadır (Özdamar Akarçay, 2023, s.37). Bu sayede, fotoğraf geçmiş nesillerin deneyimlerinin ve değerlerinin geleceğe aktarılmasını sağlayan araç rolünü üstlenmiştir. Sonuç olarak, fotoğrafın toplumsal bağlamı, onun belgeleyici, bilinçlendirici ve ideolojik işlevleriyle şekillenmektedir. Toplumsal olayların kaydedilmesi, kültürel değerlerin korunması ve kamuoyu oluşturulması gibi alanlarda fotoğrafın rolü yadsınamaz.

2.3.1. Görsel İletişim Aracı Olarak Fotoğraf

Fotoğraf, dil ve kültürel farklılıklara rağmen özellikle içinde bulunduğumuz çağ başta olmak üzere icadından beri duyguları, olayları ve fikirleri ifade etme biçimi olarak güçlü bir görsel iletişim aracı haline gelmiştir. Berger (1972/2020, s.7) “görme konuşmadan önce gelmiştir. Çocuk konuşmaya başlamadan önce bakıp tanımayı öğrenir” diyerek algılamının ve anlamlandırmanın görerek gerçekleştiğinin altını çizmektedir. Bu yüzden en temel iletişim aracı olan görsellerden biri olan fotoğrafın önemi ortaya çıkmaktadır.

Algılar sayesinde birey çevresiyle ilişki kurabilmektedir. Goldstein’e göre (2014/2019, s.5-9) görsel olarak algısal süreç, dışarıdan gelen bir uyarana başlayıp algılama ve tanımlamanın davranışsal tepkilerle harekete geçmesiyle son bulmaktadır. Işık çevresel uyarana çarpıp göze yansması sonrası görsel reseptörlerle nöral işlemlerin başladığı beyne iletilmekte, burada görsel uyarın, görsel reseptörlerde sinyallere dönüşerek bilinç düzeyinde algılanmakta ve onu belirli bir kategoriye yerleştirerek tanımlamasını yaptıktan sonra davranışsal eylemle algısal sürecin son bulduğunu açıklamaktadır. Goldstein’in açıkladığı bu algısal süreç her ne kadar eylemle son bulsa da bu eylemle değişim başlamakta, yeni temsiller ve dönüşümler yaratılmaktadır. Bu açıdan algı sürecinden elde edilen geçmiş deneyimlerin ve maruz kalınan uyarın

çeşitliliğinin, toplumsal yapılandırmacılığa benzer şekilde, görsel unsurları anlamlandırırken önemli rol oynadığı söylenebilir.

Görsel algı, Arnheim'e göre (1969/2007, s.326) niteliklerin, nesnelerin ve olayların imgelerini sağlayarak kavramların gelişmesine yardımcı olmaktadır. Gözlerle doğrudan ve anlık alınan bir uyarının olmasının çok ötesinde, zihin ve bellek yoluyla ulaşılan geniş imgeler alanı ve bütün hayat deneyimlerini kapsayan bir görsel kavramlar sisteminin örgütlenmesini içerdiğinden bahsetmektedir. Zihin bu kavramları düşünce mekanizmaları ile manipüle ederken, doğrudan algının yanı sıra doğrudan algı yoluyla depolanan deneyim arasındaki etkileşime değinen Arnheim, sanatçının, bilimcinin veya "kafasında" bir sorunla uğraşan herhangi birinin tahayyülünde de algının şekilleneceğinden bahsetmektedir. Bu durumda, aynı gözlemler yapılsa dahi farklı deneyimler ve farklı ustalık seviyeleri farklı algılara yol açabilmektedir. Ancak "uygun bir bağlam, gözlemcinin algılayışına yol" (Arnheim 1969/2007, s.336) göstermektedir. Başka bir deyişle, fotoğraf doğrudan algının ötesine geçerek zihinde depolanan deneyimlerle etkileşime giren bir görsel iletişim aracı olarak, gözlemcinin algısını şekillendiren uygun bir bağlam sunmaktadır. Bu açıdan ele alındığında fotoğraf bireyin algılarına yön vermektedir.

Çoğunlukla sözlü veya yazılı dile dayanan geleneksel iletişim yöntemlerinin aksine, fotoğraf izleyicinin bireysel deneyimlerine dayanan öznel yorumlar yapmasına neden olmaktadır. İnsanın düşündükleri ya da inandıkları, baktıkları şeyleri seçmesine neden olmakta ve görme biçimlerini etkilemektedir (Berger, 1972/2020, s.8). Öte yandan görsel algı ne kadar bireysel bir süreç olarak ele alınsa da sosyalleşme ile yaşanan gerçekliğe ait birçok bilgi edinilmektedir (Derman, 2010, s.34). Bu nedenle fotoğrafçılar, gerçekleri belgelemenin yanı sıra algıları etkileyerek ele aldıkları hikayelerin çeşitli anlamlarda sunulmasında önemli bir rol oynamaktadır.

Fotoğraf, karmaşık kültürel anlatılar ve mekânsal bağlamlarla ilişki kurmak için salt temsilin ötesine geçmektedir. Fotoğraf çekerken fotoğrafçı, "genel seyirciye uygun bir geçmiş ve gelecek atfetmeye ikna edecek bir an" seçimi yapmaktadır (Berger, 1986/2016, s.95). Ayrıca fotoğrafçı, fotoğrafın amacına uygun biçimde kendi ilgisine göre oluşturduğu görüntüyü sunmaktadır (Bate, 2009/2013, s.32). Bu yüzden, Marx,

Camera Obscura metaforunu kullanarak ideolojiyi gerçeği çarpıtan ve ters yüz eden bir araç olarak tanımlamış, bu da “günümüzdeki imge üzerinden yapılan fotografik gerçeklik sorgulamalarının da başlangıcı” sayılmıştır (Özdamar Akarçay, 2023, s.23).

Fotoğraf hem davranışsal hem de sembolik bilgiler içeren imgelerle (Özdamar Akarçay, 2023, s.112), bir hikâye anlatma, duygu aktarma ve toplumsal mesajları iletmeye yarayan bir araç olması sebebiyle teknik olarak üretilen bir araçtan çok öteye gitmektedir. Görsel bir iletişim aracı olarak fotoğrafın gücü, bu yüzden biçim, içerik ve bağlam gibi unsurlarının etkileşimiyle ortaya çıkmaktadır. Bu üç temel unsur, fotoğrafın hem teknik hem de anlamsal boyutlarının değerlendirilmesiyle, izleyici tarafından algılanma ve yorumlanma sürecini etkileyerek izleyiciye farklı anlam katmanları sunmasını sağlamaktadır.

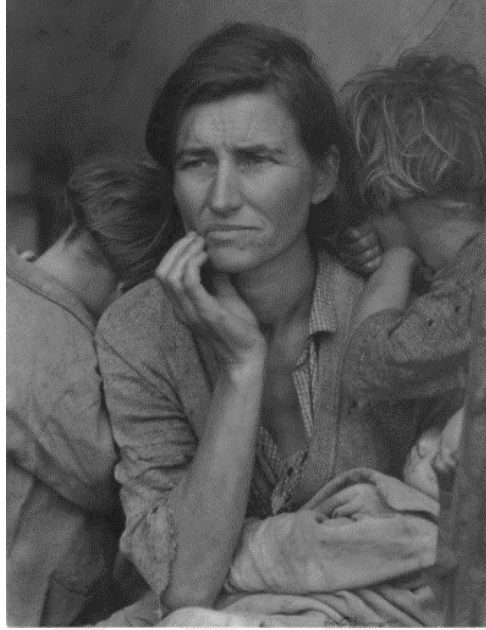
Fotoğrafın biçimi, teknik ve görsel özellikleri (kompozisyon, ışık, gölge, renk, perspektif, odak, netlik ve çerçeveleme gibi görsel unsurları) ifade etmektedir. Arnheim (1969/2007), görsel algının yalnızca fiziksel uyarıcılara değil, aynı zamanda zihnin bu uyarıları nasıl organize ettiğine de bağlı olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda, fotoğrafın biçimi fotoğrafın estetik yönünü belirleyen ve izleyicinin dikkatini çekerek algısını yönlendiren temel bir unsur olmaktadır. Estetik ve teknik unsurların bilinçli kullanımı, fotoğrafın etkisini ve ilettiği mesajı güçlendirebilmektedir (Sontag, 1977/2011, s.6-7).

Fotoğrafın içeriği, fotoğrafta neyin tasvir edildiği, hangi nesneleri, insanları veya olayları temsil ettiğini ve anlatmak istediği hikaye ile ilişkilendirilmektedir. Konu, olay veya durum, duygu veya mesaj ve sembolizm gibi fotoğrafın anlatısal ve duygusal boyutunu oluşturan unsurlar fotoğrafın içeriği olarak ele alınmaktadır. İçerik, yalnızca fotoğrafın gösterdiği fiziksel öğelerle sınırlı kalmaz; izleyicinin geçmiş bireysel deneyimleri ve kültürel bağlam da içeriğin anlamlandırılmasında önemli bir yapıya sahiptir. Örneğin, bir beyaz güvercin fotoğrafı barışı sembolize ederken, kırık bir cam yıkımı ya da şiddeti temsil edebilir. Semboller ve metaforlar, kültürel ve toplumsal anlamda farklılık gösterebilmektedir. Benzer şekilde Barthes (1980/2011, s.41), fotoğrafın bir gerçeklik izi taşıdığını ancak aynı zamanda öznel yorumlara açık olduğunu belirtmektedir. O’na göre, fotoğrafın içerik açısından ele alınması studium; izleyicinin

genel kültürü, ilgi alanları ve bilgi birikimi doğrultusunda fotoğrafa duyduğu entelektüel ilgi ve punctum; izleyiciye doğrudan ve kişisel bir şekilde dokunan, bazen farkında olmadan etkileyen detay, olmak üzere iki temel kavram üzerinden gerçekleşmektedir. Örneğin, bir fotoğraf içeriğinde bir savaş durumunu anlatırken ayrıca acı ve yıkım mesajını da doğrudan aktarabilmektedir. Bu açıdan bakıldığında, fotoğrafın içeriğinin yalnızca görüntüde görünen nesnelerle sınırlı olmadığını, içeriğin hem fotoğrafın üretildiği bağlam hem de izleyicinin bireysel algısını kapsayarak anlam kazanacağı söylenebilir.

Görsel iletişim aracı olarak fotoğrafın bağlamı, fotoğrafın nerede, nasıl, hangi koşullarda ve hangi amaçla üretildiği ve sergilendiği ile ilgilidir. Tarihsel ve kültürel arka plan, fotoğrafçının niyeti, izleyicinin bakış açısı, zaman ve mekan gibi unsurları içermektedir. Fotoğraf bir ifadedir ve bütün ifadeler gibi bağlam içinde yani diğer fotoğraflarla veya bilgilerle veya tarihle okunmalıdır (Suler ve Zakia, 2018, s.366). Öte yandan John Berger (1986/2016, s.20,29), bir görselin anlamının, onun sunulduğu bağlama göre değişebileceğini vurgulamıştır. Aynı fotoğraf, bir haber metninde farklı, bir sanat galerisi sergisinde farklı, kişisel bir albümde farklı, bir evin duvarında farklı veya başka birinin evinin duvarında bambaşka bir anlam kazanabilmektedir. Benzer şekilde, Arnheim (1969/2007, s.85,88-89) ise uygun bir bağlamın, gözlemcinin algılayışına yön verdiğini ifade etmiştir. Bağlam, fotoğrafın anlamını derinleştirmekte ve onu daha geniş bir perspektifte değerlendirmemizi sağlamaktadır.

Fotoğrafın biçim, içerik ve bağlam unsurları ile görsel iletişimde güçlü bir araç olduğunu gösteren güçlü fotoğraflarından biri Dorothea Lange'in "Göçmen Anne" (bkz. Fotoğraf 4, s.52) fotoğrafıdır. Bu fotoğraf bu üç unsur üzerinden incelendiğinde; biçimsel olarak, kadının yüzündeki ifadeye odaklanan bir kompozisyon, yorgunluk ve umutsuzluğu vurgulayan bir ışık; içerik olarak Büyük Buhran döneminde yoksul bir anne ve çocukları; bağlama bakıldığında 1930'lar Amerika'sındaki ekonomik kriz, göçmen işçilerin yaşam koşulları ve fotoğrafın sosyal belgesel olma amacı olduğu görülmektedir.

Fotoğraf 4: Dorothea Lange, Göçmen Anne, 1936 (Kaynak: California Museum, t.y.)

Tüm bu unsurların bir arada kullanılmasıyla, fotoğrafın toplumsal bir mesajı etkili bir şekilde iletebildiği görülmektedir. Lange'in, aynı kadının yer aldığı diğer fotoğrafları incelendiğinde, içerik ve bağlam aynı olmasına karşın bu kompozisyon ile mesajı aktarabilecek en uygun biçime sahip olmasıyla izleyenin ilgi ve dikkati üzerinde topladığı görülmektedir. Öte yandan Ünal (2012, s.40), fotoğrafı biçimsel kaygı kadar içerik açısından da kaygı taşıması gerektiğini, içeriği boş bir fotoğrafın güzel olamayacağını savunmaktadır. Bu yüzden fotoğraf bir iletişim aracı olarak ele alındığında fotoğrafın analiz edilmesini sağlayan ve birbirini tamamlayan unsurlar önem kazanmaktadır. Biçim görsel etkiyi, içerik anlatıyı, bağlam ise derin anlamı ortaya çıkarmaktadır. Bu unsurların bilinçli kullanımı, fotoğrafın izleyici üzerindeki etkisini artırmakta ve onu güçlü bir iletişim aracına dönüştürmektedir.

2.3.2. Görsel Analiz ve Göstergebilim

Fotoğrafın taşıyabileceği potansiyel anlamlar, kendi başına bir anlam yaratmadığından onun belli bir konu açısından değerlendirilebilmesi, eleştirel görsel analiz yöntemlerini gerektirmektedir. Bu açıdan, fotoğrafların hem biçimsel (renkler, kompozisyon), hem içerik düzeyinde (kimler, nasıl ve hangi bağlamda gösteriliyor?) hem de bağlamsal düzeyde (fotoğrafın üretildiği ve kullanıldığı sosyal, kültürel ve tarihsel koşullar) değerlendirilmesi gerekmektedir. Rose (2016), görsel materyallerin analizinde

içerik analizi, söylem analizi ve ikonografik analiz gibi yöntemlerin kullanılabileceğini vurgular. Diğer yandan görsel iletişimin derinliklerini anlamak için önemli bir perspektif sunan Barthes (1980/2011, s.13), “izleyici için önemli olan inandığı değil, gördüğüdür” sözüyle; görsel sembollerin, kodların ve anlamların, göstergebilimsel analizler aracılığıyla çözümlenerek görsel kültürün daha iyi anlaşılacağını vurgulamaktadır.

Her imgenin, belirli bir görme biçimini içerdiğini ve bu durumun fotoğraflar için de geçerli olduğunu belirten Berger (1972/2020, s. 10), fotoğrafların genellikle düşünüldüğü gibi salt mekanik kayıtlar olmayıp, fotoğrafçının sınırsız görsel olanaklar arasından bilinçli bir seçim yapmasıyla şekillendiğini ifade eder. Fotoğrafçının bakış açısı, konuyu belirleyişinde ve onu kadrajına alış biçiminde yansıdığını ancak bir imgenin nasıl algılandığının ve değerlendirildiğinin izleyicinin kendi görme biçimine de bağlı olduğunu vurgular. Başlangıçta imgeler, doğrudan mevcut olmayan unsurları zihinde canlandırmak amacıyla oluşturulmuş olsa da eser ne kadar imgesel yoğunluk taşırsa, izleyicinin de sanatçının algı dünyasına o kadar derinlemesine dahil olacağını dile getirmektedir.

Göstergebilim, göstergelerin yapısını ve işleyişini inceleyen bir bilim dalıdır. İnsana ve dünyaya ilişkin ‘metin’ olarak kabul edilen olay, olgu ve nesnelerin incelenmesini sağlamaktadır. Göstergelerin üretilmesinde ve sosyal yapı içindeki karşılıklarıyla eşleştirilmesinde kültürün göz ardı edilemez bir katkısı vardır (Kalelioğlu, 2021, s.190). Toplumun kültürel ürünleri olarak kodların birer gösterge dizgesi olduğu varsayımından yola çıkılarak içerdikleri anlamı ortaya çıkarılmaya çalışılmaktadır. Farklı anlatım biçimleri arasındaki ilişkiyi araştırarak ne anlama geldiklerini, işlevlerinin ne olduğunu ve betimlemelerinin nasıl yapıldığını değerlendirmektedir.

Göstergebilim, iletişim etkinliklerinde yer alan dizgelerdeki anlamsal katmanların yapısını meydana koymayı ve anlamlı bir bütünü çözümlemeyi amaçlar. Roland Barthes’a (1979, s.34-35) göre, içinde yaşadığımız dünya bütünüyle göstergelerden oluşmaktadır ve bu göstergeler, ancak analiz edildiklerinde anlam kazanmaktadır. Barthes, göstergeleri anlamlandırmak amacıyla iki temel yöntem geliştirmiştir: düz anlam ve yan anlam. Düz anlam, bir göstergenin doğrudan temsil ettiği nesne veya kavramı ifade ederken göstergenin öznel anlamını, yan anlam bu göstergenin

dolaylı olarak yüklediği sosyal, kültürel ve ideolojik uzantıları olan hikâye, değer veya olaya dayalı metaforik anlamları kapsamaktadır (Barthes, 1979, s.86-91; Tuna ve Alakuş, 2020, s.179). Barthes (1979), göstergelerin kendilerinin doğrudan temsil ettikleri şeyler olmamakla birlikte, çağrışımları aracılığıyla anlam üreten ve iletişim sağlayan yapılar olduğunu öne sürmektedir. Bu bağlamda, göstergeler yalnızca belirli bir nesneye işaret eden unsurlar değil, aynı zamanda anlam inşasında aktif rol oynayan göstergebilimsel araçlar olarak değerlendirilmektedir.

Fotoğrafın göstergebilimsel analizi, görüntülerin yüzeyde görünen anlamlarının ötesine geçerek, derin yapılarındaki kodları ve sembolleri çözümlemeyi amaçlamaktadır. Örneğin, Doğru ve Arıkan'ın (2019, s. 913-928) Pulitzer Ödüllü savaş fotoğrafları üzerine yaptıkları çalışmada, fotoğrafların içerdiği imgeler ve anlamlar göstergebilimsel açıdan incelenmiş ve bu tür analizlerin fotoğrafın sadece bir görüntü değil, aynı zamanda güçlü bir iletişim aracı olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca, fotoğrafın anlam üretme süreçlerinde estetik ve anlamsal boyutlarını daha iyi kavramaya olanak tanıyan Engin'in (2016, s.61-63) yaptığı çalışmada fotoğrafın nasıl bir anlatı oluşturduğu ve izleyicide hangi duygusal tepkileri tetiklediği incelenmiştir. Sonuç olarak bu analizler, fotoğrafın kültürel, toplumsal ve tarihsel bağlamlarını anlamaya yardımcı olmaktadır.

Fotoğrafın hem üretim sürecini hem de izlenme biçimini farklı perspektiflerden analiz eden Barthes (1980/2011, s.21) üç temel uygulama alanı tanımlamaktadır. Fotoğrafçının rolü, Barthes'a göre, teknik ve sanatsal seçimlerle ilgilidir. Bu bağlamda, fotoğrafçı, görsel bir anlatının oluşturulmasında temel rol oynamaktadır. Barthes, bu süreci işletici olarak adlandırır ve fotoğrafçının, fotoğrafın nesnesiyle arasındaki ilişkiyi hem estetik hem de ideolojik bir düzlemde kurduğunu belirtmektedir. Göstergebilimsel açıdan bakıldığında, fotoğrafçı hem göstergelerin düzenlenmesinde hem de anlamların üretilmesinde bir "gösterge yapıcı" olarak rol oynamaktadır.

İzleyici, Barthes'a göre fotoğrafın anlamını oluşturan ikinci önemli unsurdur. İzleyiciyi anlamlandırma sürecinin aktif bir katılımcısı olarak görmektedir. Fotoğrafın anlamı, Barthes'ın (1980/2011, s.41-42, 57-58) "studium" ve "punctum" kavramları çerçevesinde şekillenmektedir. Son olarak gönderge, fotoğrafın nesnesini veya konusunu ifade etmektedir. Barthes'a göre, fotoğraf gerçekliğin bir temsilidir ve gönderge, bu

gerçekliğin göstergelerle (ışık, renk, kompozisyon gibi) inşa edilen bir yorumudur. Ancak bu temsil, hiçbir zaman mutlak bir gerçeklik sunmaz; aksine, fotoğrafçı ve izleyicinin yorumlarıyla yeniden şekillenmektedir.

Görsel bir gösterge olarak fotoğraf, göstergebilimsel analizler için zengin bir alan sağlamaktadır. Göstergebilimsel yöntemler, bu bağlamda fotoğrafın anlam üretme süreçleri ve izleyici üzerindeki etkilerini incelemek için kullanılabilir. “Fotoğraflar önemli görsel iletişim aracıdır, sözsüz iletişimde rolü oldukça önemlidir ve çeşitli anlamlara göndermeler yapmaktadır... Yazılı bir eserde bir seferde sadece bir satır okuyabiliriz, romanlarda aynı zamanda ancak bir karakter ile iletişim kurabiliriz, ancak fotoğrafta biz bir ya da birden fazla perspektifi bir bakışta görebiliriz.” (Arat, 2020, s.45).

Özellikle görsel okuryazarlık becerilerini kazandırmasının yanında eğitimde ve öğretimde bir ders materyali / aracı olarak kullanılan fotoğrafların düz anlam ve yan anlamlarından yararlanılarak konuyla beraber analiz edilip değerlendirilmesi öğrenenlere de kalıcı öğrenme yaşantısı sunacaktır. Öte yandan, özellikle dijital fotoğrafın giderek artan kullanımı ve üretimi, kısmen sınırlı fotoğraf literatürüne sahip çocuklar ve gençler için olayların içinde kendi kaydedicileri olabileceğinden (Ritchin, 2012, s.124) fotoğrafın nasıl daha iyi kullanılabileceğinin öğrenilmesi gerekmektedir. Bu yüzden “yazı bilmeyen değil... fotoğraf bilmeyen geleceğin cahili olacaktır” (Benjamin, 2013, s.28). Bu bağlamda, fotoğrafın anlam üretme süreçleri ve izleyici üzerindeki etkileri, göstergebilimsel yöntemlerle derinlemesine incelenmesi önem taşımaktadır.

2.3.3. Öğretimde Fotoğraf Kullanımı

Fotoğraf en temelde görsel bir iletişim aracı olarak mesajı alıcıya iletmede önemli bir rolü olmasının yanı sıra öğretim için gerekli olan dikkat çekme, motive etme, pekiştirme gibi birçok işlevi de üstlenmektedir. Fotoğraflar, öğrencilerin ilgisini çekmek ve öğrenme deneyimini geliştirmek için değerli araçlar olarak hizmet ederek öğretim ortamının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir (Kangöz, 2019). Sontag'ın (1977/2011, s.2) da belirttiği gibi, fotoğraflar “bakmaya değer olana dair kavramlarımızı değiştirme ve genişletme” gücüne sahiptir, bu da onları öğrencilerin çevrelerindeki dünyaya dair anlayışlarını şekillendirmek için güçlü bir araç haline getirir.

Fotoğrafi, güçlü bir görsel bir iletişim aracı olarak kullanabilmek için belirli bir mesajın etkili bir şekilde iletilmesini sağlayan estetik ve kompozisyonel unsurları içermesine dikkat edilmelidir. Göstergelerin ve sembolik algıların yaratıcık ve özgünlükle tasarlanması, görsellerin insanlarla daha kolay iletişim kurmasına ve alıcının davranışını yönlendirmesine katkıda bulunmaktadır (Kocadağ ve Birol, 2024, s. 291). Bu durum aynı zamanda öğrencilerin görsel okuryazarlığının geliştirmesi için önem taşımaktadır. Bu sayede fotoğraflar öğrencilere farklı bakış açıları kazandırarak eleştirel düşünme becerilerini ve yorumlama kabiliyetlerini geliştirebilir.

Tasarım unsurları, fotoğrafın mesajını iletme biçimini doğrudan etkilemekte, izleyicinin algısını yönlendirmekte ve en temel anlamda görsel anlatımı güçlendirmektedir. Tasarım, fotoğrafın hem sanatsal hem de iletişimsel gücünü artıran bilinçli düzenlemelerle şekillenmektedir. Öğretim de bir tür iletişim olduğundan araç olarak kullanılacak fotoğrafların görsel sanatlarda temel kabul edilen kompozisyon, denge, renk kullanımını, kontrast, odak noktası, perspektif gibi bazı tasarım ilkelerine dikkat edilmesi öğretimsel mesaj tasarımı açısından da önem taşımaktadır.

Kompozisyon, fotoğrafçının fotoğraftaki öğelerin düzenlenmesiyle izleyicinin dikkatini belirli noktalara yönlendirmesini sağlamaktadır. Bu yüzden konu için ele alınan fotoğrafta önem taşıyan noktaların kompozisyon kurallarına uygun olarak yerleştirilmesi öğrencilerin bu noktaya dikkatlerinin çekilmesini sağlayacaktır. Ayrıca Sabit Kalfagil (2007, s.24), kompozisyonu “genel olarak bir yüzey sanatının, özel olarak fotoğrafın dilini oluşturan tüm anlatım öğelerinin, belli bir çerçeve içinde, anlatımı etkili kılacak, izleyicinin duygu ve düşünceleri ile anlatılanı paylaşmasını sağlayacak doğrultuda düzenlemesi” olarak açıklamaktadır. Altın oran veya üçte bir kuralı gibi temel kompozisyon teknikleri, fotoğrafın daha dengeli ve etkileyici olmasını sağlayacağından fotoğrafta dikkat çekilmek istenen ana öğe bu oran ve kurala göre yerleştirilmelidir.

Görsel öğelerin dengeli bir şekilde dağıtılması, fotoğrafın estetik ve anlatsal bütünlüğünü sağlamaktadır. Denge, simetrik veya asimetrik olabilir ve izleyicinin gözünü görüntü içinde belirli bir noktaya yönlendirmesine yardımcı olmaktadır (Arnheim, 1969/2007, s.82). Gestalt psikolojisine göre öğeleri temel algı yasalarına göre düzenlediğimizde pragnanz kavramı denilen denge, basitlik ve birlik deneyimleri

yaratılmaktadır (Suler ve Zakia, 2018, s.132). Pragnanz kavramı, fotoğrafın içindeki imgelerin bir düzen içinde organize edilmesiyle izleyicinin daha az çaba harcayarak bütünü görmesi olarak ifade edilmektedir. Bununla birlikte, öğretim tasarımı bilgisi sunarken izleyicinin zihnini yormadan karışıklığı önleyen ve tanımlamayı hızlandıran pragnanz yasalarının uygulanmasına özen gösterilirken, aksine fotoğraf sanatında izleyicinin görme şeklinin yavaşlatılacağı onlara sürprizler sunan veya onları görüntüye daha derinden dahil eden tasarımlar tercih edilmektedir (Freeman, 2007, s.38). Ancak konunun zorluk düzeyine bağlı olarak öğrencinin zihinsel çabasının nereye yönelmesi gerektiği düşünülerek öğretim materyalinde kullanılacak olan fotoğraftaki dengenin de simetrik veya asimetrik olmasına karar verilmelidir. Kullanılacak fotoğraflar için konu çok zor ve öğrenen konuya hâkim değilse onun zihinsel çabasını daha çok konuya yöneltecek denge oluşturulurken, konunun kolay ve öğrenenin zihinsel derinliklerinin ortaya çıkarılması amaçlanıyorsa buna uygun denge oluşturulabilir.

Renk ve ışık, fotoğrafın duygusal tonunu belirlemektedir. Susan Sontag, “Fotoğraf Üzerine” (1977/2011) kitabında, renk ve ışığın fotoğrafın anlamını güçlendirdiğinden ve fotoğrafçının renk ve ışık tercihlerinin, fotoğrafın izleyici üzerindeki etkisini değiştirdiğinden bahsetmektedir. Renkler sembolik olduğu ve belirli bir duyguyu taşıdığından bireylerin kimliklerini temsil eden güçlü araçlar olarak ifade edilmektedir (Suler ve Zakia, 2018, s.170-171). Renklerin yarattığı yan anlamları bilinçli kullanarak izleyicinin algıları manipüle edilebilmektedir. Bu yüzden açık veya örtük olarak öğretimsel mesajın içeriğini değiştirme gücüne sahip olabilmektedir.

Işık-gölge, renk veya dokular arasındaki farklar, fotoğrafın görsel etkisini artırmaktadır. Kontrast ya da zıtlık olarak da ifade edilen bu farklar, izleyicinin dikkatinin belirli noktalara çekilmesini sağlamaktadır. Renk ve doku izleyiciye görseldeki imgedeki gerçek nesneye dokunabileceği algısını yaratarak (Berger, 1972/2020, s.140-141) 3 boyutlu etkisi oluşturmaktadır. Bu nedenle, öğretimsel mesaj kaygısı taşıyan fotoğraflarda belirli noktaları dikkat çekmek, vurgulamak ve aktarılabilecek olgu, nesne veya kişiye ait özellikleri tam olarak yansıtmak için kontrast önem taşımaktadır.

Odak ve netlik, fotoğrafta vurgulanmak istenen öğeyi net bir biçimde belirlemeyi sağlamaktadır. Bu da izleyicinin dikkatini fotoğrafın belirli bir bölümüne

yönlendirerek fotoğrafın anlamını şekillendirmektedir (Arnheim, 1969/2007, s.42). Örneğin, bulanık bir arka plan (bokeh), ön planda fotoğrafçının seçmiş olduğu öğeyi daha belirgin hale getirerek izleyicinin dikkatini bu noktaya çekmektedir (Freeman, 2007, s.95). Bu yüzden öğretimsel amaçlı olarak kullanılacak fotoğrafta, konuya ilişkin olarak dikkat çekilmek istenen ana ögenin, çerçeve içindeki konumu kadar netlik netsizlik ilişkileri de kullanılarak vurgulanması önem taşımaktadır. Netlik netsizlik ilişkisi aynı zamanda çerçeve içerisinde yer alan nesne mekân ilişkisine yönelik derinlik, yükseklik ve hacim gibi boyut ilişkilerinin de algılanmasını sağlar.

Perspektif, Latince kökenli ‘içinden bakmak’ anlamına gelmekte ve fotoğraf için fotoğrafın çekildiği açıyı ifade etmektedir. Perspektif aynı zamanda izleyicinin fotoğrafa bakış açısını belirlemektedir (Berger, 1972/2020, s.16). Anlam oluşturma sürecinde, açılar ve çerçeveleme büyük önem taşımaktadır (Arnheim, 1969/2007, s.64-65). Fotoğraftaki gerçek bakış açısını değiştiren şey çerçevelemede farklı bakış açılarını (alçak açı, yüksek açı, merkezi perspektif) kullanmaktır. Örneğin, alçak açıdan çekilen bir fotoğraf, özneye güçlü, büyük ve üstün bir hava kazandırmaktadır (Ürper, 2012, s.145).

Bu unsurların bilinçli kullanımı fotoğrafın hem dikkat çekici olmasını sağlamakta hem de iletilmek istenen öğretimsel mesajın daha etkili bir şekilde aktarılmasına yardımcı olmaktadır. Fotoğrafın tasarımı, bu biçimsel unsurların yanında içerik ve bağlam ile birlikte bir bütün oluşturarak görsel iletişimi güçlendiren temel bir bileşen olarak ortaya çıkmaktadır. Ders kitaplarındaki görsellerin seçimini ve tasarımını, MEB yönetmeliğine göre yazarın ve görsel tasarımcının yaptığı göz önüne alındığında öğrenmeyi destekleyecek nitelikte görsellerin seçiminde bu unsurlara dikkat edilmesi gereği ortaya çıkmaktadır.

Stok fotoğrafçılığı, reklam ajanları ve yayın kuruluşları için olduğu kadar araştırmacılar ve içerik geliştiriciler için zaman ve maliyet tasarrufu sağladığından reklamcılık, yayıncılık, web tasarımı ve eğitim gibi birçok sektörde görsel içerik ihtiyacını karşılamak için stratejik bir çözüm haline gelen ticari fotoğrafçılık türüdür. Özellikle kısıtlı bir zaman içerisinde bir fotoğraf çekimi ya da bir tasarım yapılması gerekiyorsa, en iyi çözüm stok fotoğrafları olmaktadır (Hatırnaz, 2014, s.95). Stok fotoğraflar global bir kullanıcı kitlesine hitap etmek ve farklı bağlamlarda

kullanılabilmesi için şekilde arka planında herhangi bir zaman ya da mekâna yönelik bilgiler taşımayan çoğunlukla stüdyo ortamında çekilmiş imgeleri sunan (Ürper, 2012, s.113-114) pragmatik ama yaratıcı fotoğraflardır (Heron, 2007; akt. Hatırnaz, 2014, s.97). Akça'nın belirttiği gibi fotoğraf ya da daha genel anlamda görüntünün, nesnelerin tanımlanması ve dolayısıyla bilinmesinde en etkili araç olması (akt. Hatırnaz, 2014, s.94) nedeniyle öğretim materyallerinde ve ders kitaplarında sıklıkla stok fotoğraflarının tercih edilmesi muhtemeldir.

Öğretimde, her konuya ve biçime uygun olarak fotoğraf seçimi ve öğrenenin öğretimsel mesajı kolayca çözümlemesini sağlayacak görsel analiz becerisinin geliştirilmesi önem taşımaktadır. Bu amaçla, öğretmenlerin, ders kitabı yazarlarının, ders materyali tasarımında görev alan görsel tasarımcıların ve fotoğrafçıların, fotoğrafların öğretimsel mesaj açısından nasıl seçilebileceğini, değerlendirilebileceğini ve üretilebileceğini içeren fotoğraflar açıklamalarla sunulmaya çalışılmıştır.

Betimsel fotoğraflar, insanlar ve nesneler hakkında ayrıntılı, açık ve görsel bilgi sunan betimlemeler olarak ele almaktadır (Barrett, 1991/2009, s. 93-95). Gerçeğe en yakın görüntünün sunulduğu bu fotoğrafların, yorum ve değerlendirme açısından tarafsız ama betimleme gücü açısından güçlü olması beklenmektedir. Betimsel fotoğraflar bu özellikleriyle derse konu olan kişi ya da nesnelerin özelliklerini öğrenene somut bir şekilde aktarmayı sağlamaktadır. Örneğin, biyoloji dersinde öğrencinin çıplak gözle görmesinin zor olabileceği bir kuş türünün fotoğrafı (bkz. Fotoğraf 5) bu türün boyu, rengi vb. fiziksel özellikleri hakkında bir tanımlama yapmasını sağlayacaktır.

Fotoğraf 5: Duygu N. Kaşıkçı, Sığırcık kuşu, 2020 (Kaynak: kendi arşivinden)

Toplumsal dünyanın işlerini anlamak için açıklayıcı fotoğraflara başvurulabilir. Bu tarz fotoğraflar insanların, hayvanların ve makine gibi nesnelerin fiziksel açıdan hareketini yakalayan fotoğraflar olması ve kişiler, yerler ve olaylar hakkında nesnel ve tarafsız bir şekilde bilgi vermesinden (Barrett, 1991/2009, s.97) dolayı, fizik, kimya, biyoloji dersleri yanında tarih, coğrafya gibi derslerde de kullanılabileceğini göstermektedir. Örneğin, fen bilgisi veya fizik dersinde kuşların uçuşunu açıklayabilen bir fotoğraf (bkz. Fotoğraf 6) ile fiziksel veya biyolojik açıdan kuşun uçuş hareketi ve özellikleri aktarılabilir.

Fotoğraf 6: Duygu N. Kaşıkçı, Gri balıkçıl uçuşu, 2011(Kaynak: kendi arşivinden)

Yorumsal fotoğraflar, olayların ve olguların nasıl olduğunu açıklayan ancak bilimsel olarak doğru veya yanlış olarak kanıtlanmak zorunda olunmayan fotoğraflardır (Barrett, 1991/2009, s. 105-109). Kurgusal ve fotoğrafçının yönetimi ile normalde gerçekleşmeyecek bir şeyin fotoğrafçının müdahalesi ile gerçekleşmesi durumunun söz konusu olduğu fotoğraflardır. Bu yüzden bu fotoğrafların yorumlanması ve üzerinde fikir yürütülmesi gerekmektedir. Yorumsal fotoğraflar özellikle tartışma ve problem çözme gibi öğretim yöntemlerinin uygulandığı konularda öğretim materyali olarak kullanılabilir. Örneğin, sosyal bilgiler dersi ‘Türkiye ve Dünya’ ünitesinde ‘küresel sorunlara çözüm üretiyorum’ konusu ile alakalı bir fotoğraf (bkz. Fotoğraf 7), öğrencilerin atıkların ve çevre kirliliğinin sonuçlarını ve bu sonucu değiştirebilecek önerileri üzerinden yorum yapmasını sağlayabilir. Bu örnek fotoğrafın mantık veya kanıt niteliği sorgulansa da fotoğrafçının konu hakkındaki bakış açısını içermekte ve izleyiciyi konu hakkında düşünmeye ve sorgulamaya itmektedir.

Fotoğraf 7: Savaş Şener, Sessiz Çılgılık, 2024 (Kaynak: kendi arşivinden)

Etik açıdan değerlendirici fotoğraflarda, en belirgin özellik, etik bir yargıda bulunarak toplumun bazı özelliklerini övmesi veya kınaması, bazı şeylerin nasıl olması veya olmaması gerektiğini göstermeyi amaçlamasıdır (Barrett, 1991/2009, s. 110-114). Bu fotoğrafların eğitim ve öğretimdeki örneklerine bakıldığında olumlu yönde öğreneni yönlendiren örnekler içermesi beklenmektedir. Ancak etik yargılarda bulunabilmek için olumsuz yöndeki örneklerle de yer verilmesi, öğrenenin etik açıdan karar vermesi ve sorgulamasını sağlayabilecektir. Örneğin, sosyal bilgiler dersinde ülkemizde göç konusu hakkında göçmenlerin yaşadıklarını gösteren bir fotoğraf (bkz. Fotoğraf 8) ile göçün sadece olumlu yüzü değil olumsuz yüzü de öğrencilerin yargılarını sorgulamasına ve bu doğrultuda gerekiyorsa kendi etik değerleri ile yüzleşmesini veya kendi etik değerlerini tasdik etmelerini sağlayacaktır.

Fotoğraf 8: Murat İbranoğlu, Yorgunluk, 2021 (Kaynak: kendi arşivinden)

Estetik açıdan değerlendirci fotoğraflar sadece toplumsal açıdan değil, estetik açısından bir yargıya varır (Barrett, 1991/2009, s. 114-121). Genel olarak sanat fotoğrafçılığı ve sokak fotoğrafçılığını bu kategoriye uygun bulmaktadır. Estetik açıdan değerlendirci fotoğraflar güzel olmak durumundadır. Bu yüzden çoğu ders kitabında kullanılan fotoğrafları bu kategori altında toplamak mümkündür. Örneğin, sosyal bilgiler dersi için ‘gruplar ve rollerimiz’ ünitesi altında ele alınan aile rolleri ile alakalı olarak sunulan bu fotoğraf (bkz. Fotoğraf 9) estetik açıdan değerlendirci fotoğraf kategorisi altında ele alınabilir. Fotoğrafta yer alan bireylerin hepsi güzel, çekici, sağlıklı ve mutludur. Ayrıca bu fotoğraf ışık, kompozisyon, netlik gibi biçimsel açıdan görsel tasarıma uygun, içerik açısından mutlu bir aile tablosunu andıran ve aile rollerini masalsı bir bağlam içinde sunan güzel bir fotoğraftır.

Fotoğraf 9: Mutlu aile ve aile rolleri (Sosyal Bilgiler 5.sınıf kitabı, 2024, s.14)

Kuramsal fotoğraflar, sanat ve sanat yapmak üzere bir şeyler söyleyen, felsefi meselelerle ilgilenen, sanatın politikası, temsil biçimleri ve kuramsal meseleleri üzerine yorumda bulunan fotoğraflardır (Barrett, 1991/2009, s. 122-126). Kavramsal fotoğrafların çoğu bu kategori altında değerlendirilmektedir. Eğitimde dil ve semantik aracılığıyla kavramsal düşünme becerisi vurgulanırken görsel okuryazarlık -bir fikrin dışavurumları olarak görülen görsellerin nasıl üretilip analiz edileceği- fazlaca önemsenmemektedir (Suler ve Zakia, 2018, s.91). Bu nedenle, kuramsal fotoğrafın öğrencilere analiz becerisinin kazandırılması yönünde yardımcı olacağından özellikle eğitimde kullanılması önem taşımaktadır. Ayrıca eğitim sürecinde kullanılan bu kategorideki fotoğraflarla, öğrencilerin hayal güçleri ve yaratıcılıkları uyandırılarak onları daha aktif bir şekilde derslere katılmaya teşvik edebilecektir. Örneğin, Demokrasi ve İnsan Hakları dersinde insan hak ve özgürlükleri ünitesi altında ayrımcılıkla ilgili olarak ele alınabilecek bir fotoğraf (bkz. Fotoğraf 10) üzerinden öğrencilerin konu hakkında tartışma yapmaları ve bu konuya dair bilgi ve duygu paylaşımı yapmaları istenebilir. Ders içeriğine ilişkin olarak seçilen kuramsal fotoğrafların öğrencilerle analiz edilmesi ve yorumlanması öğrencilerin etkileşimini arttırmak için tercih edilebilir. Öğrencilerin fotoğraflara yönelik duygusal ve düşünsel tepkilerini paylaşabilmelerini sağlayabilir. Grup çalışmaları ve tartışmaları aracılığıyla, öğrenciler birbirlerinin

düşüncelerinden etkilenererek farklı fikirlere, yaşam tarzlarına, bakış açılarına saygı duymayı öğrenebilirler.

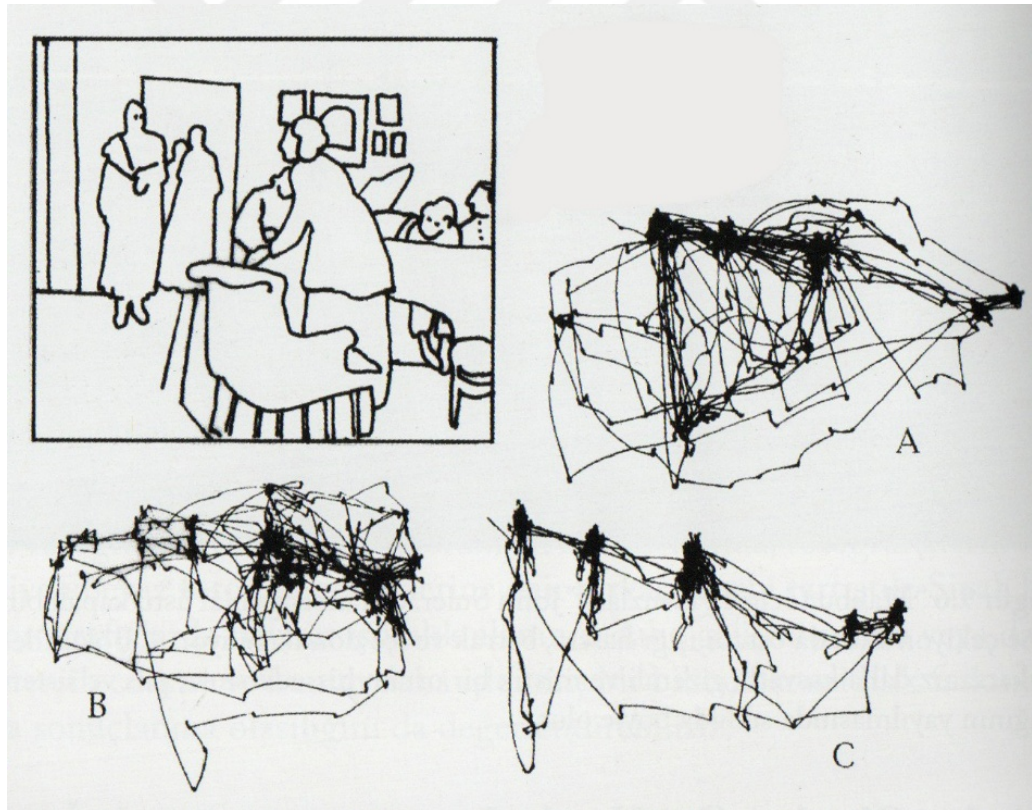
Fotoğraf 10: Ayça Karaoğlu, After Meret Oppenheim, 2022 (Kaynak: kendi arşivinden)

Amaca uygun olarak seçilen fotoğrafların göstergebilimsel olarak analiz edilmesi konunun amaçlarına ulaşılmasının yanı sıra yan anlamları okumayı bilen bireyler yetişmesine olanak sağlayacaktır. Ayrıca fotoğrafın hangi bağlamda ele alındığı onun yorumlanmasını da değiştirdiğinden, fotoğrafları öğretimsel bağlamından uzaklaştırmadan uygun kategorideki fotoğrafı kullanmak önem taşımaktadır. Bu sayede öğrenciler, fotoğraflar aracılığıyla konuya daha iyi odaklanabilir ve görsel ipuçlarını kullanarak içeriği daha iyi anlayabilirler. Bununla birlikte, fotoğrafların sağladığı bilgiler, öğretmenin sunacağı genişletilmiş bir bakış açısıyla desteklenerek öğrencilere anlatılabilir.

Fotoğraf bağlam açısından “bir fotoğrafın bir metinle, başka görüntülerle veya etrafına reklamlar yerleştirilmesiyle farklı anlamlar taşıyabilir.” (Suler ve Zakia, 2018, s.365). Bu yüzden ders kitaplarında kullanılan fotoğrafların sayfada yerleşimi ve bu yerleşimde kendini çevreleyen diğer metin veya görseller fotoğrafın anlamını yönlendirebilir. Bazı fotoğrafçıların izleyenin odağını ya da algısını yönlendirmek istemediği için fotoğraflarına isim vermemesi bu sebeplerden biri olmaktadır. Fotoğrafta odaklanılan alanlar üzerinden bir anlam çıkarıldığı düşünüldüğüne gözün tarama ve

duraksama anları ve yollarını belirlemek için göz takip cihazlarından yararlanılmaktadır.

Suler ve Zakia (2018, s248) göz hareketleri üzerine yapmış oldukları çalışmada, kişilerden aynı fotoğrafa bakmaları istenmiş ancak bir gruba talimat verilmemiş (A), diğer gruba ailenin maddi şartlarının ne olabileceği sorulmuş (B), en son gruba ise insanların yaşlarını tahmin etmeleri (C) istenmiştir. Grupların odakları ve göz takip çizgileri incelendiğinde görsel yanında yer alan metinlerin, izleyenin görselde belirli alanlara odaklandıklarını göstermektedir (bkz. Şekil 1). Bu yüzden öğrenenlerin fotoğraflara geliş güzel bakmasının önüne geçmek ve konuya katkı sağlayan fotoğraftaki alanlara veya imgelere odaklanması için ilgili açıklamalar veya yönlendirmeler metinle yapılabileceği gibi öğretmenin yönlendirmesine de ihtiyaç duymaktadır. Ayrıca, fotoğraflar çeşitli metinlerle birlikte kullanılarak öğrencilerin okuma ve anlama becerilerini geliştirmelerine yardımcı olabilmektedir.

Şekil 1: Fotoğraf ve 3 gruba ait göz odak ve takip çizgileri (Kaynak, Suler ve Zakia, 2018, s.248)

Berger fotoğrafçının, fotoğrafını çektiği olayın kendisinin seçtiğini ve bu seçimin bir kültürel kurgu olduğunu düşünmektedir. “Bu kurgunun uzamı da fotoğrafçının fotoğrafını çekmeyi seçmediği şeyleri dışlamasıyla belirlenmiştir” (Mohr ve Berger, 1982/2007, s.84-85). Bu yüzden fotoğrafa dahil edilen konu, nesne ve kişiler yanında öğretimsel mesaja uygun olmayan diğer şeyleri ayıklamak önem taşımaktadır. Bu sayede konu ile alakası olmayan şeyler üzerinden öğrenenin dikkati dağılmadan ana mesajın temasına yoğunlaşmak kolaylaşacaktır. Öte yandan fotoğraf amaca uygun olarak sadeleştirirken anlamından kopartılmamalıdır. Ayrıca ders kitaplarında sadece bir süsleme aracı olarak kullanmak için konuyla alakası olmayan imgeleri barındıran fotoğraflar kullanılmamalıdır. Bu durum fotoğrafı öğretimsel anlamda görsel okuryazarlığa hizmet etmeyen ve içi boş mesajlara aracılık eden âtıl bir görsel durumuna düşürecektir.

Öğretim materyali olarak kullanılacak fotoğrafların seçiminde hangi yaş grubundaki izleyicilere / öğrencilere sunulacağı önem taşımaktadır. Çünkü konunun uzmanı ve acemisi aynı şeye bakıp farklı şeyler görmekte, hatta uzman eksik olan hususları da zihninde tamamlayacaktır (Arnheim, 1969/2007, s.334-336). Konu hakkında ön bilgiye sahip deneyimli bir öğrencinin, konu hakkında herhangi bir bilgiye sahip olmayan öğrencinin göremediği şeyleri görmesi ve bu sebeple görseli farklı yorumlaması olasıdır. Bu yüzden öğretim kademeleri ve öğretim programına bağlı olarak öğrencilerin yaş grupları ve algı seviyeleri de fotoğrafların anlaşılmasında pedagojik olarak öneme sahiptir.

Fotoğrafların öğretimde kullanılması ile ilgili Polatcan'ın (2016, s74-80) yapmış olduğu çalışmada, Sosyal Bilgiler öğretmenlerinin görüşleri sunulmuştur. Öğretmenler derslerde çoğunlukla kullanmış oldukları anlatım yöntemini daha etkili kılmak için fotoğrafın kullanılması gerektiğini ifade etmişlerdir. Öğretmenler ayrıca fotoğrafın çoklu öğrenme ortamını sağladığını, öğrenmede kalıcılığı arttırdığını ve sözel veya soyut olan bilginin somutlaştırılmasını sağladığı için kullanılması gerektiğini vurgulamışlardır. Ayrıca, öğretmenler, fotoğrafın öğrenmede öğrenciye fotoğraf okuma becerisi kazandığını belirtmişlerdir. Fotoğrafın öğretimde kullanım gerekçelerinin başında ilköğretim dönemindeki öğrencilerin soyut konuların somutlaştırılması, birçok tekniğin

bir arada kullanılması bakımından önemli bir görsel araç olduğu ifade edilebilir. Öğrenme-öğretme sürecinde fotoğraf kullanımının ne gibi etkilerinin olduğuna ilişkin öğretmenler kalıcı öğrenmelerin gerçekleştirmede etkili olduğu, motivasyonu sağladığı ve konuların öğrenilmesini kolaylaştırdığını belirtmişlerdir. Ayrıca fotoğraf kullanımının öğrencilerde yaratıcı düşünme becerisi, çok boyutlu düşünme becerisi, yorumlama becerisi, yansıtıcı düşünme becerisi ve farkındalık kazandırdığı görüşü ortaya çıkmıştır. Görüldüğü üzere öğretimde fotoğraf kullanımının öğrenmeyi kolaylaştırdığı, öğrenme davranışında kalıcı ve izli davranış değişikliği yarattığı, öğrencilerin derslere olan ilgisini arttırdığı ve özellikle farkındalık oluşturduğu sonuçlarına ulaşıldığı söylenebilir. Olumsuz bakış açısına sahip öğretmenler fotoğrafların, ders düzeninin ve işleyişinin bozulmasına, öğrencilerde dikkat dağınıklığına sebep olduğuna da dikkat çekmişlerdir.

2.3.4. Fotoğraf ve Toplumsal Cinsiyet

İlk fotoğrafın ve fotoğraf makinelerinin mucitlerinin ve fotoğrafı yaygınlaştıran kişilerin çoğunlukla erkeklerden oluştuğu görülmektedir. Fotoğrafın icadı ve teknolojik olarak gelişimi, tarihsel ve toplumsal bir bakış açısından incelendiğinde, erkek egemen bir alanda geliştiği söylenebilir. Öte yandan “fotoğrafçılık alanındaki teknolojik gelişmeler hızla ilerler ve dünya çapında ulaşılabilir hâle gelirken, günümüzde olduğu gibi o zamanlar da dünyanın birçok yerinde kamera satın alabilmek ya da sokaklarda özgürce dolaşabilmek toplumsal cinsiyet rollerinden azade değildi” (Breyer, 2021). Esasen, erkekliğin egemen olduğu bir dönemin dünyada hüküm sürdüğü gerçeği göz önüne alındığında, baskın eril gücün fotoğrafa yansması ve etkisi de kaçınılmazdır (Tüzül, 2020). Birçok meslekte olduğu gibi plastik sanatlar da erkeğe uygun / yakışan faaliyet alanı olarak görüldüğünden kadınlar uzun yıllar boyunca plastik sanatlar alanında dışlanmışlardır (Ulusoy, 1999, s.58). Bu yüzden fotoğrafın toplumsal bağlamda incelenmesi, fotoğrafın hangi dönemlerde, hangi toplumsal olaylar ve normlar eşliğinde geliştiğini göstermekte ve toplumsal cinsiyet rollerinin görsel olarak nasıl şekillendiğini anlamaya yardımcı olmaktadır.

Kadınların fotoğraf alanında geç ya da az yer almasının sebepleri, yine toplumsal cinsiyet normlarında kendini bulmaktadır. Denizler, kendisiyle yapılan röportajda, kadınların fotoğraftaki yerinin toplumsal cinsiyet rolleriyle şekillendiğini ortaya

koymaktadır (akt. Oral, 1985, s.y.):

“İyi bir fotoğraf çekmek, kişinin yetenek ve içgüdüleriyle ilgilidir. Çekilen bir fotoğraf, fotoğrafçının ne gördüğü, fotoğrafı çekerken neler hissettiğidir. Fotoğrafçının bakış açısıdır. Bu fotoğrafı çekenin, yetenekleri ölçüsünde, aktarabildiği bireyselliğidir. Bu nedenle fotoğrafta ‘kadın bakışı’ ve ‘kadın bakışının fotoğrafa getirdiği artılar’ olup olmadığı sorusundan çok, kadının fotoğraf sanatıyla ilgili sorunlarından bahsedilebilir. Fotoğraf daha çok evin dışında olmayı, dışarıda çalışmayı, insanlarla iletişim kurmayı gerektirdiğinden ve çok fazla emek istediğinden, fotoğrafa zaman ayırabilmek çoğu kadın fotoğrafçı için zordur. Ailevi sorumlulukları (evlilik, çocuk vs.) nedeniyle, fotoğrafa ayıracağı zaman da kısıtlıdır. Ayrıca erkeklerin rahatlıkla, tek başına girebilecekleri yerlere, kadınlar giremezler. Bazı konuları (savaş gibi...) tek başlarına işleyemezler. Ülkemizde kadın fotoğrafçı olmanın bir avantajı yoktur, ciddiye alınmamak gibi bir dezavantajı da vardır.”

Toplumsal cinsiyet açısından kadının fotoğraf makinasının arkasındaki yeri kadar, fotoğraf makinasının önünde, fotoğrafta bir öge olarak yer alması da ele alınması gereken başka bir açıyı oluşturmaktadır. Fotoğraf, sadece bir görüntü kaydı olmanın ötesinde, anlamın üretildiği ve yorumlandığı dinamik bir görsel iletişim aracı olarak ele alınmalıdır. Fotoğrafın iletişimsel gücü göz önüne alındığında, fotoğrafta biçim, içerik ve bağlam unsurları birbiriyle ilintili olarak ele alınmalıdır. Bu nedenle fotoğrafı sadece teknik olarak ele almaktan ziyade aktarmaya çalıştığı hikâye ya da toplumsal mesajın da ele alınması toplumsal cinsiyet normlarının anlaşılmasında önem taşımaktadır.

Fotoğrafı görsel bir veri olarak ele alan Özdamar Akarçay, (2023, s.112) imgelerin, yalnızca ilettikleri anlatılarla sınırlı kalmayıp, aynı zamanda hakikat değerleriyle ilişkilendirilen retorik bir işlev üstlendiğinden bahsetmektedir. Bu bağlamda, fotoğraflar sadece var olanı yansıtmakla kalmaz, aynı zamanda gerçekliği inşa eden güçlü görsel göstergeler olarak incelenmeye değerdir. Özdamar Akarçay, ayrıca imgelerin toplumsal meseleleri belirli bir perspektiften sunarken, daha geniş bir kültürel bağlam içinde şekillendiğini ifade etmektedir. Bununla birlikte, bir fotoğrafın etkisi izleyiciye

göre değişkenlik gösterebilmekte; çünkü bireyler, fotoğrafları kendi görme biçimleri ve deneyimleri doğrultusunda farklı şekillerde algılamakta ve yorumlamaktadırlar.

Fotoğraflar, toplumsal cinsiyet normlarının görselleştirilmesi ve yeniden üretilmesi için etkili bir araçtır. Berger (1972/2020, s.45, 110), görsel temsillerin, bireylerin toplumsal kimliklerini ve cinsiyet rollerini nasıl algıladığını şekillendirdiğini belirtir. Fotoğraflar, içerdikleri farklı göstergelerle kadın ve erkeklerin hangi rollerde, hangi bağlamlarda ve nasıl temsil edildiğine dair güçlü ipuçları sunar. Örneğin, kadınların genellikle pasif rollerle ilişkilendirilmesi, erkeklerin ise aktif ve lider konumlarda gösterilmesi yaygın bir eğilimdir (Goffman, 1979, s.16). Bu tür görsel pratikler, toplumsal cinsiyet hiyerarşisini pekiştirir ve bireylerin bu normları içselleştirmesine yol açabilir.

Bourdieu (1984, s.172, 182, 303), toplumsal pratiklerin yeniden üretiminde görselliğin merkezi bir rol oynadığını savunur. Ayrıca kadınların sıklıkla bakımla veya ev içi işlerle sorumlu olan rollerle ilişkilendirildiğini, erkeklerin ise bilim, teknoloji ve liderlik gibi alanlarda temsil edilerek cinsiyet ayrımcılığının güçlenmesine katkı sağladığını belirtmektedir. Berger kadının toplum içindeki varlığının erkekten çok başka olduğunu altını çizerek “erkekler davrandıkları gibi, kadınlarsa göründükleri gibidirler” (1972/2020, s.47) demektedir. Erkeklerin sadece gözleyen olduğunu ve gerçekte yapamayacağı şeyleri dahi yapabilecek otoriteye sahipmiş gibi gösterildiğini belirtmektedir. Öte yandan, kadının hem gözleyen hem gözlenen olarak devamlı kendini seyretmek zorunda kalarak başkalarının ondan beklediği sınırlar içinde varlığını göstermek durumunda kaldığından söz etmektedir (Berger, 1972/2020, s.45-47). Böylece fotoğraflar, toplumsal eşitliğin şekillenmesinde bir araç olarak işlev görür. Dolayısıyla, ders kitaplarındaki fotoğrafların eleştirel bir şekilde analiz edilmesi, toplumsal cinsiyet normlarının yeniden inşa sürecinin anlaşılmasına olanak tanır.

Kişinin mevcudiyetini ve bireysel statüleri yansıtan portre fotoğrafları en temel anlamda toplumsal cinsiyet normlarının yeniden temsili için iyi bir alan olmaktadır. Clarke (1997/2017, s.117) portre fotoğrafın, estetiğin yanı sıra kültürel, ideolojik, sosyolojik ve psikolojik birçok etmenden etkilenen bir alan olduğunu ve en belirgin, en karmaşık ve tartışmalı olan fotografik görüntüyü temsil ettiğini belirtmektedir. Portrenin, bireyin tasvirini yaparken kişilik mevcudiyetini tanıttığını aynı zamanda onun sosyal bir

kimlik kaydı olan göstergesiyle bireysel statüsünü bir dizi kodlar ve görenekler yoluyla kurduğunu belirtmektedir.

Fotoğraf toplumsal cinsiyet açısından ele alındığında toplumu yansıtan belgesel fotoğraflar kadar bireyin temsilini sağlayan portre fotoğraflara da bakmak gerekmektedir. Barthes (1980/2011, s.25-26) portre fotoğraflarında görüntü analizi, bireysel kimlik, temsiliyet ve algı arasındaki ilişkiyi göstergebilimsel olarak ortaya koymaktadır. Öncelikle, mercek önündeki varlığın görüntüsü, fotoğraflanan kişinin fiziksel varlığının bir kaydı olduğundan bahsetmektedir. Göstergebilim açısından, bu görüntü "ikonik bir gösterge" olarak işlev görmek ve doğrudan gerçeklikle bağ kurmaktadır. Ancak bu görüntüyü, fotoğrafın bir öznel yorum olduğunu unutmadan, bir yansıma veya temsil olarak değerlendirilmesi gerektiğinden söz etmektedir. Buradan yola çıkarak fotoğraflarda kadın ve erkek bireylere yer vermek, en temel anlamda onların var oluşlarını yansıtan bir temsili sağladığı söylenebilir.

Portre fotoğraflarındaki diğer bir unsur olarak fotoğraflanan kişinin kendi görüntüsüne değinen Barthes, fotoğraflanan kişinin kendini nasıl gördüğü veya nasıl görünmek istediğinin öneminden bahsetmektedir. Bu, öznenin toplumsal kimliği ve benlik algısıyla ilişkilendirilmiştir. Göstergebilim açısından, bu "gösterge" bireyin toplumsal maskesini yansıtmaktadır. Bu açıdan Berger'in toplumsal pratiklerin yeniden üretiminde bahsettiği kadın birey açısından, kadının hem kendini gözleyen hem de gözlenen rolüyle örtüşmektedir.

Barthes, portre fotoğraflarındaki fotoğrafçının görüntüsü ile fotoğrafçının, fotoğrafladığı kişiyi nasıl algıladığı ve bu algıyı nasıl görselleştirdiğinin önemli olduğundan bahsetmiştir. Bu, fotoğrafçının sanatsal ve ideolojik bakış açısını ortaya koymaktadır. Fotoğrafçının bakış açısı, aynı zamanda fotoğrafın kompozisyonunu ve estetik özelliklerini etkilemektedir. Bu sebeple fotoğraflara toplumsal cinsiyet normları açısından bakıldığında fotoğrafçının kendi normlarını fotoğrafa yansıtması söz konusu olmaktadır.

Son olarak fotoğrafçının sanatı için kullanılan görüntüyü Barthes, fotoğrafçının teknik becerilerini, yaratıcı vizyonunu ve sanatsal ifadesinin bir temsili olduğunu ifade

etmektedir. Bu görüntü, fotoğrafın bir sanat eseri olarak değerlendirilmesini sağlamakta ve fotoğrafçı ile izleyici arasında bir bağ kurmaktadır. Özellikle fotoğrafçının ticari kaygıdan uzak bir biçimde sanatsal kaygılarla toplumsal cinsiyet kavramını ele alması önem taşımaktadır denilebilir. Bu yüzden toplumsal cinsiyet eşitliğinin temsili açısından Barthes'ın "punctum" kavramı bu bağlamda öne çıkarak önceden belirlenmiş standartlara göre çekilen stok fotoğraflarında fotoğrafçının estetik bir vizyonla özgürce fotoğraf üretiminin önüne geçildiği söylenebilir.

Fotoğraf, toplumsal cinsiyet perspektifinden incelendiğinde, medyanın ve toplumun cinsiyet rollerini nasıl şekillendirdiğini anlama konusunda önemli bir araç olmaktadır. Fotoğraf daha önceleri yardımcı malzeme olarak kullanılırken artık tek başına kullanıldığında bile birçok sosyal meseleyi anlatabilmekte ve eşitsizlikleri vurgulayabilmektedir (Arat, 2020, s.47). Fotoğraftaki temsiller, bireylerin ve toplumun cinsiyet rollerini ve normlarını şekillendirirken, aynı zamanda bireylerin cinsiyet kimliklerini ve benlik algılarının pekişmesini de etkilemektedir. Bu yüzden özellikle öğretimsel açıdan ele alındığında öğrencilerin farklı fotoğraflar aracılığıyla çeşitli cinsiyet rollerini gözlemlemesi ve bu rollere ilişkin olumlu ve olumsuz yönleri değerlendirmesi önem taşımaktadır.

Toplumsal cinsiyet ve toplumsal statü ile ilgili temsillerinin görsel tasvirleri incelendiğinde görsel tasarım ve beden dili aracılığıyla kadının cinselliği, güzelliği ve metaforik bir anlatımla toplumsal cinsiyeti, kapitalist ataerkil ideoloji ve toplumdaki eril beklentiler doğrultusunda oluşturulmaktadır (Er Özden ve Özden, 2018, s.149). Avrupai beyazlık, zayıflık, gençlik, dolgunluk ve kıvrımlılık gibi bedensel klişeler üzerine inşa edilen ‘güzellik miti’ çekicilik kavramını belirli bir yaş, ırk ve fiziksel özellik grubuyla sınırlandırarak normatif güzellik standartlarını biçimlendirmektedir (Genç, 2019; s.99).

‘Hollywood’ ile beraber kadın kimliği ve bedeni, erkek hegemonyasında sürekli yeniden üretilen toplumsal kontrolün bir aracı halinde belirli imgeler etrafında kurgulanmaktadır (Andaç, 2014, s.55). Benzer şekilde, reklam fotoğraflarında kadın, çoğunlukla güzel, zayıf, zarif, çekici ve erotik aynı zamanda namuslu ve iffetli bir ‘ideal/süper kadın’ kimliğinde toplumsal göstergelerle sunulurken, kadın bedenin yeniden inşasında önemli bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır (Kula Demir ve Yiğit, 2013, s. 471-

472). Çekici kadınların ve çekici erkeklerin model olarak seçildiği stok fotoğrafçılığında da (Ürper, 2012, s.114), güzellik odaklı estetik bakıştan söz etmek mümkündür. Güzellik genellikle beğendiğimiz bir şey için kullanılan bir sıfat iken, modern Batı toplumlarında güzellik maddesel yani beden boyutunu öne çıkaran ve kadın bedeni üzerinden işlenen bir norm haline gelmiştir (Genç, 2019, s.31-32).

Günümüzde ideal beden imgesi, zayıflık, uzun boy ve gençlik gibi unsurlar etrafında şekillenmekte olup, bu standartlara uymayan bireylerde özgüven eksikliği, yeme bozuklukları ve gereksiz estetik cerrahi gibi çeşitli fiziksel ve psikolojik sorunlara yol açabilmektedir. Atik ve Örtün'ün (2008) yapmış olduğu araştırmanın bulguları, bireylerin ideal bedene sahip olmalarının, toplum içinde beğenilme ve tercih edilme olasılıklarını artırdığını göstermektedir. İlginç bir şekilde, eğitim düzeyinin yükselmesi dış görünüme verilen önemi azaltmamış; aksine, modern yaşam koşulları çerçevesinde, özellikle iş hayatında ve sosyal ilişkilerde bu ideal imgelere sahip olmanın belirleyici bir faktör olduğu gözlemlenmiştir. İlk izlenimde dış görünümün, bireyin zihinsel ve ruhsal niteliklerinin önüne geçebilmesi, toplumsal değerler açısından dikkat çekici bir durumdur. Öte yandan, ideal beden algısına ulaşamayan bireylerde baskı, endişe ve sağlık sorunları gibi olumsuz etkiler ortaya çıkabilmektedir. Çalışma, bu standartlara ulaşmak için gösterilen çabaların incelenen yaş grubunda genellikle düşük riskli olarak algılanan diyet yapma gibi bireysel girişimlerle sınırlı kaldığını; ancak bazı bireylerin estetik ameliyat gibi yüksek risk içeren müdahaleleri de kabul edilebilir gördüğünü ortaya koymuştur. Sonuç olarak, ideal beden algısının bireyler üzerindeki psikolojik, sosyal ve fiziksel etkileri modern toplumda giderek daha belirgin hale gelmektedir.

Güzellik söylemi, özellikle medyada yer alan haliyle bireyleri tüketim odaklı bir yapıya yönlendirerek ideal güzellik algısına ulaşma çabasını sürekli kılmaktadır. Bu idealin erişilemez oluşu, kapitalist düzenin arzu ettiği gibi tüketimin devamlılığını sağlarken, kadınların toplumsal kabul ve özgüven kazanma arzusuyla iktidarın ekonomik hedeflerine uyum göstermesine yol açmaktadır. Özgen'in (2017) yapmış 18-25 yaş arası kadınlarla yapmış olduğu çalışmanın bulguları, medyada sunulan güzellik söylemlerinden doğrudan etkilendiklerini ortaya koymaktadır. Kadınlar, güzellik ideallerinin psikolojik ve fiziksel olumsuzluklara yol açtığının farkında olsalar da bu

ideallere uyma çabasını sürdürmektedirler, çünkü güzellik söylemi toplumsal normlar haline gelmiş ve bireyin sosyal kabulü bu normlara uyumuyla ilişkilendirilmiştir. Bununla birlikte, baskın güzellik söylemine alternatif bir söylem sunduğunu iddia eden H&M ve Dove gibi markaların da kadınların toplumsal baskılarından ve kırılğanlıklarından faydalandığı görülmektedir. Dolayısıyla, bu tür yaklaşımlar işlevsel olarak hâkim güzellik söyleminden farklı bir noktada konumlanmamaktadır. Sonuç olarak, biyoiktidarın bir ürünü olarak güzellik söylemi, toplumsal yapılar içinde normatif bir güç mekanizması haline gelmekte; kadınların ideal beden, estetik müdahaleler ve makyaj gibi konularda verdikleri kararlar, toplumsal gözetim mekanizmaları çerçevesinde şekillenmektedir. Kadınlar için toplumsal onay, bu mekanizmanın gerekliliklerine uyum sağlamakla mümkün olmaktadır.

Toplumsal cinsiyet algısının inşa edilmesi ve yayılması süreçlerini anlamak önemlidir. Bu sayede, toplumsal cinsiyet algısına ilişkin eşitsiz, olumsuz yargı, tutum ve davranışları değiştirmek, daha eşitlikçi bir toplum yaratmak için adımlar atılabilir. Kadını sadece domestik alanlarda ve erkeği sadece kamusal alanlarda tasvir eden geleneksel tabuları yıkmış bir toplumda yaşamak için, medya (Çelebi, 2022, s.828) ve toplumun tüm paydaşlarına büyük sorumluluklar düşmektedir. Fotoğraf yaşamı aracısız ve doğrudan gözler önüne sererken, ona bilinçli bakabilmek öğrenildiğinde, yaşamın doğru bir şekilde saptanabildiği gibi güzelleşmesine de katkı sağlanmış olunacaktır (Ünal, 2012, s.41). Bu nedenle fotoğrafların toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifinden görsel analizi, eğitimde ve toplumsal farkındalık oluşturmada önemli bir yere sahiptir. Fotoğrafların cinsiyetçi kalıp yargıları nasıl pekiştirdiği konusunda derinlemesine bir araştırma yapılması, eğitim materyali olarak kullanıldığında daha bilinçli bir toplumun oluşturulmasına katkıda bulunacaktır.

Fotoğraflar aracılığıyla öğrenciler, cinsiyet eşitsizliğini cinsiyet rollerini ve toplumsal cinsiyetin tarihsel ve kültürel olarak nasıl şekillendiğini daha iyi kavrayabilirler. Öte yandan toplumun farklı kesimlerinde yaşanan deneyimler hakkında göstergelere sahip olan fotoğraflar, çocuklara cinsiyet eşitliği ve toplumsal cinsiyet konularında daha geniş bir perspektif kazanabilirler. Fotoğrafların incelenmesi ve tartışılması, öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerini geliştirebilir ve özellikle sosyal

bilgiler dersinde derinlemesine analiz yapmalarını ve dersinin hedeflenen etkisini arttırmayı sağlayabilir. Bu nedenle, gerek ders kitabı yazarları ve görsel tasarımcıları, gerekse görsel ders materyallerini hazırlayan öğretmenler, fotoğraf seçimlerinde toplumsal konulara duyarlılık, eşitlik, çeşitlilik ilkeleri ve öğrenci katılımını teşvik edecek göstergelere sahip fotoğraflar seçmeleri ve üretmeleri önem taşımaktadır.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırma Modeli

Bu araştırmada ortaöğretim Sosyal Bilgiler ders kitaplarındaki fotoğraflarda toplumsal cinsiyet temsilleri, cinsiyet rolleri ve cinsiyet kalıp yargılarını ders kitaplarındaki temsil edilme biçimlerini belirlemek amacıyla nitel araştırma desenlerinden doküman analizinden yararlanılmıştır. Nitel araştırmalar, algıların ve olayların doğal ortamında gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik bir araştırma olarak tanımlanır (Yıldırım ve Şimşek, 2013, s.45). Bu araştırmada, ele alınan fotoğrafların içinde bulunduğu bağlam ve bu bağlamın etkisinin anlaşılması, çıkarımda bulunulabilmesi için araştırmada derinleştirilmeye olanak tanıyan nitel araştırma yöntemi ele alınmıştır.

Sanatın ve eğitimin ortak noktası bireylerin öznel deneyimlerinden şekil almasıdır. Bireylerin yorumları ve düşünceleri, farklı zaman, mekân ve deneyimlere göre farklılık gösterebilir. Sanatta ve eğitimde bir durum ayrı kişilerde, ayrı zamanlarda, ayrı yerlerde farklı sonuçlar doğurabilmesinden dolayı bu farklılık ve öznellik, bazı araştırmalarda ölçülebilirliği ya da sayısallaştırmayı (nicelleştirmeyi) güçleştirmektedir (Mamur, 2012, s.197). Bu araştırmada bu zorlukla baş edebilmek için fotoğraflar toplumsal cinsiyet normları yönünden incelendikten sonra bulgular frekans ve yüzdelik ifadelerle sayısal betimleme sağlanmıştır. Ayrıca bulgulara elde edilen çözümlemelerin farklı anlamlar yaratmaması için örnek fotoğraflara ve açıklamalara yer verilmiştir.

Nitel araştırma desenlerinden biri olan doküman incelemesi, basılı ya da elektronik dokümanların belli bir sistematığe bağlı olarak toplanması, incelenmesi, sorgulanması ve analiz edilerek değerlendirilmesidir. Doküman incelemesi, çalışılan olgu ile ilgili, sistematik veri toplanması ve analiz süreçlerinin yanı sıra bir anlam çıkarmayı ve ampirik bilgi geliştirmeyi sağlayan bir yöntemdir (Özkan, 2021, s:34). Dokümanlar, araştırmacının duruma herhangi bir müdahalesinin olmadığı metinleri (rapor, yönetmelik, tutanak, haber bülteni, günlükler vb.) ve görüntüleri (film, video, fotoğraf gibi görseller) içerir. Doküman incelemesi işlem süreci, dokümanlarda yer alan verilerin bulunması, seçilmesi, değerlendirilmesi (anlamlandırılması) ve sentezlenmesi basamaklarını içerir (Bowen, 2009, s.28). Dokümanlar bir iletişim aracı olarak ele alınarak, kaynak ile alıcı

arasında bir iletişim kanalı olarak görülebilir. Bu araştırmada fotoğrafların seçilmesi, değerlendirilmesi ve sentezlenmesi gerçekleşeceğinden doküman inceleme deseni ele alınmıştır.

Doküman inceleme yönteminde izlenen belirli aşamalar bulunmaktadır. Forster (1995) bu aşamaların dokümanlara ulaşılmasıyla başlayıp, özgünlüğünün kontrol edilmesi, araştırmacı tarafından dokümanların çözümlemesi ve verilerin analiz edilip, kullanılması ile tamamlandığını belirtmiştir (akt. Yıldırım ve Şimşek, 2021, s.194-201). Belirtilen aşamalara bağlı kalınarak yürütülen bu araştırmada, araştırma sürecinin anlaşılması ve çözümlemesi için detaylı açıklamalar yapılmıştır.

3.2. Örneklem

Nitel araştırmalarda, amaçlı bir şekilde seçilmiş görece küçük örneklerle odaklanır. Bu örnek tek bir durum bile olabilir. Nicel araştırmalarda bu dar kapsam ‘önyargı’ olarak nitelendirilip bir zayıflık olarak görülürken, nitel araştırmalarda bu odaklanma bir amaçtır ve araştırmanın gücünü yansıtmak olarak düşünülür (Patton, 2018, çev. 2002, s.230). Dolayısıyla toplumsal cinsiyet temsilleri, cinsiyet rolleri ve cinsiyet kalıp yargıları yönünden fotoğrafların inceleneceği bu araştırmada amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Amaçlı örnekleme, çalışmanın amacına göre zengin bilgiye sahip olduğu düşünülen durumların seçilerek araştırmacı tarafından seçilen durumlar bağlamında doğa ve toplum olay ve olgularının keşfedilerek açıklanmasına olanak tanır (Büyüköztürk vd., 2011, s.89, Yıldırım ve Şimşek, 2013, s.135).

Amaçlı örnekleme yöntemlerinden biri ölçüt örneklemedir. Bu yöntemde belli nitelikleri veya ölçütleri karşılayan olaylar, nesneler ya da durumlar örnekleme alınır (Büyüköztürk vd., 2011, s.91). Ölçüt örnekleme, bir durumun veya sistemin iyileştirilmesi için gözden geçirilmesi ve incelenmesinin ardından eksikliklerini veya zayıflıklarını ortaya çıkarabilecek kalite kontrol benzeri çalışmalarda yaygın olarak kullanılan bir stratejidir (Patton, 2018/2002, s.238). Öğretim materyallerinde yaygın olarak kullanılan görsellerden biri olan fotoğrafın, mevcut toplumsal cinsiyet normlarını pekiştirme veya bunlara meydan okuma gücünden yola çıkılarak bu araştırmada ders kitaplarındaki fotoğrafların toplumsal cinsiyet bağlamında incelenmesi amaçlandığından ölçüt örnekleme yöntemi kullanılmıştır.

Örneklem belirleme ölçütleri olarak;

- Toplumsallaşma ve cinsiyet algısını doğrudan etkileyen konuları barındırdığı için Sosyal Bilgiler dersi,
- Çocukların ortaöğretim döneminde kimlik gelişimlerinin hızla şekillenerek toplumsal cinsiyet normlarını içselleştirmesi ve toplumsal cinsiyet rolleri toplumsallaşma sürecinde daha belirgin ortaya koyduğu kritik bir süreç olması bakımından 5., 6. ve 7. sınıflar,
- Öğretimde en fazla kullanılan materyalden biri olan ders kitapları,
- Ders kitapları içerisinde EBA'dan elektronik olan ulaşılanlar,
- Ders kitaplarındaki görsel unsurlar arasında temsil gücü en yüksek olması nedeniyle fotoğraflar,
- Toplumsal cinsiyet normlarına maruz kalan ve maruz bırakanlar olarak insan içeren fotoğraflar,
- Bu fotoğraflar arasından birey olarak ele alınıp cinsiyet açısından değerlendirilmeyi sağlayacak fotoğraflar örneklem olarak seçilmiştir.

Bu araştırma için Sosyal Bilgiler dersine ait MEB Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı tarafından ders kitabı olarak kabul edilerek karara bağlanmış, 2024-2025 Eğitim-Öğretim Döneminde öğrencilerin kullanımına ücretsiz olarak sunulan ve aynı zamanda EBA üzerinden elektronik olarak yayınlanmış, 3 adet ders kitabındaki 347 adet fotoğraf örneklem olarak seçilmiştir. Araştırmanın örneklemine oluşturan Sosyal Bilgiler ders kitaplarına ait bilgiler Tablo 1'de ve bu kitaplarda yer alan fotoğraflara ve diğer görsellere ait sayılar Tablo 2'de belirtilmiştir.

Tablo 1. Araştırma Örnekleminde İncelenen Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarının Künye Bilgileri

Sınıf	Baskı Yılı	Ders Kitabı Adı (Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Sosyal Bilgiler)	Yazar(lar)	Görsel Tasarım	Yayın Hakkı Sahibi	Ders kitabı kabul edilme kararı
5.	2024	5 Ders Kitabı (1. ve 2. Kitap)	Cemal Gökhan Ol, Faruk Gökalp Yılmaz, Hilal Demirezer, Mehtap Polat, Murat Akpınar, Ömer Evin, Turan Sinan Çelebi, Yasemin Yabansu	Bünyamin Telli, Engin Karadoğan, Ercan Yandımoğlu, Hakan Örs, Halil Seydioğlu, Kübra Selek	MEB	17.07.2024 tarih ve 110460159 sayılı yazısı
6.	2024	6. Sınıf Ders Kitabı	Hikmet AZER	Gülçin AKIN BEKTAŞ	EVOS Basım Yayın	17.08.2023 tarih ve 35 sayılı kurul kararı
7.	2024	7. Sınıf Ders Kitabı	Ahmet Utku Özensoy	Serkan Avcı	Yıldırım Yayınları	02.06.2023 tarih ve 29 sayılı kurul kararı

Ders kitaplarında yer alan görseller, Güneş (2022) tarafından ‘resimler’, ‘grafik ve şekiller’ ve ‘karikatürler’ olmak üzere üçe ayrılmış ve resimler de fotoğraf, resim ve şema olmak üzere üçe ayrılmıştır. Ayrıca Clark ve Lyons (2011) görselleri öne çıkan özelliklerine göre illüstrasyon (kalem, mürekkep, suluboya, bilgisayar çizim paketleri gibi çeşitli medya ve teknikler kullanılan görsel öğelerin tasviri), fotoğraf (fotoğrafik veya dijital teknolojiler kullanılarak yakalanan görüntüler) ve modelleme (bilgisayar destekli çizim paketleri de dahil olmak üzere çeşitli ortamlar kullanılarak aslına sadık bir şekilde gerçeğin yeniden üretimi) olarak 3’e ayırmıştır. Ders kitaplarında görseller, metin içi atıf

yapılabilmesi için türlerine göre görsel, harita, grafik gibi ayrı ayrı numaralandırılmaktadır. Bu araştırmada incelenen ders kitaplarında kullanılan görseller, “görsel” ve “harita” olmak üzere iki ayrı numaralandırma dizisindedir. Bu araştırma için incelenen Sosyal Bilgiler ders kitaplarındaki bazı fotoğraflar ayrı ayrı olmasına rağmen bir numara verildiği tespit edilmiştir. Bu yüzden araştırmacı her bir görseli ayrıca numaralandırarak toplam sayıya ulaşmıştır.

Ders kitaplarında yer alan görsellerin literatürde yapılan sınıflandırmaları ve incelenen ders kitaplarındaki numaralandırma sistemi göz önünde bulundurularak, araştırmanın amacına uygun olarak kitaplarda yer alan görseller; fotoğraf (fotoğrafik veya dijital teknolojiler kullanılarak kaydedilmiş görüntüler), diğer görseller (grafik, şekil, karikatür, şema, illüstrasyon vb.) ve haritalar olmak üzere üçe ayrılmıştır. Bu kategorilendirmeye göre ders kitaplarındaki görseller sınıf düzeyine ve ünitelere ayrılarak Tablo 2’de verilmiştir.

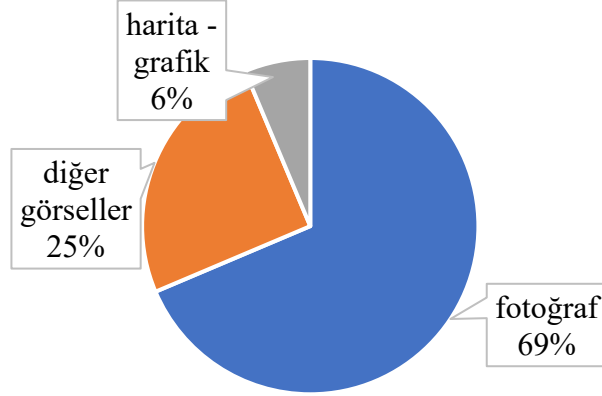
Tablo 2. Ortaöğretim Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarındaki Görsellerin Sınıf ve Ünite Bazında Görsel Kategorileri ve Sayıları

Sınıf	Ünite	Fotoğraf	Diğer Görseller	Harita - Grafik	Toplam
5. Sınıf	1.Ünite	51	8	0	59
	2.Ünite	48	19	11	78
	3.Ünite	60	8	13	81
	4.Ünite	56	23	1	80
	5.Ünite	94	39	1	134
	6.Ünite	37	16	0	53
	<i>Toplam</i>	<i>346</i>	<i>113</i>	<i>26</i>	<i>485</i>
6. Sınıf	1.Ünite	31	8	0	39
	2.Ünite	67	13	14	94
	3.Ünite	28	4	18	50
	4.Ünite	41	10	0	51
	5.Ünite	65	8	2	75
	6.Ünite	53	2	0	55
	7.Ünite	36	27	6	69
	<i>Toplam</i>	<i>321</i>	<i>72</i>	<i>40</i>	<i>433</i>

Tablo 2'nin devamı

Sınıf	Ünite	Fotoğraf	Diğer Görseller	Harita - Grafik	Toplam
7. Sınıf	1. Ünite	26	16	0	42
	2. Ünite	24	45	7	76
	3. Ünite	51	7	8	66
	4. Ünite	14	25	0	39
	5. Ünite	49	15	0	64
	6. Ünite	18	9	0	27
	7. Ünite	38	23	1	62
	<i>Toplam</i>	<i>221</i>	<i>139</i>	<i>16</i>	<i>376</i>
Tüm Sınıflar	Toplam	888	324	82	1294

Ortaöğretim Sosyal Bilgiler ders kitaplarındaki görsellerin sayısı Tablo 2’de incelendiğinde, kullanılan görseller içinde en fazla fotoğrafa yer verildiği söylenebilir. Şekil 2’de yer alan yüzdelerle bakıldığında ders kitaplarında görsel iletişim açısından fotoğrafa (%69) diğer görsellere nazaran daha fazla önem verildiği görülmektedir.

Şekil 2: Ortaöğretim Sosyal Bilgiler ders kitaplarında kullanılan görsellerin yüzdesi (Kaynak: Tablo 2, s.83-84)

Ortaöğretim Sosyal Bilgiler ders kitaplarında bulunan fotoğraflarda insan ögesi olan fotoğraflar öncelikli olarak seçilmiş daha sonra toplumsal cinsiyet normlarının ve rollerinin incelenmesini sağlayacak bireylerin yüzlerinin açıkça görüldüğü fotoğraflar bu araştırma kapsamında ele alınmıştır. Herhangi bir insan ögesi içermeyen; manzara, mimari, still-life, hava, sualtı, astronomik/uzay, makro vb. fotoğraflar incelemeye

alınmamıştır. İnsan ögesi içeren ancak sayılması güç sayıda kişinin bulunduğu kalabalıklar veya birbirine karışmış insan toplulukları, objektifin odak uzaklığı veya bireye uzaklığa bağlı olarak tanımlamayacak kadar küçük boyutta kalan veya bedeninin belli bir kısmını (sadece el gibi) kadraja alan fotoğraflar araştırma dışı bırakılmıştır. Öte yandan kalabalık ve grupların bulunduğu fotoğraflarda fotoğrafın öne çıkan karakteri olan bireyler incelemeye alınmış diğer bireylerin sayıları hesaplamaya alınmamıştır. Ayrıca yine birden fazla kişinin olduğu ancak bedeninin bir kısmı (sadece saç ya da gözler gibi) görünen veya sırtı izleyiciye dönük bireylerin cinsiyet tanımlamasını kolaylaştırıcı metin yoksa inceleme dışı bırakılmıştır. Öte yandan tarihsel figür olarak bahsedilen kişilerin (Atatürk, Kara Fatma vb.) fotoğrafları, yazar ve görsel tasarımcı tarafından kitapta fotoğrafları yer verilmeye değer görüldüğünden, bu kişilerde araştırma kapsamına alınmıştır.

Ortaöğretim Sosyal Bilgiler ders kitaplarındaki sınıf ve ünitelere ayrılmış toplam fotoğraf sayıları ve bu çalışmada ele alınan ve alınmayan fotoğrafların sayıları Tablo 3'te belirtilmiştir.

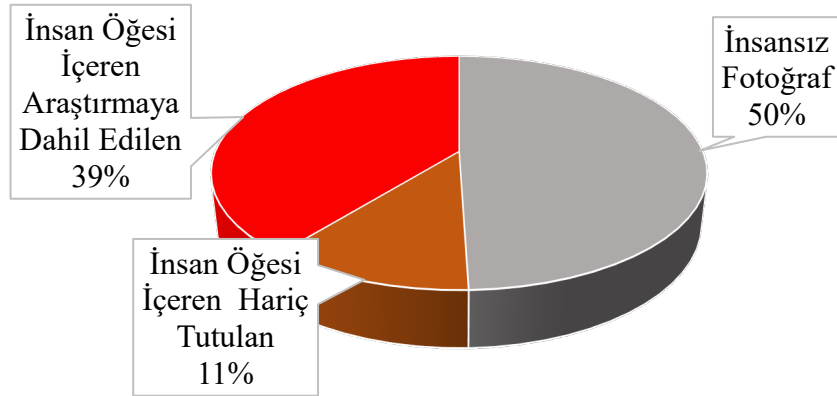
Tablo 3. Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarındaki Fotoğraflar ve Araştırma Örneklemi

Sınıf	Ünite	Toplam Fotoğraf	İnsansız Fotoğraf	İnsan Ögesi İçeren Fotoğraf		
				Toplam	Hariç Tutulan	Araştırmaya Dahil Edilen
5	1.Ünite	51	16	35	5	30
	2.Ünite	48	37	11	3	7
	3.Ünite	60	53	7	3	4
	4.Ünite	56	8	48	14	34
	5.Ünite	94	58	36	16	20
	6.Ünite	37	12	25	10	15
6	1.Ünite	31	8	23	4	19
	2.Ünite	67	58	7	5	2
	3.Ünite	28	12	8	1	7
	4.Ünite	41	8	27	8	19
	5.Ünite	65	60	15	2	13
	6.Ünite	53	20	42	13	29
	7.Ünite	36	14	10	2	8

Tablo 3'ün devamı

Sınıf	Ünite	Toplam Fotoğraf	İnsansız Fotoğraf	İnsan Ögesi İçeren Fotoğraf		
				Toplam	Hariç Tutulan	Araştırmaya Dahil Edilen
7	1. Ünite	26	50	25	4	21
	2. Ünite	24	11	13	8	5
	3. Ünite	51	26	26	4	22
	4. Ünite	14	14	-	-	-
	5. Ünite	49	11	38	5	33
	6. Ünite	18	2	16	1	15
	7. Ünite	38	2	36	5	31
Toplam		888	439	449	101	347

Tablo 3'te ortaöğretim Sosyal Bilgiler ders kitaplarındaki fotoğraflarda insana yer verilme sayıları incelendiğinde ve Şekil 3'te yer alan yüzelere bakıldığında insan ögesi bulunan fotoğraflarla ($n=449$) insan ögesi bulunmayan fotoğraflara ($n=439$) nerdeyse yarı yarıya yer verildiği söylenebilir. Eşya fotoğrafları dışında özellikle manzara ve mimari fotoğraflarda insan ögesine yer verilmediği söylenebilir. Sonuç olarak bu araştırma kapsamında 347 fotoğraf incelenmiş ve bu fotoğrafların içerik analizi yapılarak bulgulara sunulmuştur.

Şekil 3: Ortaöğretim Sosyal Bilgiler ders kitaplarında kullanılan görsellerde insan ögesi kullanım durumu yüzdesi (Kaynak: Tablo 3, s.85-86)

Bu araştırmada incelenen sosyal bilgiler ders kitaplardaki fotoğrafları üreten fotoğrafçılar anonim kalmıştır. Kitapların EBA'da bulunan görsel kaynakçaları

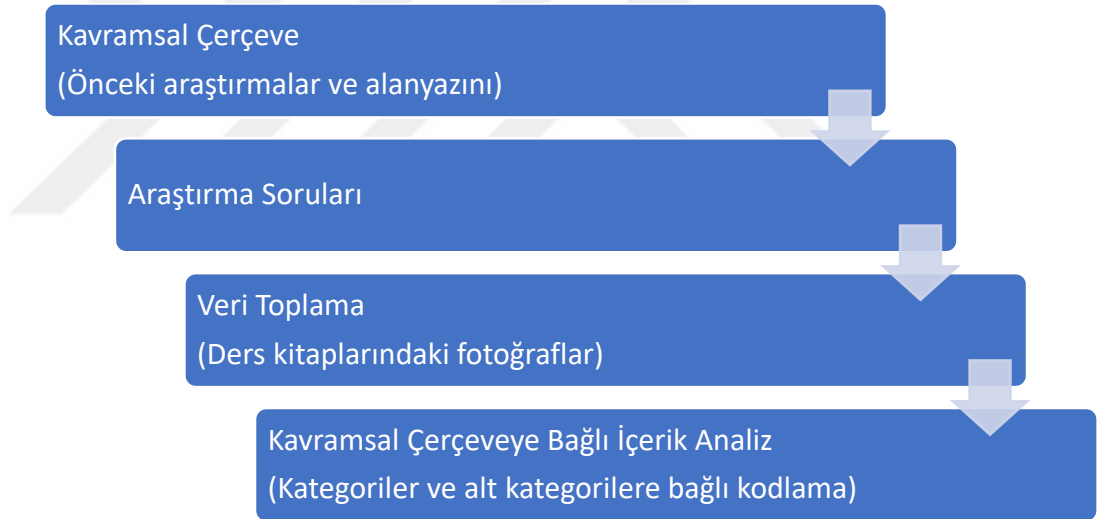
incelendiğinde araştırma için ele alınan 5.sınıf ders kitabındaki 110 fotoğrafın %73'ünün "123rf.com" stok sitesinden, 6.sınıf ders kitabındaki 97 fotoğrafın %54'ünün "shutterstock.com" stok sitesinden ve 7.sınıf ders kitabındaki 127 fotoğrafın %79'unun "shutterstock.com" stok sitesinden alındığı görülmektedir. Stok siteleri dışında 5.sınıf için %23'nün, 6.sınıf için %44'nün ve 7.sınıf için %20'sinin web sitelerindeki ve haber sitelerindeki fotoğraflarından alındığı ortaya çıkmaktadır. Ders kitaplarında verilmek istenen bilgilere yönelik olarak kullanılan metinlerin telif değer taşımasına rağmen (özel olarak yazılmış) anlatımın desteklenmesinde, pekiştirilmesinde, dikkat çekmesinde, soyut bilgilerin somutlaştırılmasında işlevsel özellikleri dikkat çeken fotoğrafların özel prodüksiyonlar yerine amaç dışında önceden çekilmiş hazır fotoğrafların kullanılması dikkat çekici bulunmaktadır.

3.3. Verilerin Analizi

Doküman incelemesi yönteminde veriler dört aşamada analiz edilir: analize konu olan veriden örneklem seçme, tema geliştirilmesi, analiz biriminin saptanması ve sayısallaştırma (akt. Yıldırım ve Şimşek, 2013, s.197-200). Bu araştırma için ortaöğretim sosyal bilgiler ders kitaplarında bulunan ve insan ögesi içeren fotoğraflar örneklem olarak seçilmiştir. Daha sonra verilerin analizinde, tümdengelimci yaklaşımla alan yazını taraması ve önceki araştırmalardan elde edilen ve toplumsal cinsiyet normlarına göre birbirinden bağımsız olacak şekilde araştırma soruları kapsamında kategoriler geliştirilmiştir (bkz. Tablo 4, s.71). Veri analizinde fotoğraflarda bulunan kişiler analiz birimi olarak seçilerek incelenmiştir. Bu kişiler toplumsal cinsiyet normlarında belirtilen belirgin biçimde cinsiyeti temsil etme özelliğine sahip olan bireylerdir. Son olarak içerik analizinden elde edilen sonuçlar araştırmacının betimlemesinin yanında sayısallaştırılarak araştırmanın bulgularının güçlendirmesi sağlanmıştır.

Nitel araştırmalarda veri analizi, araştırmacının gördüğünün, betimlediğinin ve yorumladığının yani verinin anlamının aktarıldığı süreçtir. Bu araştırmada tümdengelimci bir analiz yaklaşımı kullanılarak, toplumsal cinsiyet kavramsal çerçevesinin içerisinde veri analizi süreci takip edilmiştir. Tümdengelim yaklaşımı, önceden öne sürülmüş kuramsal temellerden veya daha önceki toplumsal cinsiyet araştırmalardan (Kitiş Çınar, 2013; Demirel, 2010; Kırbaçoğlu Kılıç ve Eyüp, 2011; Gümüšoğlu, 2016; Özdemirci,

Erdol ve Şahin, 2024; Özdemir ve Balcı Karaboğa, 2019; Kalkan, 2020) ve MEB'in (2024) yayınlamış olduğu öğretim programından yola çıkılarak, araştırma sorularının belirttiği kategorilere göre veri toplamayı ve veriyi özetleyip yorumlayarak analizi etmeyi sağlayan bir analiz yöntemidir (Yıldırım ve Şimşek, 2021, s.241-244). Tümdengelim yaklaşımının avantajı, alanyazınında yer alan teorilerle tutarlı bir analiz yapılmasını sağlamasıdır (Elo ve Kyngäs, 2008, s.109). Öte yandan, önceden tanımlanmış kategorilerin kullanılması, yeni kavramları keşfetme potansiyelini sınırlayabileceğinden, araştırmacı kategorilerin analiz sürecini esnek tutmuştur (Hsieh ve Shannon, 2005, s.1279). Şekil 4'te bu araştırma tasarımına ve veri analizine rehberlik eden, önceki araştırmaların sonuçları ve alanyazınına dayanarak oluşturulan kategorilerin belirlenmesi süreci gösterilmektedir. Tümdengelimci analizde, araştırmacı belirlenen kategorilere uygun şekilde verileri kodlar.

Şekil 4: Araştırmada Kullanılan Tümdengelimci Veri Analizi Süreci

Araştırmanın amacına bağlı olarak alanyazınına ve daha önceki çalışmalara, bu araştırmanın sorularına ve veri olarak incelenen fotoğraflara dayanarak oluşturulmuş kategoriler Tablo 4'te gösterilmektedir. Örneklem olarak 347 fotoğraf kullanılmış ve bu fotoğraflarda incelenmek üzere 544 birey üzerinden veri analizi yapılmıştır. Veri analizinde “Atlas.ti 25” yazılımından yararlanılarak kodların oluşturulması ve sayısal veriye dökülmesi sağlanmıştır.

Tablo 4. Fotoğraflardaki Toplumsal Cinsiyet Kategori ve Kod Listesi

Kategori	Kod
Demografik Özellikler	
Cinsiyet kimliği	Kadın, Erkek
Yaş grubu	Çocuk, Genç, Yetişkin, Yaşlı
Sosyal rol	Aile büyüğü, Aile küçüğü, Arkadaş, Turist, Vatandaş, Göçmen ...
Aile kimliği	Anne, Baba, Evlat, Nine, Dede
Meslek	Doktor, Şoför, Öğretmen, İşçi, Mühendis ...
Fiziksel Özellikler	
Eylem	Ders Çalışma, Araştırma yapma, Selamlaşma, Sohbet etme, Dans etmek, Spor yapmak ...
İlişkili nesne	Bilgisayar, Kitap, Kırtasiye, Mutfak eşyası, Temizlik Eşyası ...
Mekân	Ev, Okul, İş yeri, Sağlık kuruluşu, Sokak ...
Kıyafet	Elbise, Pantolon, Ceket, Etek, Önlük, Başörtüsü ...
Üzerindeki renkler	Pembe, Mavi, Turuncu, Siyah, Beyaz ...
Saç tarzı	Kısa, Uzun, Sakallı, Bıyıklı ...
Sosyo-Kültürel Özellikler	
Dini motifler	Namaz, Ayin, Tören...
Kültürel motifler	Asker uğurlaması, Kına gecesi, Bayramlaşmak, El öpmek ...
Bireysel Özellikler	
Beden dili / Duygu durumu	Mutlu, Üzgün, Kızgın, Ciddi, Tebessüm, Gülümseme ...
Karakter	Başarılı, Eğlenceli, İlgili, Çalışkan...
Benlik Becerisi	Öz-farkındalık, Kendini tanıma ...
Sosyal Beceriler	İletişim, İş birliği, Sosyal farkındalık...
Ortak Beceriler	Uyum, Esneklik, Sorumlu karar verme...

3.4. Geçerlik ve Güvenilirlik

Nitel araştırmaların doğası gereği araştırmanın geçerliliğini ve güvenilirliğini tehdit eden durumlar söz konusu olabilmektedir. Genellikle nitel araştırmalar belirli bir bağlamın içinde derinlemesine yapıldığından başka bağlama transfer edilemeyebilir ya da genellikle küçük ve sınırlı örnekleme dayandığından elde edilen bulguların genellenebilirliği zorlaşabilir (Maxwell, 2022/2013, s.137). Öte yandan veri toplama yöntemlerinin standartlaştırılmamış olması ve verilerin yorumlanması araştırmacının

kendi anlayış ve bakış açısına bağlı olduğundan araştırmacının varsayımları ve kişisel önyargıları, verilerin anlamlandırılmasını etkileyebilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2021, s.282-288).

Yukarda bahsedilen sebeplerden dolayı araştırmanın geçerliliği ve güvenilirliği etkilenebilmektedir. Verilerin detaylı bir şekilde raporlanması, okuyucuların bulguların bağlamını anlamasına yardımcı olabilmekte ve bu yaklaşım, transfer edilebilirliği artırarak okuyucuların kendi bağlamlarında yorum yapmalarını sağlamaktadır (Merriam, 2023, s.221).

Bu çalışmada, nitel araştırma yönteminin geçerlilik ve güvenilirlik sorunlarını çözmek için araştırmada kullanılan yöntem, veri toplama süreci, verilerin analizi ve yorumlanması kapsamlı bir biçimde açıklanmıştır (Milles ve Huberman, 1994, s.263). Veri analizi sonucu kategoriler ayrıntılı betimlemelerle ve örneklerle sunulmuştur. Araştırmanın güvenilirliğini sağlamak için, kategoriler ve kod verileri frekans / yüzdelik tablolarıyla açık ve anlaşılır bir şekilde sunulmuş ve kodlama sürecinde kategorilerin içerikleri detaylandırılmıştır. Araştırmacı fotoğraflarla ilgili kodlama yaparken, kendi önyargılarını ve varsayımlarını sorgulayarak, önyargılarının araştırma sürecine etkisini en aza indirmeye çalışmak için aralıklı zamanlarda ders kitabındaki fotoğrafla ilgili metinler veya açıklamalara başvurmuştur. Kategorilerin yorumlanması, araştırmacıdan araştırmacıya ya da zaman içinde değişiklik gösterebileceğinden, geçerliliği ve güvenilirliği güçlendirmek adına kodlama güvenilirliği için farklı bir araştırmacı tarafından da kodlama yapılmış (Patton, 2002, s.545) ortak yönlerin ağır bastığı görüşünde uzlaşmış ve ayrıca araştırma bulguları ve yorumları bağımsız bir uzman tarafından gözden geçirilerek (Merriam, 2023, s.221) eksik noktaların tespit edilmesi sağlanmıştır.

4. BULGULAR

4.1. Ortaöğretim Sosyal Bilgiler ders kitaplarında yer alan fotoğraflarda bireylerin demografik özellikleri

Bireylerin demografik özelliklerinin kitaplardaki sayıları ve dağılımları aşağıda verilmiştir. Demografik özellikler; cinsiyet, sosyal rol (fotoğraflarda diğer kişilere göre bireye atfedilen sosyal rol), aile kimliği (aile ile beraber bulunma durumlarındaki rol) ve meslek olmak üzere 4 ayrı kategoride incelenmiştir.

4.1.1. Cinsiyet kimliği

Cinsiyet kimliği, bireylerin biyolojik olarak kadın ve erkek olarak kodlanması ile belirlenmiş ve cinsiyete ait sayılar ve dağılım Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5. Fotoğraflardaki Bireylerin Cinsiyet Kimliği Kategorisine ait Kodların Sayıları ve Dağılımları

Kategori	Kod	Kadın		Erkek		Toplam	
		<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
Cinsiyet kimliği	Cinsiyet	262	48,1	283	51,9	545	100

Bu araştırmada fotoğraflarda cinsiyeti tanımlanabilir bireylerin biyolojik cinsiyeti kadın ve erkek olarak kodlanmıştır. Tablo 5'teki sayılara göre ders kitaplarındaki fotoğraflarda erkeklerin (%51,9) ve kadınların (%48,1) sayısı görece birbirine yakındır.

Araştırma kapsamında incelenen 5. 6. ve 7. Sınıf Sosyal Bilgiler ders kitaplarında kullanılan fotoğraflardaki erkek temsillerine örnek olması açısından ele alınan Fotoğraf 11'de görüleceği gibi modern toplumda ideal erkek olarak tanımlanabilecek fizyolojik görüntüye sahip (yakışıklı, bakımlı, güler yüzlü) erkek bireylere yer verildiği görülmektedir. Bu fotoğrafın görsel kaynağına göre stok ajansından alınmıştır. Öte yandan, görsel kaynağına göre genel ağdan (internetten) alınan fotoğraflarda (örneğin Fotoğraf 12) daha çok toplumdaki çeşitliliği yansıtan farklı beden tiplerine ve özelliklerine sahip erkekler görünmektedir.

Fotoğraf 11: İdeal erkek figürü
(Kaynak: Ortaöğretim Sosyal Bilgiler 5. Sınıf 1.Ünite, s.36)

Fotoğraf 12: Toplumdan bir kesitte erkek bireyler (Kaynak: Ortaöğretim Sosyal Bilgiler 5. Sınıf 1.Ünite, s.27)

Araştırma kapsamında incelenen ders kitaplarında kullanılan fotoğraflardaki kadın temsillerine örnek olması açısından ele alınan Fotoğraf 13'te görüleceği gibi modern toplumda ideal kadın olarak tanımlanabilecek fizyolojik görüntüye sahip (güzel, genç, bakımlı) kadın bireylere yer verildiği görülmektedir. Bu fotoğrafın görsel kaynağına göre stok ajansından alınmıştır. Görsel kaynağına göre internetten (genel ağdan) alınan fotoğraflarda (örneğin Fotoğraf 14) ise toplumdaki çeşitliliği yansıtan farklı beden tiplerine ve özelliklerine sahip kadınlara yer verildiği görülmektedir. Özellikle stok fotoğrafların kullanımı, toplumsal cinsiyet kalıp yargılarının ideal kadın görünümü ile perçinlemesine sebep olabilmektedir.

Fotoğraf 13: İdeal kadın figürü
(Kaynak: Ortaöğretim Sosyal Bilgiler 6. Sınıf 1.Ünite, s.12)

Fotoğraf 14: Toplumdan bir kadın figürü (Kaynak: Ortaöğretim Sosyal Bilgiler 5. Sınıf 3.Ünite, s.106)

4.1.2. Yaş grubu

Mevcut çalışmada bireylerin yaş gruplarına ait kodlamalar, Ulusoy'un (2020, s.588) çalışmasında bahsettiği çocukluk, genç yetişkinlik, orta yetişkinlik ve ileri yetişkinlik kavramlarından yola çıkılarak belirlenmiştir. Bu yaş grupları çocuk, genç, yetişkin ve yaşlı olarak isimlendirilerek 4 farklı kod olarak ele alınmıştır. Bu yaş gruplarıdaki kadın ve erkek bireylere ait dağılımlar Tablo 6'da belirtilmiştir.

Tablo 6. Fotoğraflardaki Bireylerin Cinsiyetlerine Göre Yaş Grubu Kategorisine ait Kodların Sayıları ve Dağılımları

Kategori	Kod	Kadın		Erkek		Toplam	
		<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
Yaş grubu	Çocuk	95	51,6	89	48,4	184	100
	Genç	78	63,9	44	36,1	122	100
	Yetişkin	56	33,7	110	66,3	166	100
	Yaşlı	13	34,2	25	65,8	38	100

Fotoğraftaki bireylerin yaşları, yaşla oluşan fizyolojik değişimler göz önünde bulundurularak; çocuk, genç, yetişkin ve yaşlı olarak kodlanmıştır. Çocukluk döneminde olan bireylerde, kız çocuklar (%51,6) ve erkek çocukların (%48,4) oranı görece birbirine yakındır.

Tablo 6'ya göre gençlik dönemindeki bireylerde, kadınların (%63,9), erkeklerden (%36,1) fazla olduğu, yetişkin erkeklerin (%66,3) kadınlardan (%33,7) daha fazla olduğu ve yaşlı bireylerde de erkeklerin (%65,8) kadınlardan (%34,2) daha fazla olduğu görülmektedir.

Fotoğraf 15, Fotoğraf 16, Fotoğraf 17, Fotoğraf 18 ve Fotoğraf 19'da kadınlar ve erkeklerin farklı yaş gruplarındaki temsilleri söz konusudur. Bu temsiller ideal kadın ve erkek normlarını taşımakta, düzgün, temiz ve bakımlı görünüşleri ile her yaşın kendini temsil eden iyi örneklerinden oluştuğu gözükmemektedir. Bu fotoğrafların da görsel kaynakçasına bakıldığında stok sitelerine atıf yapıldığı görülmektedir. Sadece internetteki bir haber sitesinden alındığı görsel kaynakçada belirtilen Fotoğraf 20'de çocuk yaştaki kadın ve erkek bireyleri gösteren, birbirlerine karışmış, farklı ifadelerde ve kurgudan uzak

normal ve sıradan olabilecek kadın ve erkek bireyler gösterilen biçimdedir. Bu fotoğrafta ayrıca bu topluluktaki kadın ve erkeklerin ellerindeki tencere ve tavalarla ideal normu oluşturan beden dilinden uzak olduğu yan anlamlarına ulaşılabilir.

Fotoğraf 15: Çocuk yaş grubundan bir ideal kadın birey (Ortaöğretim Sosyal Bilgiler 6. Sınıf 1.Ünite, s.12)

Fotoğraf 16: Çocuk yaş grubundan bir ideal erkek birey (Ortaöğretim Sosyal Bilgiler 5. Sınıf 1.Ünite, s.12)

Fotoğraf 17: Genç yaş grubundan bir ideal kadın birey (Ortaöğretim Sosyal Bilgiler 7. Sınıf 5.Ünite, s.192)

Fotoğraf 18: Yetişkin yaş grubundan bir erkek birey (Ortaöğretim Sosyal Bilgiler 7. Sınıf 3.Ünite, s.130)

Fotoğraf 19: Yaşlı yaş grubundan bir erkek birey (Ortaöğretim Sosyal Bilgiler 5. Sınıf 1.Ünite, s.15)

Fotoğraf 20: Çocuk ve genç kadın ve erkek bireyler (Ortaöğretim Sosyal Bilgiler 5. Sınıf 4.Ünite, s.40)

4.1.3. Sosyal Rol

Bireylerin, beraber fotoğraflandığı diğer bireylere göre rolleri ya da tanımları incelenerek kadın ve erkek olarak kendilerine atanmış sosyal roller kod olarak belirlenmiş ve Tablo 7’te dağılımları gösterilmiştir.

Tablo 7. Fotoğraflardaki Bireylerin Cinsiyete Göre Sosyal Rol Kategorisine ait Kodların Sayıları ve Dağılımları

Kategori	Kod	Kadın		Erkek		Toplam	
		<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
Sosyal rol	Tek	73	46,2	85	53,8	158	100
	Grup	91	41,2	130	58,8	221	100
	Aile Büyüğü	23	54,8	19	45,2	42	100
	Aile Küçüğü	25	67,6	12	32,4	37	100
	Öğrenci Grubu	34	58,6	24	41,4	58	100
	Veli	0	0	1	100	1	100
	Arkadaş	16	43,2	21	56,8	37	100
	Komşu	2	50	2	50	4	100
	Turist	1	25	3	75	4	100
	Vatandaş	18	60	12	40	30	100
	Kahraman	3	37,5	5	62,5	8	100
	Lider	0	0	14	100	14	100
	Ödül Veren	1	50	1	50	2	100
	Ödüllendirilen	0	0	2	100	2	100
	Siyasi Figür	3	15,8	16	84,2	19	100
	Tarihsel Figür	10	34,5	19	65,5	29	100
	Fiziksel Engelli	3	60	2	40	5	100
	Göçmen	7	53,8	6	46,2	13	100
	İhtiyaç Sahibi	9	56,2	7	43,8	16	100

Bireylerin fotoğraflar tek ya da yanlarında birilerinin olmasıyla grup halinde yer alması göz önüne alındığında erkeklerin tek (%53,8) ve grupla (%58,8) görece kadınların tek (46,2) veya grupla (%41,2) olmasından daha fazla olduğu görülmektedir (Tablo 7).

Fotoğraf 21’de tek olarak gösterilen erkek birey, çalışmada ele alınan çoğu fotoğraftaki erkek ve kadın birey gibi ideal beden formunda sunulmaktadır. Ancak ideal bedene sahip olmayan bireylerin fotoğraflarda temsil edilmesi, toplumsal cinsiyet

eşitliğinin güçlendirilmesine katkıda bulunarak, bedensel çeşitliliği görünür kılmakta, güzellik normlarının sorgulanmasını teşvik etmekte ve toplumsal dışlanma mekanizmalarını kırarak kapsayıcı bir temsil pratiği oluşturmaktadır.

Tarihsel süreç içinde topluluklara ait fotoğraflarda kadın ve erkeklerin başlangıçta ayrı gruplar halinde yer aldığı (bkz. Fotoğraf 22), ancak modernleşme süreciyle birlikte cinsiyetler arası toplumsal etkileşimin arttığı görülmekte olup (bkz. Fotoğraf 26), özellikle Cumhuriyet sonrası dönemde kadına tanınan haklar sayesinde kadınların kamusal alana katılımının ve toplumsal görünürlüğünün artması, toplumsal cinsiyet eşitliği açısından önemli bir dönüşümü simgelemektedir. Bu yüzden kullanılacak fotoğrafların iyi analiz edilmesi ve fotoğrafın dönemine ait bağlamın öğretmenler tarafından detaylı olarak analiz edilip bu toplulukların bir araya gelme davranışlarının altında yatan nedenleri öğrencilere aktarması önem taşımaktadır.

Fotoğraf 21: Tek olarak bir erkek birey
(Ortaöğretim Sosyal Bilgiler 5. Sınıf
1.Ünite, s.22)

Fotoğraf 22: Grup içinde bir erkek birey
(Ortaöğretim Sosyal Bilgiler 7. Sınıf
6.Ünite, s.229)

Tablo 7'ye (bkz. s.77) göre aile içinde oluşan sosyal hiyerarşide aile büyüğü olarak yansıtılan cinsiyetlerde kadınların (%54,8) ve erkeklerden (%45,2) görece fazla olduğu, aile küçüğü olarak yansıtılan cinsiyetlerde ise kadınlara (%67,6) erkeklerden (%32,4) daha fazla yer verildiği ortaya çıkmaktadır.

Aile kavramı ile gösterilen, Fotoğraf 23 gibi, fotoğraflar incelendiğinde aile rollerinin temsiliyetinde (anne, nine, çocuk fark etmeksizin) çoğunlukla kadın bireylerin yer aldığı görülmektedir. Fotoğraflarda aile kavramının temsiliyetinde kadın bireylerin baskın olarak yer alması, toplumsal cinsiyet rollerinin inşasında kadının aile ve bakım ile özdeşleştirildiğini, annelik ve ev içi sorumlulukların kadın kimliğiyle bütünleştiğini ve

bu durumun görsel kültürde yeniden üretildiğini göstermektedir.

Fotoğraf 23: Aile büyüğü ve aile küçüğü kadın bireyler (Ortaöğretim Sosyal Bilgiler 7. Sınıf 3.Ünite, s.14)

Tablo 7'ye (bkz. s.77) göre öğrenci grubu içinde kadınlara (%58,6) daha çok yer verilirken, veli olarak sadece 1 erkeğin bulunduğu fotoğrafa yer verilmiştir.

Eğitim amaçlı topluluklar içinde (Fotoğraf 24) görüldüğü gibi kadınların öğrenci ve öğretmen temsiline daha çok yer verildiği, ancak öğrenci velisi temsiline tek bir fotoğrafta (Fotoğraf 25) sadece erkek bireyle temsil edildiği görülmektedir. Bu gösterge ve gösterilenler ışığında kadınların çalışmaya, erkeklerin ise kontrol etmeye dair toplumsal kalıp yargıların güçlendirildiği bulgusuna ulaşılabilir.

Fotoğraf 24: Öğrenci grubu sosyal rolünde kadın bireyler (Ortaöğretim Sosyal Bilgiler 6. Sınıf 1.Ünite, s.12)

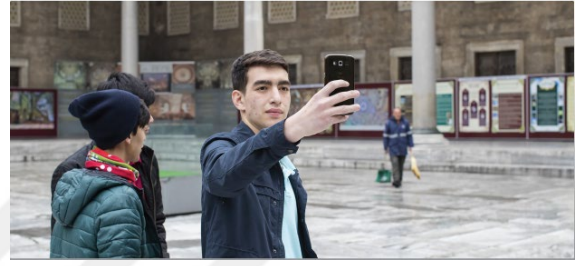
Fotoğraf 25: Veli sosyal rolünde erkek birey (Ortaöğretim Sosyal Bilgiler 6. Sınıf 6.Ünite, s.230)

Tablo 7'ye (bkz. s.77) göre erkeklere ağırlıklı verilen sosyal roller; arkadaş (%56,8), turist (%75,0), kahraman (%62,5), lider (%100), ödüllendirilen (%100), siyasi figür (%84,2) ve tarihsel figür (%65,5) olmaktadır.

Stok sitesinden edinilmiş olan ve bir arkadaş topluluğu içindeki bir anı aktaran Fotoğraf 26'daki örnek gibi, sosyal rolü arkadaş olarak gösterilen bireylerin daha çok erkek göstergesiyle temsil edildiği görülmektedir. Turist olarak gösterilen bireylerde de yine erkek göstergesi, Fotoğraf 27'deki olduğu gibi, göze çarpmaktadır. Bu düz anlamlardan da kamusal alanda erkek erkinin vurgulanması gibi yan anlamlar çıkarılabilir.

Fotoğraf 26: Arkadaş olarak gösterilen erkek bireyler (Ortaöğretim Sosyal Bilgiler 5. Sınıf 4.Ünite, s.40)

Fotoğraf 27: Turist olarak gösterilen erkek birey (Ortaöğretim Sosyal Bilgiler 6. Sınıf 7.Ünite, s.270)

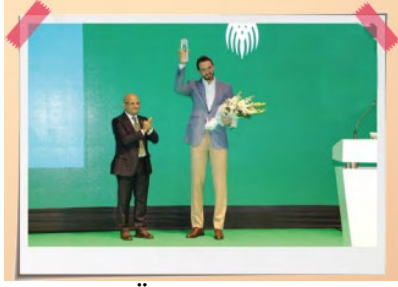
Erkek bireyler bir gösterge olarak ele alındığında, sosyal rollere ait gösterilen kahramanlık Fotoğraf 28'de, liderlik Fotoğraf 29'ta, ödüllendirilen Fotoğraf 30'da, siyasi figür Fotoğraf 31'de ve tarihsel figür Fotoğraf 32'de tezahür edilmektedir. Bu anlatımlardan yola çıkılarak erkeklerin özellikle cesur, yol gösterici, başarılı, siyasi ve tarihsel anlamda önemli olduğu betimlenen fotoğraflarla toplumsal cinsiyet normlarına sıklıkla yer verildiğini ortaya çıkarmaktadır.

Fotoğraf 28: Kahraman gösterilen erkek birey (Ortaöğretim Sosyal Bilgiler 6. Sınıf 6.Ünite, s.224)

Fotoğraf 29: Lider gösterilen erkek birey (Ortaöğretim Sosyal Bilgiler 5. Sınıf 4.Ünite, s.19)

Fotoğraf 30: Ödüllendirilen gösterilen erkek birey (Ortaöğretim Sosyal Bilgiler 6. Sınıf 1.Ünite, s.12)

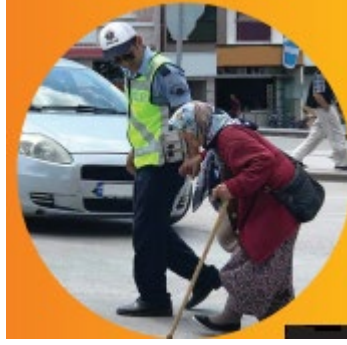

Fotoğraf 31, siyasi figür gösterilen erkek birey (Ortaöğretim Sosyal Bilgiler 6. Sınıf 6.Ünite, s.230)

Fotoğraf 32: Tarihsel figür gösterilen erkek birey (Ortaöğretim Sosyal Bilgiler 6. Sınıf 6.Ünite, s.230)

Öte yandan, Tablo 7'ye (bkz. s.77) “kadın” göstergesinde sosyal rollerdeki dağılımlarda gösterilen olarak vatandaş (%60,0), ihtiyaç sahibi (%56,2) (bkz. Fotoğraf 33), fiziksel engelli (%60,0) (bkz. Fotoğraf 34) ve göçmen (%53,8) (bkz. Fotoğraf 35) kadınların fotoğraflara yer verilmiştir. Kadın ve erkekler göstergelerinde, sosyal rollerde gösterilen olarak komşu ve ödül verenlerin eşit olarak yer aldığı gözlemlenmiştir. Kadının başka bir yetişkinin yardımına muhtaç olduğunu gösteren fotoğraflar, örneğin Fotoğraf 33'teki yaşlı kadının bir polisin yardımıyla yürümesi ve Fotoğraf 34'te engelli bir kadının bir gönüllünün kollarında sarmalanmış bakışı, kadının toplumda aciz bir role sahip olduğu yan anlamını göstermektedir. Fotoğraf 35'te ise ekonomik nedenlerle göçmen olmak durumunda kalan bir kadına yer verilmesi ve sayıca kadınların bu rolleri göstergesi olduğu fotoğrafların erkeklerden fazla olması, kadınların zorunlu olarak göç etmesi yan anlamını güçlendirmektedir.

Fotoğraf 33: Vatandaş ve ihtiyaç sahibi gösterilen kadın birey (Ortaöğretim Sosyal Bilgiler 6. Sınıf 1.Ünite, s.18)

Fotoğraf 34: Fiziksel engelli kadın birey (Ortaöğretim Sosyal Bilgiler 6. Sınıf 7.Ünite, s.267)

Dilara Yelkenci

Bolu ilinin Gerede ilçesindenim. İlkokul, ortaokul ve liseyi Gerede ilçesinde tamamladım. Ardından İstanbul Teknik Üniversitesi Mad Fakültesini bitirdim. Üç yıl bir şirkette maden mühendisi olarak çalıştım. Bir firmadan aldığım tekliften sonra Almanya'da maden mühendisi olarak çalışmaya başladım. Beş yıldır buradayım.

Fotoğraf 35: Göçmen gösterilen kadın birey (Ortaöğretim Sosyal Bilgiler 7. Sınıf 3.Ünite, s.142)

4.1.4. Aile Kimliği

Bireylerin, beraber fotoğraflandığı diğer aile bireylerine göre rolleri ya da tanımları incelenerek kadın ve erkek olarak kendilerine atanmış aile rolleri kod olarak belirlenmiş ve Tablo 8'te dağılımları gösterilmiştir.

Tablo 8. Fotoğraflardaki Bireylerin Cinsiyete Göre Aile Kimliği Kategorisine ait Kodların Sayıları ve Dağılımları

Kategori	Kod	Kadın		Erkek		Toplam	
		<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
Aile kimliği	Anne	22	100	-	-	22	100
	Baba	-	-	17	100	17	100
	Nine	2	100	-	-	2	100
	Dede	-	-	3	100	3	100
	Evlat/Torun	25	67,6	12	32,4	37	100

Tablo 8 incelendiğinde anne ($f=22$) gösterilen kadın göstergelerine (bkz. Fotoğraf 36, 37 ve 39) ve baba ($f=17$) gösterilen erkek göstergelerine (bkz. Fotoğraf 37

ve 39) daha çok yer verildiği, dede ($f=3$) gösterilen erkeklere (bkz. Fotoğraf 38 ve 39) yakın sayıda nine ($f=2$) gösterilen kadın göstergesiyle (bkz. Fotoğraf 38 ve 39) yer verildiği görülmektedir. Aile koduyla ele alınan evlat veya torun aile rollerinde, kadınların %67,6 ($f=25$), erkeklerin %32,4 ($f=12$) sayısından çok daha fazla temsil edildiği göze çarpmaktadır.

Aile rollerinin temsillerinin gösterildiği fotoğraflarda çekirdek aile yapısına (bkz. Fotoğraf 37) ve geniş aile yapısına (bkz. Fotoğraf 39) yer verildiği görülmektedir. Ayrıca çocukla ilgilenen ve sadece çocukla beraber tek olarak gösterilen ebeveynin (bkz. Fotoğraf 36) kadın olması, toplumsal cinsiyetçi bir yaklaşımla kadının ev içi ve çocukların bakımıyla ilgili sorumlulukları üstlendiği yan anlamını çağrıştırmaktadır.

Fotoğraf 36: Anne gösterilen kadın birey ve evlat gösterilen erkek birey (Ortaöğretim Sosyal Bilgiler 7. Sınıf 1.Ünite, s.12)

Fotoğraf 37: Baba gösterilen erkek birey, anne ve evlat gösterilen kadın bireyler (Ortaöğretim Sosyal Bilgiler 5. Sınıf 1.Ünite, s.14)

Fotoğraf 38: Nine ve torun gösterilen kadın birey, dede ve torun gösterilen erkek birey (Ortaöğretim Sosyal Bilgiler 5. Sınıf 1.Ünite, s.33)

Fotoğraf 39: Dede ve baba gösterilen erkek bireyler ve nine, anne ve torun gösterilen kadın bireyler (Ortaöğretim Sosyal Bilgiler 7. Sınıf 6.Ünite, s.235)

4.1.5. Meslek

Bireylerin, yaptıkları işler veya belirtilen rolleri ya da tanımları incelenerek kadın ve erkek olarak kendilerine atanmış meslek kodları belirlenmiş ve Tablo 9’te dağılımları gösterilmiştir.

Tablo 9. Fotoğraflardaki Bireylerin Cinsiyete Göre Meslek Kategorisine ait Alt Kategoriler ve Kodların Sayıları ve Dağılımları

Kategori	Alt Kategori	Kod	Kadın		Erkek		Toplam	
			<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
Meslek	Eğitim	Öğretmen	11	64,7	6	35,3	17	100
		Öğrenci	38	59,4	26	40,6	64	100
		Sanal Gerçeklik Eğitimcisi	0	0	1	100	1	100
		<i>Toplam</i>	<i>49</i>	<i>60,5</i>	<i>32</i>	<i>39,5</i>	<i>81</i>	<i>100</i>
	Sağlık	Doktor	5	62,5	3	37,5	8	100
		Sağlık Memuru	1	33,3	2	66,7	3	100
		Dişçi	1	50,0	1	50,0	2	100
		Diyetisyen	1	100	0	0	1	100
		Eczacı	0	0	1	100	1	100
		Hasta	3	60,0	2	40,0	5	100
		<i>Toplam</i>	<i>11</i>	<i>55,0</i>	<i>9</i>	<i>45,0</i>	<i>20</i>	<i>100</i>
	Savunma	Asker	0	0	4	100	4	100
		Polis	0	0	1	100	1	100
		<i>Toplam</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>5</i>	<i>100</i>	<i>5</i>	<i>100</i>
	Bilimsel	Mühendis	2	28,6	5	71,4	7	100
		Bilgi Programcısı	0	0	1	100	1	100
		Bilim İnsanı	1	100	0	0	1	100
		Kimyager	0	0	1	100	1	100
		<i>Toplam</i>	<i>3</i>	<i>30,0</i>	<i>7</i>	<i>70,0</i>	<i>10</i>	<i>100</i>
	Hukuksal	Hakim	1	50,0	1	50,0	2	100
		Zabıt Katibi	1	100	0	0	1	100
		<i>Toplam</i>	<i>2</i>	<i>66,7</i>	<i>1</i>	<i>33,3</i>	<i>3</i>	<i>100</i>
	İş veren	İş İnsanı	1	20,0	4	80,0	5	100
		Otel İşletmecisi	1	100	0	0	1	100
		<i>Toplam</i>	<i>2</i>	<i>33,3</i>	<i>4</i>	<i>66,7</i>	<i>6</i>	<i>100</i>

Tablo 9'un devamı

Kategori	Alt Kategori	Kod	Kadın		Erkek		Toplam	
			<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
Meslek	Hizmet Veren	İşçi	1	16,7	5	83,3	6	100
		Asistan	1	100	0	0	1	100
		Tamirci	0	0	3	100	3	100
		Marangoz	0	0	1	100	1	100
		Bahçıvan	0	0	1	100	1	100
		Kargocu	0	0	2	100	2	100
		Satıcı	3	60,0	2	40,0	5	100
		Kasiyer	1	100	0	0	1	100
		Aşçı	0	0	1	100	1	100
		Garson	0	0	1	100	1	100
		Hizmetçi	1	100	0	0	1	100
		<i>Toplam</i>	7	30,4	16	69,6	23	100
	Tarım İşleri	Tarım İşçisi	6	50,0	6	50,0	12	100
		Arıcı	1	50,0	1	50,0	2	100
		Çiftçi	0	0	2	100	2	100
		Çoban	0	0	1	100	1	100
		<i>Toplam</i>	7	41,2	10	58,8	17	100
	Yönetici	Bakan	2	50,0	2	50,0	4	100
		Milletvekili	1	25,0	3	75,0	4	100
		Belediye Başkanı	0	0	1	100	1	100
		Muhtar	1	50,0	1	50,0	2	100
		Devlet İnsanı	0	0	3	100	3	100
		Kral	0	0	1	100	1	100
		Dini Lider	0	0	1	100	1	100
		Müdür	0	0	2	100	2	100
		Konuşmacı	2	18,2	9	81,8	11	100
		<i>Toplam</i>	6	20,7	23	79,3	29	100
	Ulaşım Sektörü	Şoför	1	100	0	0	1	100
		Pilot	1	100	0	0	1	100
		Uzay Aracı Pilotu	0	0	1	100	1	100
		Drone Pilotu	0	0	2	100	2	100
		Hostes	1	100	0	0	1	100
		<i>Toplam</i>	3	50,0	3	50,0	6	100

Tablo 9'un devamı

Kategori	Alt Kategori	Kod	Kadın		Erkek		Toplam	
			<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
	Kültür / Sanat / Basın Sektörü	Turist Rehberi	2	100	0	0	2	100
		Basın mensubu / Muhabir	0	0	2	100	2	100
		Kameraman	1	50,0	1	50,0	2	100
		Şair	0	0	1	100	1	100
		Tarihçi	0	0	2	100	2	100
		Tasarımcı	0	0	1	100	1	100
		Yazar	1	100	0	0	1	100
		Oyuncu	0	0	1	100	1	100
		Ressam	1	100	0	0	1	100
		<i>Toplam</i>	5	38,5	8	61,5	13	100

Meslek kategorisi 11 alt kategoride ele alınmıştır (bkz. Tablo 9). Kadınlar mesleki açıdan eğitim (%60,5) sektöründe (örnek olarak Fotoğraf 40), sağlık (%55,5) sektöründe (örnek olarak Fotoğraf 41) ve hukuk (%66,7) çalışma alanında temsil edilmekte, erkekler ise savunma ($f=5$, %100), bilim (%70), iş veren (%66,7), hizmet (%69,6), tarım (%58,8), yönetici (%79,3) ve kültür-sanat-basın (%61,5) meslek sektörü ya da çalışma alanlarında gösterilen olarak temsil edildiği görülmektedir. Ulaşım sektöründe temsillerde ise eş oranlar söz konusudur. Kadınların erkeklere oranla daha fazla temsil ettikleri meslekler öğretmenlik (%64,7) ve doktorluktur (%62,5). Fotoğraf 40 ve 41'de gösterge olarak bireylerin takmış olduğu gözlük de gösterilen olarak bilimsellik ve çalışkanlık yan anlamları çıkarılabilir. Ayrıca gözlük, başka bir yan anlamda görme sağlığı ile olumsuz durumları işaret edebilir.

Fotoğraf 40: Öğretmen mesleğini temsil eden kadın birey (Ortaöğretim Sosyal Bilgiler 5. Sınıf 5.Ünite, s.105)

Fotoğraf 41: Doktor mesleğini temsil eden kadın birey (Ortaöğretim Sosyal Bilgiler 6. Sınıf 5.Ünite, s.195)

Tablo 9'a bakıldığında erkeklerin daha fazla temsil edildiği meslekler ise asker ($f=4$, %100), mühendis (%71,4), iş insanı (%80,0), işçi (%83,3), tamirci ($f=3$, %100), milletvekili (%75,0) ve konuşmacılıktır (%81,8).

Fotoğraf 42'de olduğu gibi erkek göstergelerinin gösterilen olarak asker veya polis gibi savunma sektöründe temsil edildiği fotoğraflar bulunmaktadır. Ayrıca Fotoğraf 43'te yer alan erkek göstergelerinde olduğu gibi mühendislik gibi bilimsel ve araştırmaya dayalı sektörlerde temsil edildiği fotoğrafların kadınların gösterge olarak yer aldığı fotoğraflardan daha fazladır. Bu karşılaştırmalar sonucunda ulaşılabilecek yan anlamlarda erkeklerin özellikle fiziksel güç gerektiren mesleklerde erk olduğudur. Kadınların ise bakımla alakalı yan anlamları barındıran mesleklerde daha fazla temsil edildiği söylenebilir.

Fotoğraf 42: Asker temsilinde erkek bireyler (Ortaöğretim Sosyal Bilgiler 6. Sınıf 7.Ünite, s.266)

Fotoğraf 43: Mühendis temsilinde erkek bireyler (Ortaöğretim Sosyal Bilgiler 6. Sınıf 4.Ünite, s.140)

4.2. Ortaöğretim Sosyal Bilgiler ders kitabındaki yer alan fotoğraflarda bireylerin fiziksel özellikleri

Fotoğraflarda yer alan bireylerin fiziksel özelliklerinin kategorileri; eylemler (bireyin yapmış olduğu ya da yaptığı belirtilen davranışlar), ilişkili nesne (bireyin etrafında, elinde, yakınındaki eşyalar), mekan (bireyin içinde bulunduğu yer veya konum), kıyafet (bireyin üzerinde giydiği, taktığı ya da taşıdığı giysi ve aksesuarlar), renkler (bireylerin giydiği kıyafetlerdeki baskın renkler), saç/sakal tarzı (bireylerin kafa bölgelerindeki saç uzunluğu ve/veya yüzlerindeki kıl uzunlukları) olmak üzere 6 kategoriye ayrılmıştır. Bu çalışmada elde edilen fiziksel özelliklere ait bu kategoriler ve kodların cinsiyete göre sayıları ve dağılımları aşağıda ayrı başlıklar altına sunulmuştur.

4.2.1. Eylem

Fotoğraflarda yer alan bireylerin fiziksel olarak ortaya koyduğu veya yan anlamlarla anlatılan davranış ve hareketlere eylem kategorisinde yer verilmiştir. Eylem ve davranışlar iletişim, fiziksel güç gerektiren eylemler, eğitim, araştırma, bakım vermek, yeme-içme, sağlık, oyun, eğlence, spor, sanat, sosyal sorumluluk, trafik, alış-veriş, üretim, resmi işler olmak üzere 16 alt kategoride incelenmiştir. Eylemlere ait alt kategoriler ve ilgili kodların sayıları ve dağılımları Tablo 10'da verilmiştir.

Tablo 10: Fotoğraflardaki Bireylerin Cinsiyete Göre Eylem Kategorisine ait Alt Kategorileri ve Kodların Sayıları ve Dağılımları

Kategori	Alt Kategori	Kod	Kadın		Erkek		Toplam	
			<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
Eylem	İletişim	Konuşmak	7	53,8	6	46,2	13	100
		Selamlaşmak	2	33,3	4	66,7	6	100
		Sohbet etmek	13	40,6	19	59,4	32	100
		Posta yollamak	0	0	2	100	2	100
		İşlik Çalmak	1	100	0	0	1	100
		Telefonla konuşmak	1	100	0	0	1	100
		<i>Toplam</i>	<i>24</i>	<i>43,6</i>	<i>31</i>	<i>56,4</i>	<i>55</i>	<i>100</i>
	Fiziksel güç gerektiren eylemler	Taşımak	2	20,0	8	80,0	10	100
		Kazmak	0	0	1	100	1	100
		Odun kırmak	0	0	1	100	1	100
		Tamir etmek	0	0	2	100	2	100
		Tarımsal faaliyet	7	35,0	13	65,0	20	100
		<i>Toplam</i>	<i>9</i>	<i>26,5</i>	<i>25</i>	<i>73,5</i>	<i>34</i>	<i>100</i>
	Eğitim	Ders anlatmak	8	66,7	4	33,3	12	100
		Ders dinlemek	6	60,0	4	40,0	10	100
		Ders çalışmak	1	16,7	5	83,3	6	100
		Kitap okumak	4	80,0	1	20,0	5	100
		Yazı yazmak	5	62,5	3	37,5	8	100
		<i>Toplam</i>	<i>24</i>	<i>53,5</i>	<i>17</i>	<i>41,5</i>	<i>41</i>	<i>100</i>
	Araştırma	Araştırma yapmak	4	36,4	7	63,6	11	100
		Deney yapmak	0	0	3	100	3	100
		Düşünmek	3	23,1	10	76,9	13	100
		Kodlama yapmak	0	0	1	100	1	100
		Ölçü hesaplama	0	0	1	100	1	100
		<i>Toplam</i>	<i>7</i>	<i>24,1</i>	<i>22</i>	<i>75,9</i>	<i>29</i>	<i>100</i>

Tablo 10'un devamı

Kategori	Alt Kategori	Kod	Kadın		Erkek		Toplam	
			<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
	Bakım vermek	İnsana bakım vermek	13	65,0	7	35,0	20	100
		Hayvana bakım vermek	2	66,7	1	33,3	3	100
		Sarılmak	6	66,7	3	33,3	9	100
		Temizlik yapmak	2	50,0	2	50,0	4	100
		Yemek-içecek hazırlama	3	75,0	1	25,0	4	100
		<i>Toplam</i>	26	65,0	14	35,0	40	100
	Yeme / İçme	Yiyecek yemek / içecek içmek	8	50,0	8	50,0	16	100
	Sağlık	Muayene olmak	3	75,0	1	25,0	4	100
		Muayene etmek	1	33,3	2	66,7	3	100
		<i>Toplam</i>	4	57,1	3	42,9	7	100
	Oyun	Oyun oynamak	15	68,2	7	31,8	22	100
		Kâğıt oyunu oynamak	2	50,0	2	50,0	4	100
		Uçurtma uçurmak	5	55,6	4	44,4	9	100
		<i>Toplam</i>	22	62,9	13	37,1	35	100
	Eğlence	Alkışlamak	1	25,0	3	75,0	4	100
		Eğlenmek	8	42,1	11	57,9	19	100
		Kına yakmak	1	50,0	1	50,0	2	100
		Kahkaha atmak	3	75,0	1	25,0	4	100
		Dans etmek	0	0	1	100	1	100
		Halk oyunu oynamak	2	25,0	6	75,0	8	100
		Hediye vermek	1	50,0	1	50,0	2	100
		Müzik dinlemek	2	33,3	4	66,7	6	100
		Şarkı söylemek	0	0	1	100	1	100
		TV izlemek	4	57,1	3	42,9	7	100
		<i>Toplam</i>	22	40,7	32	59,3	54	100
	Spor	Basketbol oynamak	1	20,0	4	80,0	5	100
		Futbol oynamak	1	33,3	2	66,7	3	100
		Bisiklet sürmek	1	25,0	3	75,0	4	100
		Güreşmek	0	0	1	100	1	100
		<i>Toplam</i>	3	23,1	10	76,9	13	100

Tablo 10'un devamı

Kategori	Alt Kategori	Kod	Kadın		Erkek		Toplam	
			<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
	Sanat	Afiş hazırlamak	2	100	0	0	2	100
		Çizim yapmak	0	0	1	100	1	100
		Ebru yapmak	2	100	0	0	2	100
		Müzik enstrümanı çalmak	1	25,0	3	75,0	4	100
		Resim yapmak	1	100	0	0	1	100
		Fotoğraf çekmek	0	0	1	100	1	100
		<i>Toplam</i>	<i>6</i>	<i>54,5</i>	<i>5</i>	<i>45,5</i>	<i>11</i>	<i>100</i>
	Sosyal sorumluluk	Bağış yapmak	0	0	1	100	1	100
		Fidan dikmek	0	0	2	100	2	100
		<i>Toplam</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>3</i>	<i>100</i>	<i>3</i>	<i>100</i>
	Trafik	Karşıdan karşıya geçmek	2	50,0	2	50,0	4	100
		Seyahat etmek	5	50,0	5	50,0	10	100
		<i>Toplam</i>	<i>7</i>	<i>50,0</i>	<i>7</i>	<i>50,0</i>	<i>14</i>	<i>100</i>
	Alış-Veriş	Alışveriş yapmak	10	90,9	1	9,1	11	100
		E-ticaret yapmak	1	50,0	1	50,0	2	100
		Hesaplama yapmak	0	0	1	100	1	100
		<i>Toplam</i>	<i>11</i>	<i>78,6</i>	<i>3</i>	<i>21,4</i>	<i>14</i>	<i>100</i>
	Üretim	Üretim yapmak	9	90,0	1	10,0	10	100
	Resmi İşler	Anlaşma Yapmak	0	0	2	100	2	100
		İmza atmak	0	0	1	100	1	100
		Oy kullanmak	6	46,2	7	53,8	13	100
		Protesto etmek	1	50	1	50	2	100
		<i>Toplam</i>	<i>16</i>	<i>57,1</i>	<i>12</i>	<i>42,9</i>	<i>28</i>	<i>100</i>

Tablo 10'a göre yeme-içme ve trafik ile ilgili eylem ve davranışların temsilinde ise kadın ve erkek oranlarında beraberlik görülmektedir. Öte yandan kadınların çoğunlukla eğitim (%53,5), bakım verme (%65,0), sağlık (%57,1), oyun (%62,9), sanat (%54,5), alışveriş (%78,6), üretim (%90,0) ve resmi işler (%57,1) ile ilgili temsil edilmektedirler.

Fotoğraf 44'te bakıldığında kadın bireyin önünde yer alan ve bakışlarının kitaba yönelmesiyle kitap okuduğu anlaşılan ve önünde yer alan ekranı açık bilgisayar ve cep telefonu ile araştırma yaptığı gibi yan anlamlara ulaşılabilir. Bu anlamlardan kadın

bireylerin eğitim ile ilgili eylem ve davranışlara uygun davrandığı yönünde toplumsal kabulün pekiştiği söylenebilir. Öte yandan Fotoğraf 45'te sayıca fazla kadın bireylerin bir araya geldiği yer sofrasında, oklava ve hamur gibi yiyeceklerle bir uğraş halinde olması kalabalık bir kitleye yiyecek hazırlığı yapıldığı ve yemek yapma sorumluluğunu yerine getirdikleri şeklinde yan anlamlara ulaşılabilir. Yiyecek-içecek hazırlamakta cinsiyet ayrımcılığı yapılarak bu sorumluluğun kadınlarda olduğunun vurgulandığı görülmektedir.

Fotoğraf 44: Kitap okuyan kadın birey (Ortaöğretim Sosyal Bilgiler 5. Sınıf 4.Ünite, s.28)

Fotoğraf 45: Yiyecek içecek hazırlayan kadın birey (Ortaöğretim Sosyal Bilgiler 6. Sınıf 1.Ünite, s.18)

Ders kitaplarında yer alan kadınların olduğu Fotoğraf 46 ve Fotoğraf 47'de, kadın bireylerin mağazada ve markette her ne kadar fotoğraftaki diğer kadın bireye baksalar da belirli ürünlere odaklanmış olduklarından tüketici olarak gösterilmesi veya evin ihtiyaçlarını gidermede sorumluluk alan kişi olması yan anlamlarına ulaşılabilir. Bu yan anlamlarla kadınların hedonik tüketim kültürü davranışlarını pekiştirmesi ve ataerkil toplumun kadına yüklediği evin ve ailenin ihtiyaçlarını karşılama sorumluluğunun yeniden inşasından söz edilebilir.

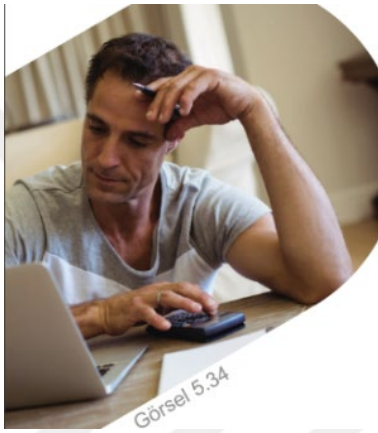
Fotoğraf 46: Mağazada alışveriş yapan kadın bireyler (Ortaöğretim Sosyal Bilgiler 5. Sınıf 5.Ünite, s.89)

Fotoğraf 47: Markette alışveriş yapan kadın bireyler (Ortaöğretim Sosyal Bilgiler 5. Sınıf 5.Ünite, s.89)

Tablo 10'a (bkz. s.88-90) göre erkeklerin ise iletişim (%56,4), fiziksel güç (%73,5), araştırma (%75,9), eğlence (%59,3), spor (%76,9) ve sosyal sorumluluk (f=3, %100) ile ilgili eylem ve davranışlar açısından temsil edildikleri görülmektedir.

Fotoğraf 48 incelendiğinde düşünceli bir yüz ifadesiyle hesaplama yapan erkek figürü, ataerkil yapıyı destekleyerek evin geçimini sağlama ve bütçesini dert edinme sorumluluğunu erkeğe atfetmektedir. Fotoğraf 49'ta ise fiziksel güç gösteren ve kamusal alanda gösterilen erkek birey yine toplumsal cinsiyet normlarını destekler niteliktedir.

Fotoğraf 48: Bütçe hesabı yapan erkek birey (Ortaöğretim Sosyal Bilgiler 5. Sınıf 5.Ünite, s.92)

Fotoğraf 49: Taşıma yapan erkek birey (Ortaöğretim Sosyal Bilgiler 5. Sınıf 5.Ünite, s.89)

4.2.2. İlişkili nesne

Fotoğraflarda yer alan bireylerin etrafında, elinde, yakınındaki eşyalar, ilişkili nesne kategorisi oluşturulmuştur. Bu kategoride insanların yakınında, üstlerinde, ellerinde yer alan nesnelere yer verilmiştir. Bu nesneler; teknolojik araçlar, eğitim-kırtasiye malzemeleri, alışveriş-ekonomi, spor, bitki, destek-sağlık, ulaşım, sanat, oyuncak, hırdavat, temizlik malzemeleri, savunma, mutfak ile ilgili eşyalar ve nesneler olmak üzere 13 alt kategori altında incelenmiştir. İlişkili nesnelere ait alt kategoriler ve ilgili kodların sayıları ve dağılımları Tablo 11'de verilmiştir.

Tablo 11. Fotoğraflardaki Bireylerin Cinsiyete Göre İlişkili Nesne Kategorisine ait Alt Kategorileri ve Kodların Sayıları ve Dağılımları

Kategori	Alt Kategori	Kod	Kadın		Erkek		Toplam	
			<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
İlişkili Nesne	Teknolojik araçlar	3D Yazıcı	0	0	3	100	3	100
		Kodlama oyuncakları	4	44,4	5	55,6	9	100
		Robot	1	50,0	1	50,0	2	100
		Sanal gerçeklik gözlüğü	3	100	0	0	3	100
		Akıllı tahta	0	0	1	100	1	100
		Bilgisayar	11	52,4	10	47,6	21	100
		Tablet	3	60,0	2	40,0	5	100
		Cep telefonu	2	66,7	1	33,3	3	100
		Kulaklık	2	28,6	5	71,4	7	100
		Mikrofon / Megafon	2	50,0	2	50,0	4	100
		Drone	0	0	2	100	2	100
		Kamera	1	50,0	1	50,0	2	100
		Televizyon	4	57,1	3	42,9	7	100
		<i>Toplam</i>	33	47,8	36	52,2	69	100
	Eğitim - Kırtasiye	Defter / Kalem / Kağıt	15	51,7	14	48,3	29	100
		Kitap	6	60,0	4	40,0	10	100
		Büyüteç	1	100	0	0	1	100
		Harita	1	50,0	1	50,0	2	100
		Yer küre	1	50,0	1	50,0	2	100
		Yazı tahtası	2	40,0	3	60,0	5	100
		<i>Toplam</i>	26	44,1	33	55,9	59	100
	Alışveriş – Ekonomi	Alışveriş arabası / sepeti / çantası	4	100	0	0	4	100
		Fiş	2	100	0	0	2	100
		Kumbara	0	0	1	100	1	100
		Hesap makinesi	0	0	1	100	1	100
		Para	0	0	1	100	1	100
		Kutu – Bağış kutusu	2	22,2	7	77,8	9	100
		<i>Toplam</i>	8	44,4	10	55,6	18	100
	Spor	Bisiklet	1	25,0	3	75,0	4	100
		Kaykay	1	100	0	0	1	100
		Top	2	25,0	6	75,0	8	100
		<i>Toplam</i>	4	30,8	9	69,2	13	100
	Bitki	Çiçek / Fide	4	50,0	4	50,0	8	100

Tablo 11'in devamı

Kategori	Alt Kategori	Kod	Kadın		Erkek		Toplam	
			<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
	Destek – Sağlık	Baston	1	20,0	4	80,0	5	100
		Tekerlekli sandalye	2	66,7	1	33,3	3	100
		İlaç	0	0	1	100	1	100
		Stetoskop	4	57,1	3	42,9	7	100
		<i>Toplam</i>	7	43,7	9	56,3	16	100
	Ulaşım	Bilet	1	50,0	1	50,0	2	100
		Servis, otobüs, traktör, akıllı araç, uçak	6	40,0	9	60,0	15	100
		<i>Toplam</i>	7	41,2	10	58,8	17	100
	Sanat	Boya, Fırça, Tuval	1	100	0	0	1	100
		Gitar – Saz – Tulum	1	25,0	3	75,0	4	100
		<i>Toplam</i>	2	40,0	3	60,0	5	100
	Oyuncak	Oyuncak	5	100	0	0	5	100
		Uçurtma	1	50,0	1	50,0	2	100
		<i>Toplam</i>	6	85,7	1	14,3	7	100
	Hırdavat	El aleti	1	20,0	4	80,0	5	100
	Temizlik malzemeleri	Elektrik süpürgesi - Süpürge	0	0	2	100	2	100
		Toz bezi	2	100	0	0	2	100
		<i>Toplam</i>	2	50,0	2	50,0	4	100
	Savunma	Top mermisi / Kılıç	7	87,5	1	12,5	3	100
	Mutfak eşyası	Tabak, bardak, demlik, tepsi	12	70,6	5	29,4	17	100
	*	Oy pusulası / Zarf	4	66,7	2	33,3	6	100
	*	Pankart	2	40,0	3	60,0	5	100

Tablo 11'e bakıldığında, kadınların oyuncak (%85,7), savunma (%87,5), mutfak eşyası (%70,6) ve oy pusulası (%66,7) ile beraber erkeklerden daha fazla fotoğraflandığı görülmektedir.

Fotoğraf 50'da yer alan kadın figürlerinin bir bağış kampanyasında toplanan oyuncaklarla beraber gösterilmesi, oyun ve oyuncak kavramlarının kadınlara anneliğe atfedilen yardım ve bakım tutum ve davranışlarını temsil etmesi yönünden bir örnek olarak ele alınabilir. Bunun yanında yine Fotoğraf 51'te dikkatini sofraya düzenine vermiş ve mutfak araç gereçleriyle bir kadın temsili ile aile ve ev işleri ile ilgilenen sorumluluk

sahibi kavramı kadın birey ile simgelenmiştir. Erkek bireyin hazır bir düzen içinde bir bardakla içme eyleminde bulunması, toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında erkeğin tüketici konumunu, ev içi emeğin görünmezliğini ve bakım-hizmet pratiklerinin toplumsal olarak kadınlıkla ilişkilendirilmesini simgesel düzeyde yeniden üreten bir gösterge olarak yorumlanabilir.

Fotoğraf 50: Oyuncak ile birlikte kadın bireyler (Ortaöğretim Sosyal Bilgiler 6. Sınıf 1.Ünite, s.27)

Fotoğraf 51: Mutfak gereçleri ile kadın birey (Ortaöğretim Sosyal Bilgiler 5. Sınıf 1.Ünite, s.12)

Savunma araç-gereçleri ile temsil edilen kadın bireylerin erkeklere nazaran (bkz. Tablo 11, s.110-111) daha çok gösterilmesi Sosyal Bilgiler dersine konu olan Kurtuluş Savaşı ile ilgili anlatımlarda kadınların mücadeleye destek vererek (Fotoğraf 52) kadın erkek demeden tüm halkın birlik içinde hareket etmesi vurgulanmıştır. Yine oy pusulası ile seçim sandığı yanındaki kadın figürü (Fotoğraf 53) ile özellikle kadınlara tanınan seçme seçilme hakkı temsil edilmiştir. Bu fotoğraflar toplumsal cinsiyet eşitliği inşasına olumlu örnekler olarak ele alınabilir.

Fotoğraf 52: Millî Mücadele’de mermi yapan kadın bireyler (Ortaöğretim Sosyal Bilgiler 6. Sınıf 1.Ünite, s.15)

Fotoğraf 53: Oy kullanan kadın birey (Ortaöğretim Sosyal Bilgiler 7. Sınıf 6.Ünite, s.236)

Tablo 11'e göre (bkz. s.93-94) spor (%69,2), ulaşım (%58,8), sanat (%60,0) ve hırdavat (%80) ile ilgili eşya ve nesnelerle beraber fotoğraflandığı görülmektedir.

Özellikle sportif aletlerle erkek temsilinin olduğu Fotoğraf 54 gibi ve hırdavat malzemelerini kullanan erkek temsilinin olduğu Fotoğraf 55 gibi bu tür görsel temsiller, atletik ve fiziksel güç gerektiren faaliyetlerin erkeklikle özdeşleştirilmesini pekiştirerek, toplumsal cinsiyet normlarını yeniden üretmekte ve kadınların bu alanlardaki varlığını sınırlandıran algıları güçlendirmektedir.

Fotoğraf 54: Gitar ile erkek birey (Ortaöğretim Sosyal Bilgiler 7. Sınıf 5.Ünite, s.204)

Fotoğraf 55: El aleti ile erkek birey (Ortaöğretim Sosyal Bilgiler 5. Sınıf 1.Ünite, s.17)

Sanat (tiyatro kostümü, perde ve maske ile erkek birey: bkz. Fotoğraf 56) ve ulaşım (geleceğin ulaşım aracı olarak uzay aracının kaptanı erkek birey: bkz. Fotoğraf 57) nesneleriyle temsil edilen erkek figürleri, toplumsal cinsiyet normları doğrultusunda erkeğin üretim, teknik bilgi ve kamusal alanla ilişkilendirilmesini pekiştirerek, kadınların bu alanlardaki görünürlüğünü ve temsiliyetini sınırlandıran bir söylem oluşturmaktadır.

Fotoğraf 56: Tiyatro kostümü ve maske ile erkek birey (Ortaöğretim Sosyal Bilgiler 7. Sınıf 5.Ünite, s.208)

Fotoğraf 57: El aleti ile erkek birey (Ortaöğretim Sosyal Bilgiler 5. Sınıf 1.Ünite, s.17)

Tablo 11'e göre teknolojik araçlar, eğitim-kırtasiye, alışveriş-ekonomi, bitki, destek-sağlık ve temizlik ile ilgili eşya ve nesnelerle beraber fotoğraflanan kadın ve erkek sayısının birbirine yakın olduğu görülmektedir.

Kadın bireylerin ise teknolojik araçlar arasından sanal gerçeklik gözlüğü (Fotoğraf 58) gibi ileri teknoloji araçlarıyla gösterilmesi, erkek bireylerin temizlik malzemeleri arasından süpürge veya elektrikli süpürgeyle (Fotoğraf 59), toplumsal cinsiyet eşitliği açısından kapsayıcı ve dönüştürücü bir temsil pratiği sunarak, bireylerin cinsiyete dayalı mesleki ve sosyal sınırlarının esnetilmesine olanak tanımaktadır. Bu tür temsiller, toplumsal cinsiyet rollerine dair yerleşik kalıpları kırarak, bakım emeği ve ev içi sorumlulukların yalnızca kadınlara, teknolojik ve yenilikçi alanların ise yalnızca erkeklere ait olduğu algısını dönüştürmeye katkı sağlamaktadır.

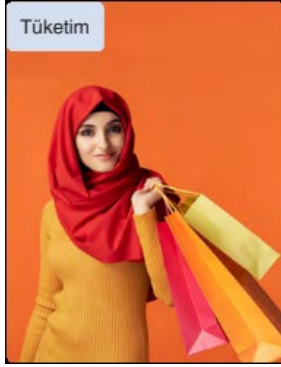

Fotoğraf 58, sanal gerçeklik gözlüğü kullanan kadın birey (Ortaöğretim Sosyal Bilgiler 7. Sınıf 5.Ünite, s.180)

Fotoğraf 59: Elektrik süpürgesi kullanan erkek birey (Ortaöğretim Sosyal Bilgiler 6. Sınıf 6.Ünite, s.222)

Bu olumlu örneklerin yanı sıra ilişkili nesne kategorisinde kadın ve erkek temsiline benzer oranlara “alışveriş-ekonomi” alt kategorisindeki kodlara bakıldığında kadın ile ilişkilendirilmiş nesnelerin alışveriş arabası / sepeti / çantası ve fiş olması (bkz. Fotoğraf 60) öte yandan erkek ile ilişkilendirilen nesnelerin fiş kumbara, hesap makinesi, para ve bağış kutusu olması (bkz. Fotoğraf 61). Bu fotoğraflar, toplumsal cinsiyet rollerinin ekonomik iş bölümüne yansımaları göstererek, kadınları tüketim ve harcama pratikleriyle, erkekleri ise finansal yönetim ve birikim süreçleriyle özdeşleştiren ayrımcı bir temsil biçimini pekiştirmektedir.

Fotoğraf 60: Alışveriş çantası ile kadın birey (Ortaöğretim Sosyal Bilgiler 7. Sınıf 5.Ünite, s.206)

Fotoğraf 61: Kumbaraya bağış için para atan erkek birey (Ortaöğretim Sosyal Bilgiler 5. Sınıf 1.Ünite, s.42)

4.2.3. Mekân

Fotoğraflarda yer alan bireylerin içinde yer aldıkları veya arka planlarında bulundukları yerler incelenerek mekân kategorisi oluşturulmuştur. Mekâna ait alt kategoriler (Belirsiz, Ev, Eğitim, İş yeri, Alışveriş mekanları, Sağlık kuruluşu, Dış mekân, Ulaşım mekanları, Laboratuvar, Resmi kurum, Dini mekan ve Sanatsal*) ve ilgili kodların sayıları ve dağılımları Tablo 12'de verilmiştir.

Tablo 12. Fotoğraflardaki Bireylerin Cinsiyete Göre Mekân Kategorisine ait Alt Kategorileri ve Kodların Sayıları ve Dağılımları

Kategori	Alt Kategori	Kod	Kadın		Erkek		Toplam	
			<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
Mekan	Belirsiz	Belirsiz mekan	81	50,6	79	49,4	160	100
	Ev	Ev	40	57,1	30	42,9	70	100
		Sofra	7	50,0	7	50,0	14	100
		Balkon	0	0	2	100	2	100
		Kıl çadır	4	80,0	1	20,0	5	100
		<i>Toplam</i>	<i>51</i>	<i>56,0</i>	<i>40</i>	<i>44,0</i>	<i>91</i>	<i>100</i>
	Eğitim	Kütüphane	1	14,3	6	85,7	7	100
		Okul veya bahçesi	12	54,5	10	45,5	22	100
		Sınıf	23	57,5	17	42,5	40	100
		<i>Toplam</i>	<i>36</i>	<i>52,2</i>	<i>33</i>	<i>47,8</i>	<i>69</i>	<i>100</i>
	Alışveriş mekanları	Mağaza	2	100	0	0	2	100
		Market	6	100	0	0	6	100
		Pazar	2	100	0	0	2	100
		<i>Toplam</i>	<i>10</i>	<i>100</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>10</i>	<i>100</i>

Tablo 12'nin devamı

Kategori	Alt Kategori	Kod	Kadın		Erkek		Toplam	
			<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
Mekan	Sağlık Krl.	Hastane, eczane, vb.	6	54,5	5	45,5	11	100
	İş yeri	Ahır	1	100	0	0	1	100
		Ahşap atölyesi	0	0	1	100	1	100
		Dükkân	0	0	1	100	1	100
		Enerji santrali	0	0	2	100	2	100
		Fabrika	1	50,0	1	50,0	2	100
		Ofis	5	100	0	0	5	100
		Restoran mutfağı	0	0	1	100	1	100
		Tamirhane	0	0	2	100	2	100
		Tarla	7	33,3	14	66,7	21	100
		<i>Toplam</i>	<i>14</i>	<i>38,9</i>	<i>22</i>	<i>61,1</i>	<i>36</i>	<i>100</i>
	Dış mekan	Bahçe	8	50,0	8	50,0	16	100
		Doğa	1	50,0	1	50,0	2	100
		Meydan	0	0	1	100	1	100
		Park	8	53,3	7	46,7	15	100
		Sokak	18	37,5	30	62,5	48	100
		Spor sahası	2	25,0	6	75,0	8	100
		<i>Toplam</i>	<i>37</i>	<i>41,1</i>	<i>53</i>	<i>58,9</i>	<i>90</i>	<i>100</i>
	Ulaşım mekanları	Durak	1	33,3	2	66,7	3	100
		Havaalanı	2	40,0	3	60,0	5	100
		Uçak	2	100	0	0	2	100
		Otogar	2	50,0	2	50,0	4	100
		Uzay	0	0	1	100	1	100
		<i>Toplam</i>	<i>7</i>	<i>46,7</i>	<i>8</i>	<i>53,3</i>	<i>15</i>	<i>100</i>
	Laboratuvar	Bilgisayar lab.	8	72,7	3	27,3	11	100
		Laboratuvar	4	50,0	4	50,0	8	100
		Bilim merkezi	0	0	3	100	3	100
		<i>Toplam</i>	<i>12</i>	<i>54,5</i>	<i>10</i>	<i>45,5</i>	<i>22</i>	<i>100</i>
	Resmi kurum	Mahkeme	3	75,0	1	25,0	4	100
		Meclis	1	10,0	9	90,0	10	100
		Postane	0	0	1	100	1	100
		<i>Toplam</i>	<i>4</i>	<i>26,7</i>	<i>11</i>	<i>73,3</i>	<i>15</i>	<i>100</i>
	Dini mekan	Cami	0	0	2	100	2	100
	Sanatsal	Müze	3	100	0	0	3	100
		Sahne	2	12,5	14	87,5	16	100
		<i>Toplam</i>	<i>5</i>	<i>26,3</i>	<i>14</i>	<i>73,7</i>	<i>19</i>	<i>100</i>

Tablo 12'ye göre mekân tanımlamanın güç olduğu ya da bireyin fondan ayrılarak yerleştirildiği fotoğraflardaki kadın ve erkek sayıları birbirine yakındır. Bireylerin arka planlarındaki yer alan görüntülerden mekân çıkarımı yapıldığında kadınların ev (%56,0), eğitim (%52,2), alışveriş ($f=10$, %100), sağlık kuruluşu (%54,5) ve laboratuvar (%54,5) gibi mekanlarda, erkeklerin ise iş yeri (%61,1), dış mekan (%58,9), ulaşım (%53,3), resmi kurum (%73,3), dini ($f=2$, %100) ve sanatsal (%73,7) mekanlarda daha çok temsil edildiği ortaya çıkmaktadır

Bu veriler, toplumsal cinsiyet rollerinin mekânsal temsiller yoluyla nasıl yeniden üretildiğini göstermektedir. Kadınların daha çok ev, eğitim, alışveriş ve sağlık gibi bakım, tüketim ve hizmet alanlarıyla ilişkilendirilmesi, toplumsal cinsiyet rollerinin kadınları özel alanla ve destekleyici rollerle özdeşleştirdiğini ortaya koymaktadır. Buna karşılık erkeklerin iş yeri, ulaşım, resmî kurumlar ve sanatsal mekânlar gibi kamusal, üretken ve otorite ile ilişkilendirilen alanlarda daha fazla temsil edilmesi, erkeklerin kamusal alandaki etkinliğinin ve karar alma süreçlerindeki rolünün pekiştirildiğini göstermektedir. Bu mekânsal ayırım, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini sürdürerek, kadınların kamusal alandaki görünürlüğünü sınırlandırırken, erkeklerin ekonomik, yönetsel ve sanatsal alanlarda baskın aktörler olarak konumlandırılmasına katkı sağlamaktadır.

Fotoğraf 62'de kıl çadırda görüntülenen ailenin fertlerinin çoğunlukla kadınlardan oluşması ve kültürel anlamda kıl çadırın gösterilen olarak ev kavramı ile ele alınabileceğinden kadının ev içi yani özel alan olarak tanımlanan yerlerde temsil edilmesinin bir örneğini oluşturmaktadır. Fotoğraf 63'te arka planda cerrahi formalı bir kişi ve ofis ekipmanlarının yer alması ve bize gülerek bakan kadının üzerindeki önlük, stetoskop ve boynuna asılı kimlik ile elinde tuttuğu tablet görseli ise bu kadının bir sağlık kuruluşunda olduğu tanımlanmaktadır. Bu örnek, kadının kamusal alanda temsiline ve kamusal alanı eril olarak tanımlayan normları yıkan iyi bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Fotoğraf 62: Evde kadın bireyler (Ortaöğretim Sosyal Bilgiler 6. Sınıf 2.Ünite, s.44)

Fotoğraf 63, sağlık kuruluşunda kadın birey (Ortaöğretim Sosyal Bilgiler 7. Sınıf 5.Ünite, s.208)

Kamusal mekânı ve dışsal deneyimleri eril olarak tanımlayan ve pekiştiren örneklerle ise toplumsal cinsiyetçi iş bölümü çerçevesinde Fotoğraf 64'te ve erkeklerle özgü etkinlikler çerçevesinde Fotoğraf 65'te rastlanmaktadır. Erkeğin tamirhane ve park gibi kamusal alanda ve erkeğe özgü olarak atfedilen tamir etme ve bisiklete binme davranışlarının, toplumsal cinsiyetin ayrıştırıcı yanını bu temsillerle desteklediğini ortaya koymaktadır.

Fotoğraf 64: Tamirhanede erkek birey (Ortaöğretim Sosyal Bilgiler 6. Sınıf 5.Ünite, s.196)

Fotoğraf 65: Parkta erkek birey (Ortaöğretim Sosyal Bilgiler 5. Sınıf 4.Ünite, s.24)

4.2.4. Kıyafet

Fotoğraflarda yer alan bireylerin giydikleri alt ve üst giysileri ile üzerlerinde bulunan aksesuarlar kodlanarak kıyafet kategorisi oluşturulmuştur. Kıyafete ait alt kategoriler (Takı, Çanta, Kafa aksesuarları, İş kıyafeti, Üst giyim, Alt giyim, Dini kıyafet, Sosyo-kültürel, Bütüncül) ve ilgili kodların sayıları ve dağılımları Tablo 13'te verilmiştir.

Tablo 13. Fotoğraflardaki Bireylerin Cinsiyete Göre Kıyafet Kategorisine ait Alt Kategorileri ve Kodların Sayıları ve Dağılımları

Kategori	Alt Kategori	Kod	Kadın		Erkek		Toplam	
			<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
Kıyafet	Takı	Kolye	3	100	0	0	3	100
		Küpe	12	100	0	0	12	100
		Bileklik	1	50,0	1	50,0	2	100
		Bilezik	2	100	0	0	2	100
		Kol saati	0	0	4	100	4	100
		Taç / toka	21	95,5	1	4,5	22	100
		<i>Toplam</i>	<i>39</i>	<i>86,7</i>	<i>6</i>	<i>13,3</i>	<i>45</i>	<i>100</i>
	Çanta	Sırtçantası – El çantası	9	52,9	8	47,1	17	100
		Valiz	4	44,4	5	55,6	9	100
		<i>Toplam</i>	<i>13</i>	<i>50,0</i>	<i>13</i>	<i>50,0</i>	<i>26</i>	<i>100</i>
	Kafa aksesuarları	Başörtüsü	37	94,9	2	5,1	39	100
		Kasket	2	28,6	5	71,4	7	100
		Bere	0	0	1	100	1	100
		Bone	2	100	0	0	2	100
		Gözlük	33	61,1	21	38,9	54	100
		Şapka	2	6,3	30	93,8	32	100
		<i>Toplam</i>	<i>76</i>	<i>56,3</i>	<i>59</i>	<i>43,7</i>	<i>135</i>	<i>100</i>
	İş kıyafeti	Önlük	11	55,0	9	45,0	20	100
		Hakim cübbesi	1	50,0	1	50,0	2	100
		İş kıyafeti	5	41,7	7	58,3	12	100
		Üniforma	1	16,7	5	83,3	6	100
		Maske	3	60,0	2	40,0	5	100
		Eldiven	3	37,5	5	62,5	8	100
		<i>Toplam</i>	<i>24</i>	<i>45,3</i>	<i>29</i>	<i>54,7</i>	<i>53</i>	<i>100</i>
	Üst giyim	Ceket	9	75,0	3	25,0	12	100
		Gömlek	25	36,8	43	63,2	68	100
		Kazak	10	83,3	2	16,7	12	100
		Mont	3	60,0	2	40,0	5	100
		Tişört	9	22,0	32	78,0	41	100
		<i>Toplam</i>	<i>56</i>	<i>42,4</i>	<i>82</i>	<i>57,6</i>	<i>132</i>	<i>100</i>
	Alt giyim	Pantolon	18	62,1	11	37,9	29	100
		Etek	8	100	0	0	8	100
		Şort	2	18,2	9	81,8	11	100
		<i>Toplam</i>	<i>28</i>	<i>58,3</i>	<i>20</i>	<i>41,2</i>	<i>48</i>	<i>100</i>

Tablo 13'ün devamı

Kategori	Alt Kategori	Kod	Kadın		Erkek		Toplam	
			<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
Kıyafet	Dini kıyafet	Cübbe	0	0	8	100	8	100
	Sosyo-kültürel	Kültürel kıyafet	0	0	5	100	5	100
		Yöresel kıyafet	13	59,1	9	40,9	22	100
		<i>Toplam</i>	<i>13</i>	<i>48,1</i>	<i>14</i>	<i>51,9</i>	<i>27</i>	<i>100</i>
	Bütüncül	Elbise *	7	100	0	0	7	100
		Takım elbise *	0	0	36	100	36	100
		<i>Toplam</i>	<i>7</i>	<i>16,3</i>	<i>36</i>	<i>83,7</i>	<i>43</i>	<i>100</i>

Tablo13'e göre fotoğraflarda bulunan bireylerden kadınların büyük oranda takı (%86,7) ve kafa aksesuarı (%56,3) kullandığı söylenebilir. Erkeklerin üzerinde iş kıyafeti (%54,7) ve dini kıyafet ($f=8$, %100) ile daha çok temsil edildiği görülmektedir.

Toplumsal cinsiyet normları içinde cinsiyetin görsel olarak belirtilmesini sağlayan aksesuarlardan takı ve başörtüsü kullanımının kadın cinsiyetine atfedildiğinin örnekleri olarak Fotoğraf 66 ve Fotoğraf 67 ele alınmıştır. Erkeklerle nazaran kadınların aksesuar ile gösterilmesi, aksesuarların cinsiyet ayrımının bir göstergesi olduğunu göstermektedir. Başörtüsü kadının dini tercihlerinin bir simgesi olarak algılandığından bu tercihi rol model olarak sunan fotoğraflara yer verildiği görülmektedir. Bu durum, takı ve başörtüsü gibi aksesuarlara atfedilen cinsiyetçi anlamların, kadın kimliğini belirginleştirirken cinsiyet normlarına hizmet ettiğini ve başörtüsünün dini tercihlerle ilişkilendirilerek kadınların toplumsal rollerinin belirli bir çerçevede sunulmasının, toplumsal cinsiyetin kültürel temsillerinde önemli bir yer tuttuğunu ortaya koymaktadır.

Fotoğraf 66: Takı kullanan kadın birey (Ortaöğretim Sosyal Bilgiler 7. Sınıf 5.Ünite, s.211)

Fotoğraf 67: Başörtüsü kullanan kadın birey (Ortaöğretim Sosyal Bilgiler 6. Sınıf 6.Ünite, s.235)

Erkeklerin iş (Fotoğraf 68) veya dini kıyafetlerle (Fotoğraf 69) temsil edilmesi, toplumsal cinsiyetçi iş bölümü ve normların görsel temsilleri aracılığıyla erkeklerin kamusal alanla ve otorite figürleriyle özdeşleştirildiğini, kıyafet gruplarının da bu cinsiyetçi ayrımı pekiştirdiğini ve geleneksel erkeklik rollerinin görsel kültürde yeniden üretildiğini ortaya koymaktadır.

Fotoğraf 68: İş kıyafeti ile erkek birey
(Ortaöğretim Sosyal Bilgiler 7. Sınıf
5.Ünite, s.211)

Fotoğraf 69: Dini kıyafet ile erkek birey
(Ortaöğretim Sosyal Bilgiler 6. Sınıf
6.Ünite, s.235)

4.2.5. Üzerindeki renkler

Fotoğraflarda yer alan bireylerin üzerinde yer alan renkler kodlanarak renk kategorisi oluşturulmuş ve bu kodların sayıları ve dağılımları Tablo 14’te verilmiştir.

Tablo 14. Fotoğraflardaki Bireylerin Cinsiyete Göre Renk Kategorisi Kodlarının Sayıları ve Dağılımları

Kategori	Kod	Kadın		Erkek		Toplam	
		<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
Renk	Beyaz	44	74,6	15	25,4	59	100
	Siyah	9	50,0	9	50,0	18	100
	Gri	4	25,0	12	75,0	16	100
	Kırmızı	17	50,0	17	50,0	34	100
	Sarı	10	50,0	10	50,0	20	100
	Yeşil	4	44,4	5	55,6	9	100
	Mavi	23	33,8	45	66,2	68	100
	Pembe	27	93,1	2	6,9	29	100
	Kahverengi	1	14,3	6	85,7	7	100
	Karışık renkli	2	28,6	5	71,4	7	100
	Parlak	0	0	2	100	2	100
	<i>Toplam</i>	<i>150</i>	<i>52,4</i>	<i>136</i>	<i>47,6</i>	<i>286</i>	<i>100</i>

Bireylerin giysilerinde baskın olarak yer alan renklere bakıldığında siyah, kırmızı, sarı, yeşil renklerin de kadın ve erkek dağılımlarının birbirine yakın olduğu söylenebilir. Ancak Tablo 14'e göre bazı renklerde dağılımların kadın veya erkek açısından farklı olduğu görülmektedir. Kadınların erkeklere kıyasla çoğunlukla gösterildiği renkler; beyaz (%74,6) ve pembe (%93,1). Erkeklerin kadınlara kıyasla çoğunlukla gösterildiği renk; gri (%75,0), mavi (%66,2) ve kahverengidir (%85,7).

Tablo 14'e göre kıyafetlerinde farklı renklerin bir arada olduğu bireyler daha çok erkeklerdir (%71,4). Ayrıca parlak/pullu kumaşlarla sadece erkekler (f=2, %100) gösterilmiştir.

Toplumda feminen olarak etiketlenen pembe rengin Fotoğraf 70'te kadının kullandığı sırt çantasında ve Fotoğraf 71'de giysi ve kırtasiye malzemelerinin renginde rastlanması, bu renklerin seçiminin toplumda kabul görmüş cinsiyetçi renklerin pekiştirildiği izlenimini yaratmaktadır.

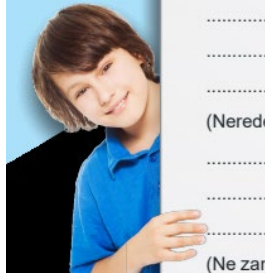

Fotoğraf 70: Beyaz renk ile kadın birey (Ortaöğretim Sosyal Bilgiler 5. Sınıf 5.Ünite, s.102)

Fotoğraf 71: Pembe renk ile kadın birey (Ortaöğretim Sosyal Bilgiler 6. Sınıf 6.Ünite, s.235)

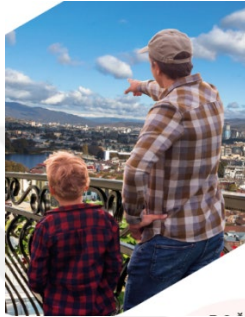
Erkeklerin mavi (bkz. Fotoğraf 72) ve kahverengi (bkz. Fotoğraf 73) gibi cinsiyetle özdeşleştirilen renklerle temsil edilmesi, toplumsal cinsiyet normlarının renkler aracılığıyla pekiştirilmesini sağlarken, karışık (bkz. Fotoğraf 74) ve parlak (bkz. Fotoğraf 75) renklerin erkeklerde temsili, bu normlara karşı bir eleştiri ve cinsiyetçi renk kodlarının aşılması yönünde olumlu bir dönüşümün simgesel bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Fotoğraf 72: Mavi ile erkek birey
(Ortaöğretim Sosyal Bilgiler 5. Sınıf
4.Ünite, s.42)

Fotoğraf 73: Kahverengi ile erkek birey
(Ortaöğretim Sosyal Bilgiler 5. Sınıf
4.Ünite, s.235)

Fotoğraf 74: Karışık renk ile erkek birey
(Ortaöğretim Sosyal Bilgiler 5. Sınıf
2.Ünite, s.58)

Fotoğraf 75: Parlak kıyafetli erkek birey
(Ortaöğretim Sosyal Bilgiler 7. Sınıf
7.Ünite, s.260)

4.2.6. Saç/Sakal tarzı

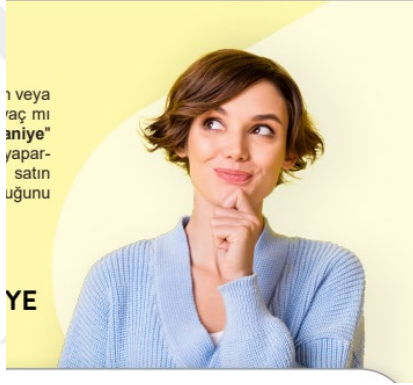
Fotoğraflarda yer alan bireylerin saç uzunlukları ve yüz kıllarının uzunlukları kodlanarak saç/sakal kategorisi oluşturulmuştur. Saç/Sakal kategorisine ait alt kategoriler ve kodların sayıları ve dağılımları Tablo 15'te verilmiştir.

Tablo 15. Fotoğraflardaki Bireylerin Cinsiyete Göre Saç/Sakal Kategorisi Alt Kategorileri ve Kodların Sayıları ve Dağılımları

Kategori	Alt Kategori	Kod	Kadın		Erkek		Toplam	
			<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
Saç / Sakal	Saç boyu	Kısa	13	8,6	139	91,4	152	100
		Orta	11	84,6	2	15,4	13	100
		Uzun	148	98,7	2	1,3	150	100
	Saç stili	Örgülü	14	93,3	1	6,7	15	100
		Saçsız	-	-	6	100	6	100
	Sakal	Bıyık	-	-	5	100	5	100
		Keçi sakalı	-	-	3	100	3	100
		Sakallı	-	-	39	100	39	100

Bireylerin saç boyları incelendiğinde (Tablo 15) uzun saçla sahip olan bireylerin tamamına yakını kadın (%98,7) ve orta boya sahip olanların çoğunun kadın (%84,6) bireyler olduğu, öte yandan kısa saçla sahip bireylerin çoğunun erkek (%91,4) olduğu görülmektedir.

Toplumsal normlarda erkekler için kısa saçlı olmak, kadın içinse uzun saçlı olmak olağan görülürken Fotoğraf 76'deki kısa saçlı kadın temsili ve mistik olmasına rağmen Fotoğraf 77'deki Kızılderili ve Fotoğraf 73'te (bkz. s.106) uzun saçlı olarak temsil edilen erkeklerin olması cinsiyetin fark edilmesini sağlayan en önemli görsel özelliklerden biri olan saç uzunluğu normunu yıkmak için güzel örneklerdir.

Fotoğraf 76: Kısa saçlı kadın birey
(Ortaöğretim Sosyal Bilgiler 5. Sınıf
5.Ünite, s.90)

Fotoğraf 77: Uzun saçlı erkek birey
(Ortaöğretim Sosyal Bilgiler 5. Sınıf
5.Ünite, s.68)

4.3. Ortaöğretim Sosyal Bilgiler ders kitabındaki yer alan fotoğraflarda bireylerin sosyo-kültürel özellikleri

Fotoğraflarda yer alan bireylerin sosyo-kültürel özelliklerinin kategorileri; dini ve kültürel olmak üzere 2 alt kategoriye ayrılmıştır. Sosyo-kültürel özelliklere ait alt kategoriler ve kodların cinsiyetlere göre sayıları ve dağılımları Tablo 16'da gösterilmiştir.

Tablo 16. Fotoğraflardaki Bireylerin Cinsiyete Göre Sosyo-Kültürel Kategorisine ait Alt Kategorileri ve Kodların Sayıları ve Dağılımları

Kategori	Alt Kategori	Kod	Kadın		Erkek		Toplam	
			<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
Sosyo-Kültürel	Dini	Namaz	0	0	2	100	2	100
	Kültürel	Ahilik töreni	0	0	2	100	2	100
		Anma töreni	1	100	0	0	1	100
		Askeri tören	0	0	1	100	1	100
		Asker uğurlaması	0	0	1	100	1	100
		Kına gecesi	4	80,0	1	20,0	5	100
		Bayramlaşma	4	66,7	2	33,3	6	100
		Resmi bayram kutlaması	2	100	0	0	2	100
		Nevruz kutlaması	0	0	1	100	1	100
		Doğum günü kutlaması	1	25,0	3	75,0	4	100
		Güreş etkinliği	0	0	1	100	1	100
		Halk dansları	0	0	2	100	2	100
		Halk oyunları	3	30,0	7	70,0	10	100
		Kuş dili	1	100	0	0	1	100
		Sek sek oyunu	2	50,0	2	50,0	4	100
		El öpmek	2	66,7	1	33,3	3	100
		Popüler kültür	5	62,5	3	37,5	8	100
		Sosyal sorumluluk etk.	18	51,4	17	48,6	35	100
		<i>Toplam</i>	<i>43</i>	<i>49,4</i>	<i>44</i>	<i>50,6</i>	<i>87</i>	<i>100</i>

Tablo16'ya göre fotoğraflarda bulunan bireylerden erkeklerin namaz kılarak ($f=2$) dini özelliklerini yansıttığı görünmektedir. Bayramlaşma ($f=4$, %66,7) gelenekleri ve resmî tören bayramlarında ($f=2$, %100) ise çoğunlukla kadınlar ön plana çıkmaktadır. Kına gecesi eğlencesinde kadınlar ($f=4$, %80,0) çoğunlukta, doğum günü kutlamasında daha çok erkekler ($f=3$, %75,0) bulunmaktadır. Kültüre dayandırılarak kadınınla kutsanan evlilik adetlerinin temsillerinde Fotoğraf 78'teki gibi kadınlarına yer verilmesi ve milliyetçi ideoloji çerçevesinde erkeğin hayat boyu askerlik anlayışının kutsandığı asker uğurlaması törenlerinde Fotoğraf 79'deki gibi erkeklere yer verilmesi kültürün bir uzantısı olarak toplumsal cinsiyet ayrımının sürdürüldüğünü işaret etmektedir.

Fotoğraf 78: Kına gecesi eğlencesinde kadın ve erkek birey (Ortaöğretim Sosyal Bilgiler 6. Sınıf 1.Ünite, s.16)

Fotoğraf 79: Asker uğurlamasında erkek bireyler (Ortaöğretim Sosyal Bilgiler 6. Sınıf 1.Ünite, s.16)

Tablo16'ya göre halk oyunlarının bir ekibi ya da parçası olarak (Fotoğraf 80) erkekler ($f=7$, %70,0) daha çok yer almıştır. Bu da halk dansları gibi eğlence ve sanat ayağında sahnede olan bireyin erkek olmasının vurgulandığını göstermektedir. Öte yandan sosyal sorumluluk gibi özveri isteyen etkinliklerde yer alan kadın ve erkek temsilcileri ise Fotoğraf 81'deki örnekte olduğu gibi yakın bir oran ortaya çıkmaktadır. Bu durum özellikle toplumsal cinsiyetçi bir yaklaşımla kadının fedakâr yapısının pekiştirilmesinin sağlandığını göstermektedir.

Fotoğraf 80: Halk oyunlarında erkek bireyler (Ortaöğretim Sosyal Bilgiler 5. Sınıf 1.Ünite, s.20)

Fotoğraf 81, sosyal sorumlulukta kadın ve erkek bireyler (Ortaöğretim Sosyal Bilgiler 5. Sınıf 6.Ünite, s.145)

4.4. Ortaöğretim Sosyal Bilgiler ders kitabındaki yer alan fotoğraflarda bireylerin bireysel özellikleri

Ortaöğretim Sosyal Bilgiler ders kitabındaki fotoğraflarda yer alan bireylerin beden dili çözümlenmiş ve beden dili kategorisi altında ele alınmıştır. Ayrıca bireylerin beden dilinin yanında yaptıkları işler ve metinlerde kendilerine atfedilen özellikler ile

becerileri incelenerek karakterleri ve öğretim programında yer alan sosyal-duygusal öğrenme beceriler doğrultusunda bireylere atfedilen bu becerilere ilişkin sayılar ortaya çıkarılmıştır.

4.4.1. Beden dili

Fotoğraflardaki bireylerin beden dili (jestler, yüz ifadeleri ve duruş) çözümlemesi yapılarak beden dili kategorisi altında olumlu ve olumsuz olarak nitelendirilen duygu ve durumlar olarak iki alt kategoride ele alınmıştır. Buna ilişkin veriler Tablo 17’de gösterilmektedir.

Tablo 17. Fotoğraflardaki Bireylerin Cinsiyete Göre Beden Dili Kategorisine ait Alt Kategorileri ve Kodların Sayıları ve Dağılımları

Kategori	Alt Kategori	Kod	Kadın		Erkek		Toplam	
			<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
Beden Dili	Olumlu	Cesaret - Azimli	48	52,7	43	47,3	91	100
		Dikkatli - İlgili	63	45,7	75	54,3	138	100
		Güven - İnançlı	22	45,8	26	54,2	48	100
		Hasret - Özlem	7	53,8	6	46,2	13	100
		Coşkulu - Heyecanlı	5	50,0	5	50,0	10	100
		Neşe- Sevinç-Mutluluk	95	57,2	71	42,8	166	100
		Saygı -Hürmet -Takdir	29	50,9	28	49,1	57	100
		Sevgi	19	86,4	3	13,6	22	100
		Umut	2	66,7	1	33,3	3	100
		<i>Toplam</i>	290	52,9	258	47,1	548	100
	Olumsuz	Sıkıntı - Bıkkınlık	3	60,0	2	40,0	5	100
		Gururlu- Kibirlik	7	43,8	9	56,3	16	100
		Hırs – Ağgözlülük	3	27,3	8	72,7	11	100
		İlgisiz - İsteksizlik	3	50,0	3	50,0	6	100
		Kaygı - Endişe	20	46,5	23	53,5	43	100
		Üzüntü - Mutsuzluk	4	44,4	5	55,6	9	100
		Otoriter – Güç - Rekabetçi	6	17,1	29	82,9	35	100
		Öfke - Kızgınlık	3	75,0	1	25,0	4	100
		Pişmanlık – Suçluluk - Utanç	5	62,5	3	37,5	8	100
		<i>Toplam</i>	54	39,4	83	60,6	137	100

Tablo 17 incelendiğinde olumlu duygular genelinde cinsiyetler arası bariz bir fark olmamasına rağmen olumlu duygular içinde kadınların erkeklere nazaran sevgi (%86,4) ve umut (%66,7) duygularıyla daha çok ilişkilendirildiği anlaşılmaktadır. Olumsuz duygular genelinde erkekler (%60,6) daha baskınken, olumsuz duygular özelinde erkeklerin hırs-açgözlülük (%72,7) ve otoriter-güç-rekabetçi (%82,9) duygularında daha fazla aktarıldığı, öte yandan olumsuz duygular özelinde kadınların sıkıntı-bıkkınlık (%60,0), öfke-kızgınlık (%75,0) ve pişmanlık-suçluluk-utanç (%62,5) duygularını daha fazla yansıttığı görülmektedir. Bu kodlar, yan anlamları ile toplumsal cinsiyetin duygusal ifadeler üzerindeki etkisini ortaya koymakta olup, kadınların sevgi ve umut gibi daha olumlu duygularla ilişkilendirilmesine karşın kadınların sıkıntı, öfke ve pişmanlık gibi duyguları daha fazla yansıttığını, erkeklerin hırs, açgözlülük, otoriterlik ve rekabet gibi daha olumsuz ve güçle ilişkili duyguları yoğun şekilde ifade ettiklerini göstererek, toplumsal cinsiyet normlarının duygusal temsiller aracılığıyla nasıl yeniden üretildiğini ve pekiştirildiğini ortaya koymaktadır.

Fotoğraf 82’de birbirine sarılan kadın bireylerin, Fotoğraf 83’te gözlerindeki ışıltıyla gülümseyen kadın bireyin ve Fotoğraf 84’te ağız dolusu gülümseyen kadın bireyin temsillerinin kadının uysal, duygusal ve sevecen olduğuna dair cinsiyet kalıp yargılarını desteklediği görülmektedir. Cinsiyet kalıp yargılarını benzer şekilde destekleyen bir örnek olan Fotoğraf 84’te erkek bireyin yüz ifadesinde erkeğe atfedilen hırs ve rekabet gibi duygular okunmaktadır. Diğer yandan Fotoğraf 85’te ise gerginlik gösteren ve isyankârlık gösteren kadın bireylerin varlığı bu yargıların tam tersini gösterir durumdadır.

Fotoğraf 82, sevgi gösteren kadın birey (Ortaöğretim Sosyal Bilgiler 5. Sınıf 1.Ünite, s.15)

Fotoğraf 83: Umut gösteren kadın birey (Ortaöğretim Sosyal Bilgiler 5. Sınıf 5.Ünite, s.68)

Fotoğraf 84: Hırs ve rekabet gösteren erkek birey (Ortaöğretim Sosyal Bilgiler 5. Sınıf 5.Ünite, s.90)

Fotoğraf 85: Öfke gösteren kadın birey (Ortaöğretim Sosyal Bilgiler 5. Sınıf 5.Ünite, s.68)

4.4.2. Karakter

Fotoğraflardaki bireylerin karakter çözümlemesi hem görsel hem de metne dayalı yapılarak cinsiyetlere atfedilen karakter özellikleri ortaya çıkarılmıştır. Buna kategoriye ilişkin kodlara ait bilgiler Tablo 18’de belirtilmiştir.

Tablo 18. Fotoğraflardaki Bireylerin Cinsiyete Göre Karakter Kategorisine ait Alt Kategorileri ve Kodların Sayıları ve Dağılımları

Kategori	Kod	Kadın		Erkek		Toplam	
		f	%	f	%	f	%
Karakter özellikleri	Başarılı	12	57,1	9	42,9	21	100
	Çalışkan	24	53,3	21	46,7	45	100
	Demokratik	9	40,9	13	59,1	22	100
	Dinleyici	1	12,5	7	87,5	8	100
	Doğasever	3	42,9	4	57,1	7	100
	Girişimci	6	60,0	4	40,0	10	100
	Hakkını savunan / Sorgulayan	10	38,5	16	61,5	26	100
	Hata yapan	3	60,0	2	40,0	5	100
	Kurallara uyan	1	25,0	3	75,0	4	100
	Özgüvenli	7	58,3	5	41,7	12	100
	Sanatsever	2	50,0	2	50,0	4	100
	Sevecen	11	64,7	6	35,3	17	100
	Sportif	2	28,6	5	71,4	7	100
	Vatansever	12	48,0	13	52,0	25	100
	Yardımsever	15	71,4	6	28,6	21	100

Bireylere fotoğraflarda aktarılan karakter özellikleri incelendiğinde (bkz. Tablo 18) kadınların daha çok girişimci (%60,0), hata yapan (%60,0), sevecen (%64,7) ve yardımsever (%71,4) olduğu görülmektedir. Erkeklerin ise kadınlara nazaran dinleyici (%87,5), hakkını savunan-sorgulayan (%61,5), kurallara uyan (%75,0) ve sportif (%71,4) özelliklerine yer verildiği söylenebilir.

Fotoğraf 86, ders kitabındaki yan metinler ile desteklendiği üzere girişimci olarak tanımlanan bakımlı, makyajlı, güzel kıyafetli bir kadın temsili görülmektedir. Bu açıdan fotoğraf okunduğunda toplumsal cinsiyetin dayattığı kadının ekonomik özgürlüğü ve çalışma iradesinin kısıtlanması ile ilgili normlara ters düşen bir örnek olduğu görülmektedir.

Ders kitabında iletişim konusu altında yer alan Fotoğraf 87’de ise erkeğe atfedilen kaba ve itici davranışlar ve duygulardan olan baskıcı, öfkeli ve toleransız tavırları konuşma baloncuğu ve yüz ifadesiyle gösterilmektedir. Bu temsilde toplumsal cinsiyet açısından otoriter erkek figürü ön plana çıkarılmıştır.

Fotoğraf 86: Girişimci kadın birey
(Ortaöğretim Sosyal Bilgiler 6. Sınıf
5.Ünite, s.193)

Fotoğraf 87: Öfkeli erkek birey
(Ortaöğretim Sosyal Bilgiler 7. Sınıf
1.Ünite, s.19)

Fotoğraf 88’de kadının konuşkan, erkeğin ise dinleyici rolüyle temsili, toplumsal cinsiyet normlarına dayalı geleneksel rol dağılımını pekiştirmektedir. Kadının açık el yapısının, ifade ve açıklıkla ilişkilendirilmesi, erkeğin ise kapalı kollarıyla kendini koruma ve pasif dinleyici olma pozisyonuna yerleştirilmesi, iletişimde kadın ve erkeğe atfedilen farklı güç ve ifade biçimlerini simgeler. Bu fotoğraf, kadınların konuşkan ve duygusal ifade özgürlüğüne sahipken, erkeklerin daha katı ve duygusal ifadesi kısıtlı

figürler olarak temsiline katkı sağlar.

Fotoğraf 89'da erkek bireyin sahada ve spor kıyafetleriyle temsil edilmesi, sportif faaliyetlerin erkeklikle özdeşleştirilmesini pekiştirerek, fiziksel güç, rekabet ve hareketlilik gibi özelliklerin toplumsal olarak erkek kimliğiyle ilişkilendirildiğini göstermektedir. Bu temsil, kadınların spor alanındaki görünürlüğü sınırlandırarak, bedensel etkinliklerin ve kamusal alandaki fiziksel performansın erkek egemen bir alan olarak kodlanmasına katkı sağlamaktadır. Böylece toplumsal cinsiyet normları, spor üzerinden güç, aktiflik ve başarı gibi değerleri erkeklikle bağdaştırarak yeniden üretilmektedir.

Fotoğraf 88: Konuşkan kadın birey ve dinleyici erkek birey (Ortaöğretim Sosyal Bilgiler 5. Sınıf 5.Ünite, s.90)

Fotoğraf 89, sportif erkek birey (Ortaöğretim Sosyal Bilgiler 5. Sınıf 5.Ünite, s.68)

4.4.3. Benlik Becerileri

MEB maarif modeli çerçevesinde benlik becerilerini, “bireyin ihtiyacı olan kişisel kaynakları geliştirerek kullanabilmesini ifade etmektedir ve bu açıdan bireyin kendiliği ve kişiliği ile ilgili süreçleri yakından ilgilendirmektedir” şeklinde ele almaktadır. Bireylerin kendi özelliklerinin, duygularına, düşüncelerine ve davranışlarına yansımaları kendini tanıma ve hedeflerine ulaşabilmesi için kendi duygu ve davranışlarını kontrol edebilmesini ifade eder. Bu araştırmada benlik becerilere ait kodlamalar yapılırken fotoğrafla ilişkili metinlerden sıklıkla yararlanılmıştır. Buna göre elde edilen bulgular Tablo 19’da verilmiştir.

Tablo 19. Fotoğraflardaki Bireylerin Cinsiyete Göre Benlik Becerileri Kategorisi Kodların Sayıları ve Dağılımları

Kategori	Kod	Kadın		Erkek		Toplam	
		<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
Benlik Becerileri	Kendini tanıma	3	50,0	3	50,0	6	100
	Öz-düzenleme	1	14,3	6	85,7	7	100

Tablo 19’a bakıldığında kadın ve erkek bireylerden kendini tanıma becerisine sahip olmaları yönünden herhangi bir fark yok iken erkek bireylerin (%85,7) kadın bireylere (%14,3) göre daha fazla öz-düzenleme beceresi gösterdiği ortaya çıkmıştır.

İncelenen ders kitabında Fotoğraf 90’nın yanında kadına dair aktarılan bilgilerle ve kadının uzaklara kendinden emin bir bakışla aktarmaya çalıştığı beden dilinden kendini tanıyan, bilen ve özümseyen bir kadın figürü ortaya çıkmaktadır. Genellikle toplumsal normlar içinde kadının kendi benliğinden uzaklaştırıldığı görülürken bu örnek ile bu tabunun tam tersi bir anlatım gerçekleştirildiği görülmektedir. Fotoğraf 91’de ise uzaklara endişe ile bakan, kafasında planlar kuran bir bakışla aktarmaya çalışılan beden dili ifadesinin kendine ve geleceğe dair planlar ve hesaplamalar yapabilen ve toplumsal cinsiyet normlarına uyan bir temsille örneklendiği görülmektedir.

Fotoğraf 90: Kendini tanıma becerisine sahip kadın birey (Ortaöğretim Sosyal Bilgiler 5. Sınıf 5.Ünite, s.90)

Fotoğraf 91: Öz-düzenleme becerisine sahip erkek birey (Ortaöğretim Sosyal Bilgiler 5. Sınıf 5.Ünite, s.68)

4.4.4. Sosyal Beceriler

MEB maarif modeli çerçevesinde sosyal becerilerini, “bireyin toplumsal hayata etkin olarak katılabilmek ve günlük hayatta karşılaştığı problemlerin üstesinden gelebilmek için kullandığı becerileri ifade etmektedir ve bu açıdan bireyin toplumsal yönü ile ilişkilidir” şeklinde açıklamaktadır. Bireylerin duygu, düşünce veya bilgilerin

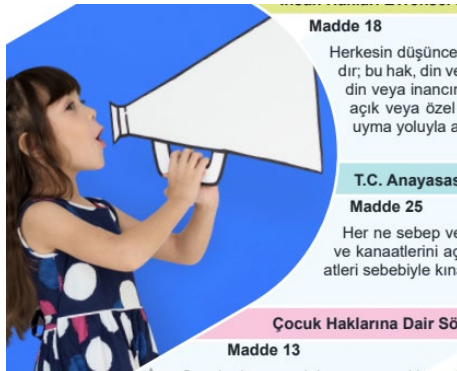
sözlü ya da sözsüz olarak başkalarına iletilmesi iletişim becerisini ve ortak bir hedefe ulaşmak için başkalarıyla birlikte çalışabilme becerisi de işbirlikçiliğini ifade etmektedir. Bu araştırmada sosyal becerilere ait kodlamalar yapılırken ihtiyaç duyulması halinde fotoğrafla ilişkili metinlerden yararlanılmıştır. Buna göre elde edilen bulgular Tablo 20’de verilmiştir.

Tablo 20. Fotoğraflardaki Bireylerin Cinsiyete Göre Sosyal Becerileri Kategorisi Kodların Sayıları ve Dağılımları

Kategori	Kod	Kadın		Erkek		Toplam	
		<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
Sosyal Becerileri	İletişim	47	58,1	34	41,9	81	100
	İşbirlikçi	30	53,6	26	46,4	56	100

Tablo 20’deki oranlara göre kadınlar hem iletişim (%58,1) hem de iş birliği (%53,6) becerilere erkeklere nazaran daha fazla sahip olduğu temsil edilmektedir.

Fotoğraf 92’de bir iletişim aracı ile sesini duyurmaya çalışan ve Fotoğraf 93’te başkalarıyla iletişim içinde iş birliği yapabilen kadın bireylerin temsilleri bulunmaktadır. Bu örnekler toplumsal normlarda aktarılmaya çalışılan kadının toplum içindeki sinik yapısının aksine kadının girişimci ve dışa dönük yönünü gösteren iyi örneklerdir.

Fotoğraf 92: İletişim becerisine sahip kadın birey (Ortaöğretim Sosyal Bilgiler 5. Sınıf 4.Ünite, s.44)

Fotoğraf 93: İş birliği becerisine sahip kadın birey (Ortaöğretim Sosyal Bilgiler 5. Sınıf 5.Ünite, s.68)

4.4.5. Ortak Beceriler

MEB maarif modeli çerçevesinde ortak becerileri, benlik becerileri ile sosyal yaşam becerilerinin kesişim noktası şeklinde açıklamaktadır. Bireylerin hem benliği hem

de çevresi ile dengeli bir ilişki kurup bu ilişkiyi sürdürebilmesine uyum becerisi ortaya çıkan yeni bir duruma uyum sağlanabilmek ve mevcut çözümleri güncelleyerek farklı çözümler üretilebilmek de esneklik becerisi olarak ifade etmektedir. Bu araştırmada sosyal becerilere ait kodlamalar yapılırken ihtiyaç duyulması halinde fotoğrafla ilişkili metinlerden yararlanılmıştır. Buna göre elde edilen bulgular Tablo 21’de verilmiştir.

Tablo 21. Fotoğraflardaki Bireylerin Cinsiyete Göre Ortak Becerileri Kategorisi Kodların Sayıları ve Dağılımları

Kategori	Kod	Kadın		Erkek		Toplam	
		<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
Ortak Beceriler	Esneklik	7	46,7	8	53,3	15	100
	Mekânsal düşünme	5	45,5	6	54,5	11	100
	Teknoloji kullanımı	38	50,7	37	49,3	75	100
	Uyum	11	68,8	5	31,3	16	100

Tablo 21’e göre kadınlar esneklik, mekânsal düşünme ve teknoloji kullanım becerileri için cinsiyetler arası farkın büyük olduğu söylenemez. Ancak uyum becerisine kadınların (%68,8) erkeklere (%31,3) nazaran daha fazla sahip olduğu görünmektedir.

Fotoğraf 94’te tableti izleyiciye doğrultan kadın figür uzaktan eğitim için MEB tarafından açılan eğitim platformu EBA’yı kullandığına dair bir kanıt sunmaya çalışmaktadır. Bu temsil, teknoloji kullanımını erkeklere atfeden toplumsal cinsiyetçi kalıp yargıları kırmak için olumlu bir örnektir.

Fotoğraf 94: Teknoloji kullanım becerisi olan kadın birey (Ortaöğretim Sosyal Bilgiler 5. Sınıf 5.Ünite, s.68)

5. SONUÇ, TARTIŞMA ve ÖNERİLER

Bu araştırmada, Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu tarafından ders kitabı olarak kabul edilen ve aynı zamanda EBA’da paylaşımına açılan 2024-2025 eğitim-öğretim yılında devlet okullarının ortaöğretim kısımlarında okutulan Sosyal Bilgiler ders kitaplarında yer alan fotoğrafların toplumsal cinsiyet bağlamında incelenmiştir. Bu amaç doğrultusunda söz konusu fotoğraflarda toplumsal cinsiyet rollerinin ve temsillerinin nasıl ele alındığı içerik analizi yöntemiyle demografik özellikler, fiziksel özellikler, sosyo-kültürel özellikler ve bireysel özellikler altında ele alınmıştır. Ayrıca Sosyal Bilgiler ders kitapları toplumsal cinsiyet bağlamında ele alan araştırmalarla, bu araştırmadaki sonuçlar karşılaştırılarak benzerliklerin ve farklılıklarının ortaya konulmasına çalışılmıştır.

Ortaöğretim Sosyal Bilgiler ders kitaplarındaki fotoğraflarda öncelikle cinsiyetlere ait sayı, yaş grubu, sosyal roller, aile kimliği ve mesleğe ilişkin bulgular demografik özellik olarak ele alınmıştır. Bulgulardan yola çıkılarak sonuçlar belirtilmiş, alan yazını ile tartışma yapılmış ve öneriler sunulmuştur.

Araştırmada elde edilen bulgular kapsamında, kadın ve erkek sayıları açısından benzer sayılarda cinsiyetlere yer verildiği ortaya çıkmıştır. Bu bulgulara benzer olarak Bilgin’in (2019) çalışmasında da kadın ve erkek sayılarının birbirine yakın olduğu, öte yandan bu bulgulardan farklı olarak Demirel’in (2010) ve Fidan’ın (2019) araştırmalarında ise erkeklere kadınlardan daha fazla yer verildiği görülmektedir. Kadın ve erkeklere benzer oranda yer verildiği göz önüne alındığında Sosyal Bilgiler ders kitaplarında cinsiyet temsillerine dikkat edilen bir yaklaşımın gözetildiği söylenebilir. Bu sayede temsil gücü olarak belirli bir cinsiyete hakimiyet verilmeyerek ve cinsiyet rollerindeki yönlendirmeler azaltılabilir.

Ayrıca fotoğraflarda sunulan kadın ve erkek bireylerin, cinsiyetten bağımsız olarak, güzellik mitini pekiştiren belirli bedensel normlar çerçevesinde idealize edildiği gözlemlenmektedir. Bu idealizasyon, güzellik algısının yalnızca belirli fiziksel özellikler (zayıflık, bakımlılık, estetik açıdan kusursuzluk vb.) üzerinden inşa edilmesine yol açarak, toplumda var olan bedensel çeşitliliği göz ardı etmektedir. Oysa gerçek hayatta

bireyler, farklı beden tiplerine, fiziksel niteliklere ve estetik anlayışlarına sahiptir. Medya ve görsel kültür pratiklerinde baskın olan bu homojenleştirilmiş güzellik anlayışı, bireyler üzerinde normatif bir baskı oluşturarak, dış görünüş üzerinden toplumsal kabul görme algısını güçlendirmekte ve beden olumlama hareketlerine karşı bir direnç yaratmaktadır.

Araştırma bulguları, ders kitaplarındaki görsellerde kadın ve erkek temsillerinin niceliksel olarak eşitlenmeye çalışıldığını, ancak bu eşitliğin yaş temsili bağlamında sürdürülemediğini göstermektedir. Özellikle erkek figürlerinin yetişkin ve yaşlı bireyler olarak daha sık betimlenmesi, toplumsal cinsiyet rollerine dayalı geleneksel algıların görsel içeriklere yansımaya devam ettiğini düşündürmektedir. Buna karşılık, kadınların çocukluk ve gençlik dönemlerinde daha fazla temsil edilmesi, kadın kimliğinin daha çok gençlik ve estetikle ilişkilendirildiği, yaşlı kadın figürlerinin ise görünürlük açısından daha sınırlı kaldığına işaret etmektedir. Bu sonuçlarla Örtüşen Bilgin'in (2019) ve Dündar'ın (2021) araştırmasında çocuk olarak cinsiyetlerin birbirine yakın sayılarda temsil edildiği ancak yetişkin olarak erkeklerin gösterilme sıklığının daha fazla olduğu görülmektedir. Ders kitaplarında yaştan bağımsız olarak kadın ve erkeklerin eşit oranda yer alması olumlu bir gelişme olarak görülse de, bu eşitliğin yaş grupları arasındaki dağılımda sağlanamaması, toplumsal normların ve kalıplaşmış cinsiyet rollerinin eğitim materyallerinde varlığını sürdürdüğünü göstermektedir.

İncelenen fotoğraflarda bireylerin tek başına ve grup içinde gösterilmesine ilişkin sayılara bakıldığında erkek sayılarının kadın sayısından görece fazla olduğu görülmektedir. Araştırma bulguları, fotoğraflardaki birey temsillerinin geleneksel toplumsal cinsiyet rollerini yeniden ürettiğini göstermektedir. Erkek bireylerin hem tek başına hem de grup içinde kadınlardan daha fazla temsil edilmesi, erkek kimliğinin bağımsız, özgür ve kamusal alanda daha görünür olduğu yönündeki toplumsal kabullerle örtüşmektedir. Buna karşılık, kadınların tek başına gösterilme oranının düşük olması, geleneksel normlara göre kadının bireysel varlığının ancak bir başkasının (çoğunlukla bir erkek ya da aile yapısı) gözetimi altında kabul edilebilir olduğu düşüncesini desteklemektedir. Bu durum Bilgin'in (2019) araştırmasında çocuklar yönünden kadın sayısının fazla olmasıyla farklılaşmakta ancak yetişkin yönünden erkek sayısının fazla olmasıyla benzerlik göstermektedir. Geleneksel yaklaşıma göre kadının tek başına olması

sakıncalı olduğundan birinin gözetimi altında olması gerekmektedir. Erkek özgür ve bağımsız olarak tek başına olabilirken aynı zamanda sosyal alanda bir grup içinde daha fazla yer alabildiği aktarılmaktadır. Bu yönden geleneksel cinsiyetçi bakış açısını destekleyen bir sonuca ulaşılmıştır denilebilir. Ayrıca, aile içinde oluşan sosyal hiyerarşide aile büyüğü ve aile küçüğü olarak yansıtılan cinsiyetlerde kadınların ve erkeklerden görece fazla olduğu ortaya çıktığından geleneksel bakış açısına uygun bir şekilde kadınların aile çatısı altında daha fazla yer alması gerektiği anlayışının pekiştirildiği söylenebilir.

Sosyal roller açısından kadınların daha çok vatandaş, fiziksel engelli, göçmen ve ihtiyaç sahibi sosyal rollerinde gösterildiği ve erkeklerin turist, kahraman, lider, ödüllendirilen, siyasi figür ve tarihsel figür rolleri ile yer aldığı görülmektedir. Toplumsal birliktelik içinde ekonomik, siyasal ve tarihsel temsillerin daha çok erkekler yönünde olduğuyla toplumsal cinsiyetin geleneksel yaklaşımla sürdürüldüğü görülmektedir. Ancak ders kitaplarında Millî mücadeleyi yansıtan fotoğraflarda daha çok kadınların yer aldığı görülmektedir. Bu bulgu Küçük Karaca'nın (2023) bulguları ile benzerlik taşımaktadır.

Araştırma kapsamında cinsiyetlere ilişkin aile rolleri ya da tanımları incelendiğinde kadınların anne rolü ile erkeklerin baba rolünden sayıca fazla olduğu görülmektedir. Kadınların nine ve erkeklerin dede rolleri ise yakın sayıdadır. Bilgin'in (2019) ve Süer'in (2024) araştırmalarında ulaştıkları sonuçlara benzer şekilde anne baba rollerinde hala gelenekçi aile yapısının annelik yönünde sürdürüldüğü görülmektedir. Evlat ya da torun olma açısından söz konusu ders kitaplarında yayımlanan fotoğraflarda kadınların aile içi rollerde evlat olarak erkeklerden daha fazla yer aldığı ortaya çıkmıştır. Bu da kadınların evlat nitelikleri ile yetişkin bireylere bağlı olduğunu göstermektedir.

Meslek grupları açısından ders kitaplarındaki fotoğraflara bakıldığında sonuçlar kadınlara eğitim mesleklerinde öğretmen ve öğrenci olarak ve sağlık sektöründe doktor ve hasta olarak daha fazla yer verildiği, erkeklere savunma mesleklerinde asker ve polis olarak, bilimsel mesleklerde mühendis olarak, hizmet sektöründe işçi ve tamirci olarak, tarım işleri ile alakalı mesleklerde, yönetici niteliği taşıyan mesleklerde ve basın ve kültür sanat ile ilgili mesleklerde rol aldıklarını göstermektedir. Bu sonuçlar, Fidan'ın (2019,

s.215) “kadınlar bilim, siyaset, teknoloji askerlik vb. alanların, erkekler ise öğretmenlik, dokumacılık, çocuk doktorluğu, beslenme vb. alanların dışında tutulmuşlardır” sonucuna benzerlik göstermektedir. Kadınlara uygun görülen mesleklerin başında öğretmenliğin gelmesi, toplum içinde edilgen özelliklere ve bakım yapma becerisine sahip olmaları ile ilişkili mesleklerde temsil edilen bu anlayışın bir sonucudur (Birey ve Beyidoğlu Önen, 2013, s.11-12). Günümüzde yeni tanımlanan mesleklerde; bilgi programcısı, drone pilotluğu, uzay aracı pilotluğu, sanal gerçeklik eğitimcisi vb. erkekler tek temsil unsurları olarak ortaya çıkmaktadır. Öte yandan erkekler 44 farklı mesleği icra ederken, kadınlar 31 mesleği icra ederken fotoğraflanmıştır. Özellikle öğrencilerin farklı meslekleri tanıyarak ilerideki mesleki tercihlerinde rol model olacak mesleklerin cinsiyet temsilleri arasındaki fark açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Araştırma bulguları Demirel’in (2010, s.64) bulgularıyla benzerlik taşımaktadır. Kadının birincil mesleği olarak kabul edilen ev kadınlığı, kadının ev dışında bir meslek sahibi olması durumunda dahi vurgulanmaya devam etmektedir. Buna karşılık, benzer biçimde bilim ve teknoloji alanları erkek egemenliğinde konumlandırılmış, kadınlar bu disiplinlerle ilişkili mesleklerden büyük ölçüde dışlanmışlardır. Bu durum, Demirel’in de ifade ettiği biçimde, toplumsal cinsiyet rollerinin mesleki ayrışmada belirleyici bir faktör olduğunu ve kadınların belirli meslek alanlarından sistematik olarak uzaklaştırıldığını göstermektedir.

Kadın ve erkeklerin temsil edildiği mesleklerin, etkisiyle ilgili olarak Gürşimsek ve Günay (2005), çocukların ileriki yaşlarında yapacakları mesleki seçimlerde önemli bir rol oynadığını belirtmektedir. Bahtiyar Saygan ve Pekel Uludağlı’nın (2021, s.364) çalışmalarında değindikleri üzere özellikle ergenlerin algıladıkları eşitlikçi veya geleneksel cinsiyet rolleri, onların yetişkinlik dönemine ilişkin hedeflerini, meslek seçimlerini ve kariyer planlamalarını doğrudan etkileyebilmektedir. Ayrıca cinsiyet kalıp yargılarının, yalnızca aile aracılığıyla değil, aynı zamanda eğitim ortamında öğretmenler tarafından da pekiştirildiğini aktarmışlardır. Özellikle, kız öğrencilerin matematik becerilerinin erkek öğrencilere kıyasla daha düşük olduğuna dair kalıp yargılara sahip öğretmenlerin, öğrencilerinde benzer algılar oluşturduğu ve bu durumun zamanla kız öğrencilerin matematik performanslarını olumsuz yönde etkilediğinin rapor edildiği

çalışmalara değinmişlerdir. Bu çalışmalar, toplumsal cinsiyet kalıp yargılarının bireylerin akademik başarıları ve mesleki yönelimleri üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

Toplumsallaşma sürecinde öğrenilen ve içselleştirilen cinsiyet rol ve davranışlar, sorumluluklar ve beklentiler, çocukların gelecekteki yaşamlarında eğitim alma, lise ve üniversitede alan seçimi, iş ve meslek seçimi gibi çeşitli faktörlerin belirlenmesinde önemli bir rol oynar. Örneğın, erkeklerin daha çok fen bilimleri, tıp ve mühendislik alanlarında çalıştığı görülürken, kadınlar hemşirelik ve anaokulu öğretmenliğı gibi "kadın işi" olarak görülen mesleklerde yoğunlaşır (Koçak Turhanoglu, 2019, s.5). Benzer şekilde bu araştırma bulgularına göre meslekler konusunda sadece erkeklerin doktor olduğu kalıp yargı kırılarak erkekler yanında kadınların da doktor olarak temsili sağılanmıştır. Ancak araştırma geliştirme gibi alanlardaki mühendislik temsili, kadınların da temsil edilmesine rağımen, hala erkeklere kaptırılmış durumdadır (Tablo 9, s.84-86). Bu yüzden özellikle tüm mesleklerde ders kitaplarında cinsiyetlere eşit miktarda yer verilmesi önem taşımaktadır.

Ortaöğretim Sosyal Bilgiler ders kitaplarındaki fotoğraflarda bulunan insanların fiziksel olarak ortaya koyduğu ya da yan anlamlarla anlatılan davranış ve hareketleri; iletişim, fiziksel güç gerektiren eylemler, eğitim, araştırma, bakım vermek, yeme-içme, sağılık, oyun, eğlence, spor, sanat, sosyal sorumluluk, trafik, alış-veriş, üretim, resmi işler vb. eylemler üzerinden cinsiyetlere göre incelenmiştir. Bulgulara göre kadınların çoğunlukla eğitim ve bakım verme eylemleriyle ilişkilendirildiğı erkeklerin ise fiziksel güç gerektiren ve araştırma ile ilgili eylemlerde daha fazla temsil edildiğı ortaya çıkmıştır. Bu durum, eğitim materyallerinde toplumsal cinsiyet eşitliğini sağılamaya yönelik çabalara rağımen, geleneksel cinsiyet rollerinin görsel içerikler aracılığıyla pekiştirilmeye devam ettiğini düşündürmektedir. Kadının bakım verme ve eğitimle, erkeğın ise güç ve araştırmayla özdeşleştirilmesi, bireylerin mesleki yönelimleri ve toplumsal rolleri açısından cinsiyet temelli ayrımları pekiştirerek, öğrencilere erken yaşta belirli rol modellerini dayatma potansiyeline sahiptir. Bu bağlamda, ders kitaplarındaki görsellerin daha dengeli ve kapsayıcı bir perspektifle düzenlenmesi, toplumsal cinsiyet eşitliğı açısından önemli bir gereklilik olarak değeriendirilmektedir.

Fotoğraflarda bireylerin etrafında, elinde, yakınındaki eşyalar analiz edilerek cinsiyetle ilişkilendirilen nesne ortaya çıkarılmıştır. Oyun ve oyuncakların, çocukların zihinsel, bedensel ve duygusal gelişiminde önemli rol oynadığı bilinmektedir. Ayrıca çocukların kişiliğinin gelişmesinde, bilgi ve beceriler kazanmasında önemli bir yeri olduğu kabul edilir. Çocukları için farklı oyuncaklarla oynaması farklı deneyimler edinmesine, farklı zihinsel ve toplumsal becerilerinin gelişmesine yol açmaktadır (Koçak Turhanoğlu, 2019, s.5). Bu bağlamda çocuklarının cinsiyetlerine göre farklılaşan oyun ve oyuncaklar, cinsiyet rol ve davranışların öğrenilmesinde etkili hâle gelir. Bu araştırmada pelüş ve uçurtma gibi oyuncaklarla ve mutfak eşyalarıyla kadınların ilişkilendirildiği, erkeklerin ise teknolojik araç-gereçlerle ilişkilendirildiği görülmüştür. Bu sonuçtan yola çıkarak, ders kitaplarında yer alan erkeklere daha özgür bir alan yaratıldığı sonucuna varılabilir.

Genellikle çocukluk döneminin vurgulandığı toplumsallaşma sürecinde, cinsiyet ayrımını belirleyici unsurlar; bebeklikten itibaren giysiler, oyuncaklar, oyunlar, bilgi ve beceriler aracılığıyla sürekli vurgulanır. Kız çocukları erken yaşta oyuncak bebekler ve mutfak eşyaları ve evcilik oyunlarında eş ve anne rollerini ve davranışlarını içselleştirir. Erkek çocukları için genellikle asker, doktor, polis gibi meslekleri temsil eden araba, kamyon, uçak, top, tabanca, tüfek gibi oyuncaklar ve oynanan oyunlar ise ev dışına işaret eder. Benzer şekilde kadınlar oyuncak ve mutfak eşyaları ile birlikte, erkeklerin ise teknolojik araçlar ve hırdavat malzemeleri ile birlikte görülmektedir.

Kadınlar ev, eğitim ve alışveriş mekanlarında yer aldıkları görülürken erkeklerin iş yerinde ve resmî kurumlarda daha fazla yer aldığı görülmektedir. Bu sonuç alan yazınındaki birçok çalışma ile benzerlik göstermektedir (Bilgin, 2019; Demirel, 2019; Dündar, 2021; Erbuyurucu, 2022; Fidan, 2019; Gümüšoğlu, 2018). Ne yazık ki bu açıdan kadının hala özel alanda sıkışık kaldığı, erkeğin ise kamusal alandaki dominantlığını sürdürdüğü görülmektedir. Kadının özel alanla özdeşleştirilmesi, onun kamusal hayattaki görünürlüğünü ve temsilini sınırlandırırken, erkeğin ekonomik ve siyasal hayattaki hâkimiyetini pekiştirmektedir. Bu bağlamda, eğitim materyallerinde ve görsel kültür pratiklerinde daha dengeli bir temsiliyet sağlanması, toplumsal cinsiyet eşitliğinin güçlendirilmesi açısından kritik bir gereklilik olarak değerlendirilmektedir.

Toplumsal normlar, etek ve elbisenin kadın kimliğiyle özdeşleşmiş bir cinsiyet belirteci olarak kullanıldığını ortaya koymaktadır. Erkek karakterler ise ağırlıklı olarak tişört, kazak ve pantolon gibi kıyafetlerle temsil edilmektedir. Bu araştırmada da benzer şekilde, ceket, takım elbise, pantolon ve şort gibi kategorilerde de erkeklerin sayıca baskın olduğu gözlemlenmiştir. Öte yandan, kadın karakterlerin genellikle etek ve elbiseyle tasvir edildiği tespit edilmiştir. Bu bulgular, toplumsal cinsiyet rollerinin görsel temsiller aracılığıyla pekiştirildiğini ve kıyafet seçimlerinin bu bağlamda cinsiyet kimliğini belirginleştiren unsurlar olarak kullanıldığını göstermektedir.

Fotoğraflarda alışveriş yapan kadın figürlerinde özellikle anne ve kız çocuğun varlığı, ilk bakışta normal görünse de alışveriş yapmak gibi ev işlerinin bir parçası olan eylemlerde ve para harcama gibi savurganlığı çağrıştıran eylemlerde kadının temsil edilmesi cinsiyet ayrımcılığını pekiştirmektedir. Öte yandan hesap makinesiyle düşüncelere dalan erkek figürü, bütçe planlaması ve harcama kaygısı gibi eylem ve özelliklerin de erkeğe ait olduğu izlenimini oluşturmaktadır. Benzer sonuçlara Süer'in (2024) çalışmasında da rastlanmıştır. Kadın alışveriş sorumluluğunu alan, bir şey alınması için izin istenen, bilgisine danışılan ve bilinçli tüketici olması gereken kişiye, erkeğin alışveriş ve tüketim gibi eylemlerin bütçesini dert edinen kişi olarak temsil edilmektedir. Kadının alışveriş yapma eylemi, genellikle ekonomik bağımsızlık ve özgürlükle ilişkilendirilebilecekken, "olumsuz özellikler" olarak adlandırılması, kadınların hedonik tüketim kültürü davranışları ile özdeşleştirilmesinden kaynaklandığından söz edilebilir.

Kadınların daha çok takı ve aksesuarlarla birlikte beyaz ve pembe renkleriyle ilişkilendirilmesi, onların estetik, zarafet ve duygusal hassasiyet gibi geleneksel olarak kadınlıkla özdeşleştirilen değerlerle temsil edildiğini ortaya koymaktadır. Buna karşılık, erkeklerin iş kıyafetleri ve dini kıyafetler içinde gri, kahverengi ve mavi tonlarıyla sunulması, erkeğin otorite, ciddiyet ve kamusal alandaki statüsüyle bağdaştırıldığını göstermektedir. Her ne kadar beyaz ve gri gibi toplumsal cinsiyet temeli olmayan renklerin kullanımına yer verilmiş olsa da, pembe ve mavi gibi cinsiyetlendirilmiş renklerin varlığının devam etmesi, Aşçı'nın (2020) araştırma bulgularıyla da örtüşmektedir. Bu durum, cinsiyet kodlarının görsel kültürde ve eğitim materyallerinde

sürdüğünü ve bireylerin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin algılarının pekiştirilmeye devam ettiğini göstermektedir. Eğitim materyallerinde cinsiyet temelli renk kodlamalarından uzak, daha kapsayıcı ve nötr temsillerin benimsenmesi, toplumsal cinsiyet eşitliği açısından önemli bir adım olacaktır.

Geleneksel cinsiyet normlarında kadınlar için narin, sevimli ve duygusal özellikler, erkeklere ise için sertlik, cesaret ve gücü niteleyen özellikler atfedilir. Beden dilleri açısından cinsiyetler incelendiğinde bu araştırmanın bulgularına göre, kadının sevgi, umut gibi olumlu duygularla, öfke ve suçluluk gibi olumsuz duygularla temsil edildiği, erkeklerin ise hırs, güç gibi olumsuz duygularla temsil edildiği ortaya çıkmaktadır. Cinsiyet farklılığı evde çocuk kitaplarıyla, okulda ders kitaplarının içerikleriyle desteklenir, yeniden üretilir. Tutum ve davranışlar açısından kız çocuklarından nazik, terbiyeli, ağırbaşlı, çekingen vb. olması, erkek çocuklarından ise kavgacı, mücadeleci ve yarışmacı olması beklenir. Benzer şekilde bu çalışmada incelenen fotoğraflarda kadınların sevgi ve umut gibi olumlu duygularla duygularıyla daha çok ilişkilendirildiği anlaşılmaktadır (bkz. Tablo 17, s.127). Ayrıca erkeklerin olumsuz duygular altında hırs-açgözlülük ve otoriter-güç-rekabetçi duygularında daha yer verildiği ortaya çıkmıştır.

Son olarak, ortaöğretim Sosyal Bilgiler ders kitaplarının görsel kaynakçaları incelendiğinde fotoğrafların neredeyse tamamının stok fotoğraf olduğu tespit edilmiştir. Bu da fotoğrafların analiz edilmesinde bir kısıtlamaya neden olmuş olabilir. Stok fotoğraflar çoğunlukla reklam endüstrisinde ve kurumsal yapılarda belirli bir iletiyi aktarmak için kullanılmaktadır. Ayrıca fotoğrafçının kimliğinden bağımsız oluşturulan stok fotoğraflar, Barthes'in bahsetmiş olduğu fotoğrafçının ideolojik ve sanatsal bakış açısının fotoğrafa yansımalarının önüne geçmektedir. Çoğunlukla belli bir mekândan ve zamandan soyutlanmış (Ürper, 2012, s.113) ve önceden belirlenmiş estetik değerlerin içinde sıkışmış (Özdamar Akarçay, 2019, s.118) bu fotoğraflar, farklı bağlamlarda kullanılabilecek herhangi bir nesneye dönüşebilmektedir. Stok fotoğrafların bu sebeple çoğunlukla yerel kültürden arınmış olduğu görülmekte ve toplumsal kültüre ait öğeleri bulmak güçleşmektedir. Bu çalışma kapsamında incelenen fotoğraflarda çoğunlukla yurtdışındaki stok ajanslarından yararlanıldığı için çocukların kendi kültürlerine ilişkin

anlam yaratma çabaları sonuçsuz kalabilir. Öte yandan genel ağdan (internetten) alınmış haber fotoğrafları güncel olarak toplumumuzu yansıttığı için toplumsal cinsiyet rollerini güncel haliyle yansıtmaktadır.

Ders kitabı komisyonunda fotoğrafçının olması ve prodüksiyon yapılması önem arz etmektedir. Ayrıca MEB Yenilik ve Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğü bünyesinde çalışacak fotoğrafçılarla öğretim programına göre öğretim alanında ele alınan hedeflere uygun fotoğrafların ders kitaplarının baskısı öncesi üretilerek MEB kendi bünyesinde eğitici fotoğrafların stoklaması ve yayınevlerine kullanıma açması önerilmektedir.

Gümüšoğlu (2016) tarafından yapılan inceleme, ders kitaplarında hem toplumsal cinsiyet hem de içerik açısından daha fazla sorunlu örneğin bulunduğunu vurgulamaktadır. Bu bulgular, toplumsal cinsiyet eşitliği açısından önemli bir gösterge olup, kitaplarda cinsiyet rollerinin hala derinlemesine yerleşmiş olduğunu ortaya koymaktadır. Çalışmada, kadına ve erkeğe eşit oranda yer verilmiş olsa da fotoğraflarda ve temsillerde cinsiyet rolleri açısından belirgin ayrımlar olduğu gözlemlenmiştir. Bu durum, kadın ve erkeğin toplumsal alanlarda farklı konumlarda yer aldığı, kadınların genellikle özel alanda ve bakım emeğiyle, erkeklerin ise kamusal alanda ve güç gerektiren faaliyetlerde daha fazla yer bulduğu toplumsal cinsiyet kalıplarını pekiştirmektedir. Bu bulgular, Gümüšoğlu'nun 2016'daki tespitleriyle paralellik göstermekte ve eğitim materyallerinin, toplumsal cinsiyet eşitliği açısından hala önemli bir gelişim sürecine ihtiyaç duyduğunu göstermektedir. Cinsiyet temsillerindeki bu ayrım, bireylerin erken yaşlardan itibaren belirli toplumsal rollere yönlendirilmesine neden olabileceğinden, eğitim içeriklerinin daha dengeli ve kapsayıcı bir yaklaşım benimsemesi gerektiği sonucuna varılabilir.

İleride ders kitaplarında bulunan fotoğraflarda toplumsal cinsiyet rollerini ve temsillerini araştırarak araştırmacılar, sınıf düzeylerini temel alarak yatay bir kesinti yaparak bir öğretim dönemi içinde çocukların maruz kaldığı tüm fotoğraflar üzerinden araştırma gerçekleştirebilir. Sınıf düzeylerini temel alarak yapılan yatay kesintiler, araştırmacıların çocukların bir öğretim dönemi boyunca maruz kaldığı fotoğraf ve görsel temsilleri kapsayan geniş bir veri seti oluşturmasını sağlar. Bu tür bir araştırma,

çocukların gelişimsel aşamalarına ve yaş gruplarına göre toplumsal cinsiyet rollerinin nasıl farklılaştığını, hangi tür temsillerin öne çıktığını ve bu temsillerin öğrenciler üzerindeki potansiyel etkilerini anlamada yardımcı olabilir.

Sosyal Bilgiler ders kitaplarında yer alacak görsel temsillerde, toplumsal cinsiyetten bağımsız mesleklere yer verilmeli, kadınlara da erkekler kadar geniş bir yelpazede meslek temsili sunulmalı, bireylerin üzerindeki renklere dikkat edilmeli, kadın ve erkeğin özel/kamusal alandaki temsilleri birbirine eşit olmalı, kadın yönetici ve lider figürlerine daha çok örnek oluşturulmalıdır. Aynı zamanda bu metodoloji, toplumsal cinsiyet eşitliği açısından ne tür gelişmeler kaydedildiğini veya hala hangi kalıp yargıların var olduğunu gözler önüne serebilir. Bu tür bir inceleme, gelecekteki ders kitapları tasarımlarında daha eşitlikçi ve kapsayıcı bir içerik geliştirilmesine olanak tanıyabilir.

Ders kitapları, öğretimin gerçekleşmesinde en önemli yardımcı araç olduğundan, çocukların toplumsallaşma süreci üzerinde etkisi büyüktür. Bu yüzden bu kitapların nasıl tasarlandığı ve nelere yer verileceği büyük önem taşımaktadır. Ders kitapları komisyonlarında eğitim bilimcilerin, öğretim teknologlarının, sosyologların ve psikolojik danışmanların yanında amaca uygun toplumsal cinsiyet eşitliğini göz önünde tutan görsel tasarımcılarla fotoğrafçılara yer verilmesi gerekmektedir. Ayrıca ders kitabı yazarlarına toplumsal cinsiyet eşitliğine dair eğitimlerin verilmesi gerekmektedir. Öte yandan özellikle eğitim fakültelerinde öğretmen adaylarına zorunlu olarak ders kitabı inceleme dersinin verilmesi yarar sağlayabilir. Öte yandan, MEB'in ders kitaplarında toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin önüne geçebilecek görsellerin seçilmesinin önemini vurgulamak için Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliğinde yeni şartlar uygulaması önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Abd Malik, N. A. N., Nasri, N., ve Jamaluddin, K. A. (2023). Science's teachers concern on implementation of gender responsive pedagogy in teaching process: An application of concern based adoption model (CBAM). *Educational Administration: Theory and Practice*, 85, 85-101.
- Acheson, G., Holland, A. ve Oettle, S. (2020). The representation of women in the photographs of introductory human geography textbooks. *Journal of Geography*, 119(4), 127–135. <https://doi.org/10.1080/00221341.2020.1765408>
- Acun, F. (2007). Görsel verilerde kadın imajı (1923-1960). *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16, 91-112.
- Ak Akyol, F. (2019). School as a reproduction place of gender inequality in language. *Gender, Space, Place & Culture 7th International Conference on Gender Studies*. Famagusta, North Cyprus-October10-12, 2019. e-ISBN: 978-605-9595-30-82
- Akalın, T. ve Baş, R. (2018). Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin kadın sanatçılara yansımaları. *Marmara Üniversitesi Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 112-128. DOI: 10.26695/mukatcad.2018.21
- Akbaba, B. (2005). Tarih öğretiminde fotoğraf kullanımı. *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(1), 185-197. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1495985>
- Akçakaya, N. (2017). *Renklerin sosyolojisi: Renklerin toplumsal mahiyeti üzerine bir inceleme* (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya. Erişim Adresi: <https://acikerisim.selcuk.edu.tr/server/api/core/bitstreams/ada3984d-c061-430d-b1cd-d43f90df93fc/content>
- Aksakallı, A. (2019). Eleştirel pedagojiye yönelik öğretmenlerin eğitim inançları. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, 7(2), 583-605. <https://doi.org/10.14689/issn.2148-2624.1.7c.2s.6m>
- Alpman, P. S. (2018). Sosyal teorinin konusu olarak kimlik, sosyal inşacı yaklaşım. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 21(2), 1-28. <https://doi.org/10.18490/sosars.475804>
- Altan Arslan, Ş. (2000). *Ders kitaplarında cinsiyetçilik*. Ankara: Beyda Ofset
- Andaç, H. (2014). *Pornşık reklam olgusu: Reklamlarda kullanımı üzerine bir araştırma* (Yüksek lisans tezi). Yaşar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir. Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=48XPj7KKQhKUgntk>

- Apple, M. W. (1990). The text and cultural politics. *The Journal of Educational Thought*, 24(3A), 17–33. <http://www.jstor.org/stable/23768190>
- Arat, T. (2020). İletişim aracı olarak fotoğraf. *Aksaray İletişim Dergisi*, 2(1), 40-50. <http://aid.aksaray.edu.tr/tr/download/article-file/943383>
- Arnheim, R. (2007). *Görsel Düşünme* (R. Ögdül, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 1969)
- Aşçı, F. (2020). *Cumhuriyetten günümüze sosyal bilgiler ders kitaplarında toplumsal cinsiyet kalıp yargıları* (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü: Ankara. Erişim adresi: https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=f10Kw4p1rmMDotyKRdYv1M_21LC9JsuWVv4rDFixmDF-jWp-Vo0byoPmXFFvwUpg
- Atik, D. ve Örtten, T. (2008). İdeal beden imgesini oluşturan sosyal ve kurumsal faktörler ve bu idealin bireyler üzerindeki etkileri. *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 25(1), 17-35. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/607106>
- Aybakan Saliya, D. (2013). *Judith Butler ve post-modern feminizm* (Yüksek lisans tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa. Erişim adresi: https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=vVNzTGHhHjH-u3WMToxQ-r3eSY9doMX3ix-bHTLrOTYQkAjtGj_rYgFmZX4b1cEM
- Aydın, İ. (1997). *Türkiye 'de Ders Kitapları ve Tarih Ders Programı* (Ön Rapor). Ankara: Eğitim Sen Yayınları.
- Aydınalp, E. B. (2020). Varoluşçu özgürlük bağlamında kadın, simone De Beauvoir ve ikinci cinsiyet. *Litera: Dil Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 30(2), 465-488. <https://doi.org/10.26650/LITERA2020-0066>
- Babahanoğlu, E. (2022). *12. Sınıf öğrencilerinin aile içi şiddete yönelik tutumları ve toplumsal cinsiyet algıları arasındaki ilişkisinin incelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa. Erişim adresi: <https://acikerisim.uludag.edu.tr/server/api/core/bitstreams/bd60ea18-a062-4329-81f7-49d0c9d0aee1/content>
- Bağçeli-Kahraman, P. ve Özdemir, H. (2019). Resimli çocuk kitaplarının toplumsal cinsiyet rolleri açısından incelenmesi. *Akdeniz Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 27, 64-85. DOI: 10.29329/mjer.2019.185.4
- Bahtiyar Saygan, B. ve Pekel Uludağlı, N. (2021). Yaşam boyu toplumsal cinsiyet rollerinin gelişimi. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 13(2), 354-382. doi:10.18863/pgy.789615
- Barrett, T. (2009). *Fotoğrafi Eleştirmek İmgeleri Anlamaya Giriş* (Y. Harcanoğlu, Çev.). İstanbul: Hayalbaz Kitap. (Orijinal çalışma basım tarihi 1991)

- Barthes, R. (1979). *Göstergebilim İlkeleri*. (B. Vardar ve M. Rifat, Çev.). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Barthes, R. (2011). *Camera Lucida fotoğraf üzerine düşünceler* (5. Baskı). (R. Akçakaya, Çev.). İstanbul: Altıkırkbeş Yayın. (Orijinal çalışma basım tarihi 1980)
- Bate, D. (2013). *Fotoğraf: Anahtar Kavramlar*. (B. Şimşek, Çev.). Ankara: De Ki Basım Yayım. (Orijinal çalışma basım tarihi 2009)
- Bayezit, G. (2021). Sosyoloji bölümü öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlarının sosyokültürel faktörler açısından incelenmesi (Bingöl üniversitesi örneği). *Bingöl Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 67-100. <https://doi.org/10.53440/bad.1012856>
- Bee, H., & Boyd, D. (2009). *Çocuk gelişim psikolojisi* (O. Gündüz, Çev.). Kaktüs Yayınları.
- Benjamin, W. (2013). Fotoğrafın küçük tarihi. C. Aydemir, (Ed.), *Fotoğraf Neyi Anlatır* (3. Baskı) içinde (11-30). İstanbul: Hayalperest Yayınevi.
- Berger, J. (2016). *O Ana Adanmış John Berger'den Seçme Yazılar* (7. baskı). (Y. Salman ve M. G. Sökmen, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 1986)
- Berger, J. (2020). *Görme Biçimleri* (27. baskı). (Y. Salman, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 1972)
- Bilgin, S. (2019). *Ortaokul sosyal bilgiler ders kitaplarında toplumsal cinsiyet* (Yüksek Lisans Tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun. Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=FgmKGchPKo23qQqBeqzVZhYR0ep4DVW2NBpPxKWL1QFsNQ-ABkS5-rTCHraVfzmu>
- Birey, T. ve Beyidoğlu Önen, M. (2013). Toplumsal Cinsiyet ve Öğretmenlik: Öğretmenlerin Bakış Açısı. *Lefkoşa: POST Araştırma Enstitüsü*. Erişim adresi: <https://postresearchinstitute.wordpress.com/wp-content/uploads/2011/02/toplumsal-cinsiyet-ve-c3b6c49fretmenlik.pdf>
- Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A social critique of the judgement of taste*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27-40. DOI 10.3316/QRJ0902027.
- Breyer, M. (2021, 8 Mart). Kadınlar sokak fotoğrafçılığını nasıl geliştirdi? *Vesaire*. <https://vesaire.org/kadin-sokak-fotografi-nasil-gelistirdi/>
- Brohi, A. F. (2021). Çocukların öğrenmesinde ve gelişiminde görsel öğelerin etkisi. *Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Yazarları Birliği 8. Uluslararası Çocuk ve Gençlik*

- Edebiyatı Sempozyumu Bildiriler içinde* (Edt. B. V. Yıldız ve T. Şimşek), 39-47. İstanbul: Akademi Ajans Matbaa
- Butler, J. (2012). *Cinsiyet Belası: Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi* (3. Baskı). İstanbul: Metis Yayınları
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., ve Demirel, F. (2011). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (9. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- California Museum (t.y.). *Migrant Mother: Birth of an Icon*. Erişim tarihi: Aralık, 2024, Erişim adresi: <https://dorothealange.museumca.org/section/migrant-mother-birth-of-an-icon/>
- Chan, R.C.H. A (2022). Social cognitive perspective on gender disparities in self-efficacy, interest, and aspirations in science, technology, engineering, and mathematics (STEM): the influence of cultural and gender norms. *International Journal of STEM Education*, 9(37), 1-13. <https://doi.org/10.1186/s40594-022-00352-0>
- Chasan, F. (2019). *Görsel okuryazarlık ve eğitim süreci: Yunanistan'da ilköğretim Yunanca dil derslerinde görsellerin rolü* (Yüksek lisans Tezi). Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne. Erişim adresi: https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=vjszP7PzV0HebcjFEvDfwJPu0sT_vebkeezEIEfcitz7dMR4rpejQKX5HjO-WbNs
- Clark, R. C. ve Lyons, C. (2011). *Graphics for learning: Proven guidelines for planning, designing, and evaluating visuals in training materials* (2. Baskı). USA: Pfeiffer.
- Clarke, G. (2017). *Güzel sanatların bir dalı olarak fotoğraf*. (M. M. Aydemir, Çev.). İstanbul: Hayalperest Yayınevi. (Orijinal çalışma basım tarihi 1997)
- Çelebi, E. (2014). Televizyon reklamlarının çocukların davranışsal tutumları ve obezite gelişme riski üzerine etkileri. *Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 2 (4), 97-107. DOI:10.17755/esosder.989638
- Çelebi, E. (2022). Medyanın toplumsal cinsiyet rolleri üzerinde etkisi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(82), 822-829. <https://doi.org/10.17755/esosder.989638>
- Dahmardeh, M. ve Kim, S.-D. (2020). Gender representation in Iranian English language coursebooks: Is sexism still alive? *English Today*, 36(1), 12–22. doi:10.1017/S0266078419000117
- Davarcı, Y. ve Zengin, Z. S. (2021). Din dersi ders kitapları görsellerinde toplumsal cinsiyet üzerine bir analiz. *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 12, 283-300. <https://doi.org/10.53112/tudear.981599>
- Demircioğlu, E. (2014). *10. ve 11. sınıf tarih ders kitaplarında yer alan görseller ve metinlerde toplumsal cinsiyet temsiliyle ilgili tarih öğretmenlerinin görüşleri: Trabzon Örneği* (Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri

Enstitüsü, Erzurum. Erişim adresi:
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=gyLHMouPes-CvnhRcjQsKWReplVLOVsQTycM43uj8mApTeTYN1AThj1dYpR608PW>

Demirel, E. (2010). *Sosyal bilgiler ders kitaplarında cinsiyet ayrımcılığı*. (Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir. Erişim adresi:
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=ZeTyprYuef2HkaF3xt4wYp3F-IYdwmAf6ngvMWWBdWX3ONtmEfd8bd4ZCcIX9O3E>

Deniz, Ü. ve Gözütok, A. (2017). Okul öncesi dönem çocuk kitaplarının cinsel gelişim ve cinsel eğitim açısından incelenmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(49), 424-432.

Derman, İ. (2010). *Fotoğraf ve Gerçeklik* (2. Baskı). İstanbul: Hayalbaz Kitap

Diekman, A.B. ve Murnen, S.K. (2004). Learning to be little women and little men: The inequitable gender equality of nonsexist children's literature. *Sex Roles*, 50, 373–385. <https://doi.org/10.1023/B:SERS.0000018892.26527.ea>

Diktaş, M. Y. (2010). *Gender representations in EFL coursebooks: A comparative study of coursebooks designed by Ministry of Education of Turkey and Non-Turkish publishers*. (Yüksek Lisans Tezi). Maltepe Üniversitesi SBE, İstanbul. Erişim adresi:
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=veR1mHu9yoWjwcVUjCEoPA0nciaTMDYHPvP5vclRyxolWBJoO5JM1sZoIbsvTUIJz>

Doğru, M. S., & Arıkan, A. (2019). Göstergebilimsel Açıdan Fotoğraf İncelemesi: Pulitzer Ödüllü Savaş Fotoğrafları. *Erciyes İletişim Dergisi*, 6(2), 913-928. <https://doi.org/10.17680/erciyesiletisim.552804>

Dökmen, Z. Y. (2012). *Toplumsal Cinsiyet* (3. Baskı). İstanbul: Remzi Kitapevi.

Dumanlı, E. ve Esen, Y. (2022). Çocuk Kitaplarında Toplumsal Cinsiyet Bağlamı: Araştırma Gündeminin Değişkenleri. *Eğitim Bilim Toplum*, 20(79), 118-148. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2517329>

Dündar, S. (2021). *Ortaokul sosyal bilgiler ders kitaplarında toplumsal cinsiyet* (Yüksek Lisans Tezi). Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Aydın. Erişim adresi:
https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=tqUiYt63sTQLTpozMJ92QoENXlo-zaxBuOWkOfloaz02MJINIPDr_euFPyIqzu15

Elo, S. ve Kyngäs, H. (2008), The qualitative content analysis process. *Journal of Advanced Nursing*, 62, 107-115. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2648.2007.04569.x>

Engin, C. (2016). Nuri Bilge Ceylan'ın “Nude In The Room” isimli fotoğrafı için bir çözümleme denemesi. *Kontrast Fotoğraf Dergisi*, 50, 61-63.

- Er Özden, E. ve Özden, Z. (2018). Feminizm ve görsel tasarım: birinci kuşak feminizm dönemindeki kozmetik reklamlarında kadın imgelerinin dönüşümü. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 30, 142-163. Doi: 10.31123/akil.465945
- Erbuyurucu, Z. (2022). *Sosyal bilgiler ders kitaplarında toplumsal cinsiyetin temsili: İstanbul Sözleşmesi öncesi ve sonrası* (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü: İstanbul. Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=sELqxhTIFGAjsbjOuuuCBzaZOo0McoWxagcki9rYNqObc2DEXD6LqwTqC2Y72oE>
- Esen, E. Soylu, Y., Siyez, D. M., ve Demirgürz, G. (2017). Üniversite öğrencilerinde toplumsal cinsiyet algısının toplumsal cinsiyet rolü ve cinsiyet değişkenlerine göre incelenmesi. *E-Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 46-63, DOI: 10.19160/5000197327
- Fidan, S. (2019). *Sosyal bilgiler ders kitaplarında toplumsal cinsiyet* (Yüksek Lisans Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: İstanbul. Erişim adresi: https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=4J_FzTwlrMCH4qBR OpXPH7wWDphOUxysJGj3JcXdmlkqttVTFQCEtExrf29RTBSm
- Flusser, V. (2020). *Bir Fotoğraf Felsefesine Doğru*. (A. Yılmaz, Çev.). İstanbul: Espas Sanat Kuram yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 1983)
- Freeman, M. (2007). *The Photographer's Eye: Composition and Design for Better Digital Photos*. UK; Focal press.
- Freund, G. (2016). *Fotoğraf ve Toplum* (2. Baskı). (Ş. Demirkol, Çev.). İstanbul, sel Yayıncılık. (Orijinal çalışma basım tarihi 1974)
- Gelgeç Bakacak, A. (2009). Cumhuriyet dönemi kadın imgesi üzerine bir değerlendirme. *Atatürk Yolu Dergisi*, 11(44), 627-38. https://doi.org/10.1501/Tite_0000000306.
- Gemici, H (2001). Sunuş. *Eğitim Materyallerinde Cinsiyetçi Öğeler*. Ankara: Can Reklamevi.
- Genç, M. (2019). *Kadınlar arası bir güçlenme alanı olarak güzellik: Youtube güzellik kanalları örneği* (Doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi SBE, Ankara. Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=npGs9H39x7G6401x51yqpANxaTuzP6r26cso6QNOOMMujgpyBlnon568GsVWKZtV>
- Goffman, E. (1979). *Gender Advertisements*. New York, NY, USA: Harper & Row. Erişim adresi: http://www.publiccollectors.org/Goffman_Gender.pdf
- Goldstein, E. B. (2014). *Duyum ve Algı*. (G. Malkoç ve F. Girgin Kardeş, Çev.). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık. (Orijinal çalışma basım tarihi 2019)
- Good, J. J., Woodzicka, J. A., ve Wingfield, L. C. (2010). The Effects of Gender

- Stereotypic and Counter-Stereotypic Textbook Images on Science Performance. *The Journal of Social Psychology*, 150(2), 132-147. <https://doi.org/10.1080/00224540903366552>
- Gönç, T. (2016). Hemşireliğin geleceği mesleğin cinsiyetsizleşmesini vadediyor mu? Erkek ve kadın hemşirelik öğrencilerinin meslek ve toplumsal cinsiyeti ilişkilendirme eğilimlerinin sosyolojik analizi. *Fe Dergi*, 8(1), 144-167. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/937969>
- Gümüsoğlu, F. (2008). Ders kitaplarında toplumsal cinsiyet. *Toplum ve Demokrasi*, 2(4), 39-50.
- Gümüsoğlu, F. (2016). *Ders Kitaplarında Toplumsal Cinsiyet 1928'den Günümüze* (4. Baskı). İstanbul: Tarihçi Kitapevi.
- Güneş, F. (2022). *Ders Kitaplarının Özellikleri ve İncelenmesi*. Ankara: Eğitim ve Araştırma Derneği Yayınları. E-ISBN 978-605-70134-7-7
- Güngördü, E. (2003). Öğretimde görsellik ve görsel araçlarda bulunması gereken özellikler. *Milli Eğitim Dergisi*, 157(01). https://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/157/gungordu.htm
- Gürçan, N. (2022). Türk iş yaşamında kadın çalışanlara yönelik ayrımcılık üzerine kavramsal bir tartışma: dikey ayrışma. *Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi*, 5(1), 133-158. <https://doi.org/10.33708/ktc.1007817>
- Gürşimşek, I. & Günay, D. (2010). Çocuk kitaplarında cinsiyet rollerinin işlenişinde kullanılan dilsel ve dildışı göstergelerin değerlendirilmesi. *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18, 53-63.
- Hatırnaz, B. (2014). *Kültür endüstrisi bağlamında stok fotoğrafçılığının dönüşümü: Dijital çağda mikrostok endüstrisi ve içerik üretimi* (Doktora tezi). Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul. Erişim adresi: https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=sY7m19PfcL6F1NUw-cr80AZIIMuojP_qcnSm0GFJgult-fWKV-X2Hx6P-nL0NR7G
- Hsieh, H. F. ve Shannon, S. E. (2005). Three Approaches to Qualitative Content Analysis. *Qualitative Health Research*, 15, 1277-1288. <http://dx.doi.org/10.1177/1049732305276687>
- Huang, P. ve Liu, X. (2024). Challenging gender stereotypes: representations of gender through social interactions in English learning coursebooks. *Humanities and Social Sciences Communications*, 11(819), 1-14. <https://doi.org/10.1057/s41599-024-03293-x>
- İlhan, E. ve Yazar, İ. (2021). Temel eğitim Türkçe ders kitaplarındaki metin-görsel ilişkisinin görsel tasarım unsurları bağlamında incelenmesi. *Dokuz Eylül*

- Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 52, 744-763.
<https://doi.org/10.53444/deubefd.1012327>
- İşler, A. Ş. (2003). Yazılı ders materyallerinde illüstrasyon kullanımının yeri ve önemi. *Milli Eğitim Dergisi*, 157.
https://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/157/isler.htm
- Kalelioğlu, M. (2021). Göstergebilim kuramının genel bir değerlendirmesi, Türkiye'deki yeri ve önemi. *Söylem Filoloji Dergisi*, 6(1), 189-200.
<https://doi.org/10.29110/soylemdergi.875738>
- Kalkan, N. (2020). Kutadgu Bilig'de olumlu ve olumsuz duygular. *Dil Araştırmaları*, 14(26), 103-138. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1566341>
- Kangöz, K. (2019). *Sosyal bilgiler öğretiminde fotoğrafların kullanımının akademik başarıya ve tutuma etkisi* (Yüksek Lisans Tezi). Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın. Erişim adresi: https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=npGs9H39x7G6401x51yqpB81_5lu3OCYFI66IknSWBHBuNP2U7HEt1EFFJkPFP9f
- Kaptan, A. Y. (2021). İlk Öğretim Ders Kitaplarında Tasarım ve Dış Yapı Özellikleri. Ö. Demirel ve K. Kiroğlu (Ed.), *Ders Kitabı İncelemesi içinde* 160-186. Ankara: Pegem Akademi.
- Kara, İ., Aktaş, V. ve Yaman, T. (2021). Fransa ders kitaplarında yer alan görsellerin toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında incelenmesi: ortaokul tarih ve coğrafya dersi örneği. *Uluslararası Sosyal Bilgilerde Yeni Yaklaşımlar Dergisi*, 5(1), 98-118. <https://doi.org/10.38015/sbyy.931674>
- Karakaya, H. (2021). Toplumsal cinsiyet kavramı bağlamında panopticon. H. Karakaya ve V. Bilican Gökkaya (Ed.), *Toplumsal Cinsiyete Dair içinde* (s. 1-42). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Karasu Avcı, E. ve İbret, B. Ü. (2018). Toplumsal kimliğin oluşumunda Sosyal Bilgiler dersinin rolünün incelenmesi, sosyal Bilgiler öğretim programları (1968, 1998, 2005). *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(29), 336-376. <https://doi.org/10.14520/adyusbd.384963>
- Kırbaçoğlu Kılıç, L., ve Eyüp, B. (2011). İlköğretim Türkçe ders kitaplarında ortaya çıkan toplumsal cinsiyet rolleri üzerine bir inceleme. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 129-148. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/273552>
- Kitiş Çınar, E. (2013). *Ortaokul Türkçe ders kitaplarında toplumsal cinsiyet* (Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Denizli. Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=1zw6GvYMe->

- Kocadağ, M. ve Birol, E. (2024). Tasarımcıların cinsiyet, yaş ve eğitim değişkenlerinin görsel iletişim tasarımı uygulamalarında stok görsel kullanma tercihinin etkisi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(1), 290-307. <https://doi.org/10.32709/akusosbil.1321098>
- Koçak Turhanoglu, F. A. (2019). Toplumsal cinsiyet sosyolojisine giriş. F. A. Koçak Turhanoglu (Ed.), *Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi* içinde (s. 3-29). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi. E-ISBN 978-975-06-3612-7
- Koçak, F. ve Karaca, N. (2021). *Ders kitaplarını değerlendirme raporu (öğretmen görüşleri)*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları. ISBN: 978-975-11-5595-5
- Kökçü, H. ve Gündüz, N. (2023). A study of gender representation inequality in the coursebook Headway first edition and fourth edition: A comparative study. *World Language Studies*, 3(2), 150-175.
- Kress, G. ve Van Leeuwen, T. (2006). *Reading images: The grammar of visual design* (2. Baskı). London: Routledge.
- Kula Demir, N. ve Yiğit, Z. (2013). Reklam Fotoğraflarında Kadın Bedeninin Değişimi. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8(6), 459-472. DOI:<http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.4767>
- Küçük Karaca, C. (2022). *Cinsiyet eşitliği çerçevesinde sosyal bilgiler ders kitaplarının (4,5,6,7) incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Aksaray. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=sELqxtIFGAjsbjOuuYCF9OZVL286tdLDotWn43edlhzyTiaM2nAk0j1LoLEMUf>
- Lee, J. F. K. (2018). Gender representation in Japanese EFL coursebooks – a corpus study. *Gender and Education*, 30(3), 379-395. doi: 10.1080/09540253.2016.1214690
- Lee, S. M. (2021). Exploring gender-responsive pedagogy for STEM education. *International Journal of Research*, 7(2), 47-60. <https://www.iisrr.in/mainsite/wp-content/uploads/2021/10/6.-Shok-Mee-LEE-Exploring-Gender-Responsive-Pedagogy-for-STEM-Education.pdf>
- LePrevost, C. E., Harwell, E. L., Zahra, A. G., Jewell, M. A., Robles Arvizu, J. A. ve Lee, J. G. L. (2024). Assessing stock photos for farmworker health and safety education materials. *Journal of Agromedicine*, 29(4), 712–716. <https://doi.org/10.1080/1059924X.2024.2368728>
- Lindsey, L. L. (1990). *Gender roles: A Sociological perspective*. New Jersey: Prentice-

Hall.

- Mamur, N. (2012). Görsel sanatlar eğitiminde nitel araştırmalar için bir doküman: Portfolyo. *Eğitim ve Bilim*, 37(165), 1-14.
- Marcus, L. S. (2023). The rise of the picture book. *Publishers Weekly*. Erişim adresi: <https://www.publishersweekly.com/pw/by-topic/childrens/childrens-authors/article/91572-the-rise-of-the-picture-book.html>
- Massialas, B. G., Sprague, N. F., & Shorish, M. M. (1996). *Images of women in textbooks: A content analysis*. Lexington Books.
- Maxwell, J. A. (2022). *Nitel Araştırma Tasarımı* (M. Çevikbaş, Çev. Ed.). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık. (Orijinal çalışma basım tarihi 2013).
- Merriam, S. B. (2023). *Nitel araştırma: Desen ve uygulama için bir rehber*. (S. Turan Çev. Ed.). Ankara: Nobel yayıncılık
- Milles, M. B. ve Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: an expanded sourcebook* (2. Baskı). California, sage Publications.
- Milli Eğitim Bakanlığı [MEB] (2020). *Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi Aile ve Tüketici Hizmetleri Alanı Etkili İletişim 9 Ders Materyali*. Ankara: MEB Yayınları. Erişim adresi: https://ders.eba.gov.tr/ders/proxy/VCollabPlayer_v0.0.1042/index.html#/main/bookView?tab=lesson
- Milli Eğitim Bakanlığı [MEB] (2021). *Milli Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği*. Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=39000&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>
- Milli Eğitim Bakanlığı [MEB] (2024). *Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı (4, 5, 6 ve 7. Sınıflar)*. Erişim adresi: <https://cdn.eba.gov.tr/icerik/GorusOneri/2024ProgramlarOnayli/2024programsos4567OnayliKod.pdf>
- Mohr, J. ve Berger, J. (2007). *Anlatmanın Başka Bir Biçimi*. (O. Akınhay, Çev.). İstanbul: Angora Kitaplığı. (Orijinal çalışma basım tarihi 1982).
- Nalbant, F. ve Korkmaz, T. (2019). Feminist teori temelinde toplumsal cinsiyet eşitliğinin Türkiye bağlamında değerlendirilmesi. *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 165-186. <https://doi.org/10.22466/acusb.633806>
- Oğuz Gök, G. (2024). Toplumsal cinsiyet eşitsizliği endeksleri ve epistemik adalet: Avrupa toplumsal cinsiyet eşitliği enstitüsü endeksi üzerine bir inceleme. *Fe Dergi*, 1, 23-55. <https://doi.org/10.46655/federgi.1554240>.
- Olson, M. H. ve Hergenbahn, B. R. (2023). *Öğrenmenin Kuramları* (M. Şahin, Çev.).

- Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık. (Orijinal çalışma basım tarihi 2012).
- Onursoy, S. (2019). *Görsel İletişim ve İmge*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık. ISBN:9786052419601
- Oral, M. (2013). Fotoğraf ve toplumsal değişme. C. Aydemir, (Ed.), *Fotoğraf Neyi Anlatır* (3. Baskı) içinde (81-96). İstanbul: Hayalperest Yayınevi.
- Oral, Z. (1985). Türkiye'de Kadın Fotoğrafçı Olmak. *Fotoğrafya*, 22. <https://www.fotografya.gen.tr/TR%2C1784/turkiyede-kadin-fotografci-olmak.html>
- Orhan, S., Kırbaş, A. ve Topal, Y. (2012). Görsellerle desteklenmiş altı şapka düşünme tekniğinin öğrencilerin konuşma becerilerini geliştirmesine etkisi. *Journal of Turkish Studies*, 7(3), 1893-1909. DOI:<http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.3264>
- Ott, E. (t.y.). Turning the page: Evolution of book design and illustration. *Rare Book School*. Erişim adresi <https://rarebookschool.org/all-programs/exhibitions/turning-the-page/>
- Özçelik, T. ve Koyuncu Şahin, M. (2023). Erken çocukluk dönemi toplumsal cinsiyet rollerinin şekillenmesinde aile tipi, kardeş ve arkadaşların rolü. *Çağdaş Yönetim Bilimleri Dergisi*, 10(2), 57-67. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3042484>
- Özdamar Akarçay, G. (2019). Sanat AŞ'den Stok Fotoğrafa Fotoğrafik Estetiğin Piyasası. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(1), 107-121. <https://doi.org/10.17494/ogusbd.595129>
- Özdamar Akarçay, G. (2023). *Görsel Sosyoloji kavramlar dönemler yöntemler*. Ankara, siyasal Kitabevi.
- Özdemir, A. B. (2018). Toplumsal bilincin oluşmasında belgesel fotoğrafın önemi. *Sanal Sergi*. <https://www.sanalsergi.com/toplumsal-bilincin-olusmasinda-belgesel-fotografin-onemi/>
- Özdemir, E. (2023). Ortaokul fen bilimleri ders kitaplarında yer alan görsellerin toplumsal cinsiyet bağlamında analiz edilmesi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 43(3), 1487-1520. <https://doi.org/10.17152/gefad.1172054>
- Özdemir, E. ve Balcı Karaboğa, A. (2019). Ortaokul matematik ders kitaplarında toplumsal cinsiyet. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(3), 760-781. <https://doi.org/10.17860/mersinefd.580405>
- Özdemirci, Ö. K., Erdol, T. A. ve Şahin, M. (2024). Öğretim programları ve ders kitaplarında kadın imgesi analizine yönelik ölçüt belirleme: bir Delphi çalışması. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi*, 15(2), 2097-2125. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/4112041>

- Özgen, İ (2017). Tüketim kültürü ve medyada güzellik söylemi: bir alımlama çalışması. *Global Media Journal TR Edition*, 8(15), 1-28. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/profile/Ipek-Oezgen/publication/344419962_Tuketim_Kulturu_ve_Medyada_Guzellik_Soylemi_Bir_Alımlama_Calismasi/links/5f73d03592851c14bca0342a/Tueketim-Kueltuerve-ve-Medyada-Guezellik-Soeylemi-Bir-Alımlama-Calismasi.pdf
- Özkan, U. B. (2021). *Eğitim Bilimleri Araştırmaları İçin Doküman İnceleme Yöntemi* (4. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Özmeriç Taştekin, G. (2019). *İlkokul ders kitaplarında toplumsal cinsiyet temsilleri: Nicel bir içerik çözümlemesi* (Yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul. Erişim adresi: <https://acikbilim.yok.gov.tr/handle/20.500.12812/145147>
- Öztürk, C. ve Deveci, H. (2011). Farklı ülkelerin sosyal bilgiler öğretim programlarının değerlendirilmesi. C. Öztürk (Ed.), *Farklı Ülkelerin Sosyal Bilgiler Öğretim Programları* içinde (1-40). Ankara: Pegem Akademi Yayınevi.
- Patton, M. Q. (2002). *Qualitative reserach and evaluation methods* (3. Baskı). California, sage Publications.
- Patton, M. Q. (2018). *Nitel araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri* (2. Baskı). (M. Bütün ve S. B. Demir, Çev. Ed.). Ankara: Pegem Akademi. (Orijinal çalışma basım tarihi 2002).
- PBFA, (t.y.). *Orbis sensualium pictu or Amos Vomenius's Visible World*. Erişim adresi: <https://www.pbfa.org/books/orbis-sensualium-pictu-or-amos-vomeniuss-visible-world>
- Polatcan, A. (2016). *Öğretmen görüşlerine göre sosyal bilgiler öğretiminde fotoğraf kullanımı* (Yüksek Lisans Tezi). İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Malatya. Erişim adresi: https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=cbOXH84ZayrLjc0tI-QXKqO7uhHlmBl-LcbAT6umg2OF-YbJDDMDRg3ye_RqAk0v
- Pritchard, A. (2015). *Öğrenme yolları, sınıfta öğrenme teorileri ve öğrenme stilleri* (M. Çevikbaş ve S. Çevikbaş, Çev.). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Ridgeway, C.L. ve Correll, S.J. (2004). Unpacking the gender system. A theoretical perspective on gender beliefs and social relations. *Gender and Society*, 18(4), 510–531. <http://dx.doi.org/10.1177/0891243204265269>
- Rifkin, B. (1998). Gender representation in foreign language coursebooks: A case study of coursebooks of Russian. *The Modern Language Journal*, 82(2), 217–236. <https://www.jstor.org/stable/pdf/329210.pdf>
- Ritchin, F. (2012). *Fotoğraftan Sonra*. (Y. Keser, Çev.). İstanbul: Espas Yayınları.

- Rose, G. (2016). *Visual methodologies: An introduction to researching with visual materials* (4. Baskı). Sage.
- Savaş Aşık, M. (2020). *Geleneksel Eğitim Pedagojilerine Eleştirel Bir Yaklaşım: Feminist Pedagoji* (Yüksek lisans tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Erişim adresi: https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=aEzj_IdWAsjiSAfK3qwrBkICw2GcoQeK1a2CGn9g5Gju4OvXX2KUJonedetUp4um
- Scott, K., Shinde, A., Ummer, O., Yadav, S., Sharma, M., Purty, N., ... ve LeFevre, A. E. (2021). Freedom within a cage: how patriarchal gender norms limit women's use of mobile phones in rural central India. *BMJ Global Health*, 6(5), 1-11. doi:10.1136/bmjgh-2021-005596
- Seçgin, F. ve Kurnaz, Ş. (2015). Sosyal bilgiler dersinde toplumsal cinsiyet etkinliklerinin öğrencilerin algı ve tutumlarına etkisi. *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 5, 24-38. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/407696>
- Semiz Türkoğlu, H. ve Türkoğlu, S. (2022). Çizgi Filmlerde Toplumsal Cinsiyet Roller, Kalıp Yargılar ve Karakterlerin Kurgu Dağılımı Üzerine Bir Analiz: TRT Çocuk Kanalı Örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 49, 48-65. <https://doi.org/10.52642/susbed.1111484>
- Sontag, S. (2011). *Fotoğraf Üzerine* (2. Baskı). (O. Akınhay, Çev.). İstanbul: Agora Kitaplığı. (Orijinal çalışma basım tarihi 1977)
- Suler, J. ve Zakia, R. D. (2018). *Görme Biçimi Olarak Fotoğraf: Algılama ve Görüntüleme*. (T. Ayteş, Çev.). İstanbul: The Kitap Yayınları.
- Süer, N. B. (2024). *4. sınıf sosyal bilgiler ders kitaplarında toplumsal cinsiyet (1968-2021)* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Lisansüstü Eğitim Enstitüsü: İstanbul. Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=cr4SkWLaRMhkDRBjqthpsd67SD5znJAvrXhMI87GsgutvyYfijFRczcApTQ4pnq8>
- Sünbül Olgundeniz, S. (t.y.). Reklam analizleri. I. Aktuğlu (Ed.), *Toplumsal Cinsiyet ve Reklam içinde* (1-21). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi. <https://adm.ataaof.edu.tr/pdf.aspx?du=ISL6YkCFxT34EyoXIfZ3Jw==>
- Şahin, D. ve Özaydınlı, F. B. (2023). TÜBİTAK resimli çocuk kitaplarının toplumsal cinsiyet açısından incelenmesi. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 36(1), 255-285. <https://doi.org/10.19171/uefad.1171382>
- Şahin, M. (2019). Kültür aktarımında toplumsal cinsiyetin rolü. *Akademik Hassasiyetler*, 6(11), 233-249. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/659936>
- Şumuer, E. ve Yıldırım, S. (2018). Öğretim Teknolojisinin Tarihsel Gelişimi. A. A. Kurt (Ed.), *Öğretim Teknolojisinin Temelleri içinde* (17-39). Ankara: Nobel

Yayıncılık.

- Tarhan, N. (2022). Kadın psikolojisi ve toplumsal cinsiyet bağlamında rol kalıpları. *Sakarya Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 1-18. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2360015>
- Topses, M. D. (2018). Üst paleolitik ve neolitik dönemlerde toplumsal cinsiyet rollerinin maddi temelleri. *Atlas Journal*, 4(13), 1301-1305. <https://doi.org/10.31568/atlas.193>
- Tuna, S. ve Alakuş, A. O. (2020). *Görsel Sanatlar Öğretimi*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Tüzül, Ş. (2020, 31 Temmuz). Fotoğrafta erkek egemenliği. *Kontrast Dergi*. <https://kontrastdergi.com/sule-tuzul-fotografta-erkek-egemenligi-19-sayi/>
- Ulusoy, D. (1999). Plastik sanatlarda toplumsal cinsiyet. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 16(2), 47-73. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/596990>
- Ulusoy, Y. (2020). Orta yaş dönemi bireylerin içinde bulundukları yaş dönemlerine ilişkin algılarının incelenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(74), 587-601. <https://doi.org/10.17755/esosder.544967>
- UNESCO (2015). *A Guide for Gender Equality in Teacher Education Policy and Practices*. Paris, France: UNESCO. <https://helda.helsinki.fi/server/api/core/bitstreams/b2abd5c1-c00b-442b-b160-b64b3eff5631/content>
- Uygun, K. ve Önsan, Ö. (2020). Sosyal bilgiler öğretmenlerinin toplumsal cinsiyet algıları. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 99-114. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1350507>
- Uzuner, S., Aktaş, E. ve Albayrak L. (2010). Türkçe 6, 7 ve 8. sınıf ders kitaplarının görseller (illüstrasyonlar) açısından değerlendirilmesi. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 27, 721-733.
- Ünal, M. (2012). *Yaşamın Aynası: Fotoğraf*. İstanbul: Espas Yayınları.
- Ünlü, S. (2023). Toplumsal cinsiyetin bulanık suları: kimlik, beden ve cinsel fark üzerinden bir yaklaşım. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Kadın ve Aile Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 117-134. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2739575>
- Ürper, O. (2012). *Dijital Teknoloji Çağında Reklam Fotoğrafçılığı*. İstanbul, say Yayınları.
- Üstündağ-Yıldırım, İ. ve Zabun, B. (2024). Eğitimde toplumsal cinsiyet eşitliğinin ana akımlaştırılmasının önemine dair uzman görüşlerinin değerlendirilmesi. *TEBD*, 22(1), 642-659. <https://doi.org/10.37217/tebd.1445854>
- Wood, J. T. (1994). *Gendered media: The influence of media on views of gender*.

<https://www1.udel.edu/comm245/readings/GenderedMedia.pdf>
<https://pages.nyu.edu/jackson/causes.of.gender.inequality/Readings/Wood%20-%20Gendered%20Media%20-%202094.pdf>

- Yağmur, Ö. ve Kelebek, S. (2022). Performatif pratikler bağlamında cinsiyetçilik kavramı. *Sanat Dergisi*, 39, 34-43. <https://doi.org/10.54614/AI.2022.979392>
- Yanpar Yelken, T. (2012). *Öğretim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Yapıcı, A. (2016). *Toplumsal cinsiyet: din ve kadın*. İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Yaşaroğlu, C. (2018). Ders kitapları ne söyler, öğrenciler ne anlar: ders kitapları görselleri hakkında bir değerlendirme. *Katre International Human Studies Journal*, 5, 167-180. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/katre/issue/39496/467891>
- Yaylı, D. ve Kitiş Çınar, E. (2014). Ortaokul Türkçe ders kitapları görsellerinde toplumsal cinsiyet. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9(5), 2075-2096. DOI:10.7827/TurkishStudies.6870
- Yıldırım, A. ve H. Şimşek (2013). *Nitel Araştırma Yöntemleri* (9. Baskı). Ankara, seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, A. ve H. Şimşek (2021). *Nitel Araştırma Yöntemleri* (12. Baskı). Ankara, seçkin Yayıncılık.
- Yurdalan, Ö. (2007). *Belgesel fotoğraf ve fotoröportaj*. Agora Kitaplığı.
- Yücesahin, M. M. (2016). Gender and Space in Reciprocal Relation: A Discussion on the Structuring of Social Space by Patriarchy. *Kadın/Woman 2000, Journal for Women's Studies*, 17(1), 73–101. <https://doi.org/10.33831/jws.v17i1.70>